Др. Степан Смаль-Стоцький

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ

ПРО СЕМЮ СЛОВЯНСЬКИХ МОВ

І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ.

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

ПРАГА

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ ПРО СЕМЮ СЛОВЯНСЬКИХ МОВ І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

Др. Степан Смаль-Стоцький

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ
ПРО СЕМЮ СЛОВЯНСЬКИХ МОВ
І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ.

ПРАГА
УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД
1927

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ ПРО СЕМЮ СЛОВЯНСЬКИХ МОВ І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ*).

Язикознавство, а тим то і слявістика, се наука стосунково молода. Почалася слявістика як наука р. 1822-го твором Д о б р о в с ь к о г о Institutiones linguae slavicae dialecti veteris.

Від самого початку займалася слявістика питанням про спорідненя словянських мов між собою і про те, які мови виринули із праслововянської мови так, що маємо про се вже цілу літературу (пор. Яґіч: Archiv für slavische Philologie, XX, 13; Niederle: Slovanské starožitnosti, I, 111), з якої бачимо, як від малих початків пізнання поодиноких словянських мов і їх відносин до себе чим раз більше поглублювалося і се питання чим раз краще вияснялося. Але ще й тепер не можна сказати, щоб воно було вже вповні вирішене, хоч стрічаємося досить загально з противною думкою. Тому буде добре, зясувати розвиток поглядів на сю справу, виказати хиби і тим причинитися до ліпшого її розуміння. Се ціль моєї розвідки.

I.

1. В словарі цариці Катерини вичислені по перший раз словянські мови ось як: До российського слова додано там 1. церковнословянське; 2. словацьке; 3. іллірийське (сербохорватське в Дальмації); 4. ческе; 5. сербське (себто славеносербське, взяте з тодішньої письменної мови угорських Сербів); 6. горішно-лужицьке; 7. сорабське (себто долішно лужицьке); 8. полабське; 9. кашубське; 10. польське; 11. малоруське (себто українське); 12. суздальське слово.

*) Ця праця була уперше надрукована в Ювілейнім Збірнику Наукового тов. ім. Шевченка у Львові 1925.

2. Се вичислення словянських мов не сподобалося першому Д о б р о в с ь к о м у, котрий в своїм описанню подорожі до Швеції і Росії (Reise nach Schweden und Russland, 1796) поробив до того свої поправки, бодай що тичиться мови чеської і словацької.

Від того часу Добровський займався сим питанням дуже пильно. В Slavin-i (гл. 20) 1808 р. говорить він вже про «zwei Ordnungen aller slawischen Völker»; до 1-го розряду (= Анти) зачисляє він там Хорватів (Kroaten), Сербів (Serbier) і Русів (Russen); до 2-го (= Slavinisch): Čechen, Lechen oder Polen, Serben oder Wenden in beiden Lausitzen.

Відтак 1814-го р. в Slovan-ці, 1818-го в Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, і 1819-го в Lehrgebäude der böhmischen Sprache вертається він все наново до сього питання.

При поділі словянських мов на два розряди оставав Добровський аж до смерти, тілько поправляв його де в чім. В своїх, названих нами вже вище Institutiones (1822), якими треба починати слявістику як науку, розріжняє він вже з одного боку мови: 1. Russica; 2. Slavica vetus; 3. Illyrica seu Serbica; 4. Croatica; 5. Slovenica seu Vindica in Carniola, Stiria et Carinthia; а з другого боку: 1. Slovacica; 2. Bohemica; 3. Sorabica seu Vendica in Lusatia superiori; 4. Sorabica in Lusatia inferiori; 5. Polonica — і подає як основу сього свого поділу п р и к м е т и м о в и, чим рішення сього питання зводить по раз перший на науковий ґрунт, наводячи за критерій до того десять точок. Тому всякі иньші давніщі, зовсім ненаукові балачки про сю річ я тут поминаю. Кого се цікавило-б, того відсилаю до Нідерлього Slovanské starožitnosti, I, 1, 114.

Приглядаючися сему вичисленню словянських мов з теперішнього наукового становища, бачимо в нім хиби. При Russica не робить Добровський ніяких ріжниць, йому всяка мова на словянському сході є russica. Кашубської, полабської, ба навіть болгарської мови він зовсім не згадує. Але се факт, що Добровський перший зробив п о ч а т о к к л я с и ф і к а ц і ї с л о в я н с ь к и х м о в.

3. Навязуючи до раніщих заяв Добровського в сій справі, звернувся В о с т о к о в вже 1820-го р. (Разсужденіе о славянскомъ языкѣ, Москва, 1820) против поодиноких точок поділу Добровського і особливо з становища російської мови він там каже, що в «русскім», яке Добровський зачисляє до 1-го розряду, є прецінь частиці *роз-* і *ви-*: *розговѣнье*, *розно*, *порознь; выбрать*,

выгнать і т. д. І в «русскім» було в давних часах *птаха* побіч *птица*. З того виходило-б, що «русске» лежить між східними і західними «нарічіями» по середині та що сі Словяни, які тепер замешкують Росію, колись були по середині між східними і західними племенами. Однак «русске» таки до 1-го розряду зачисляє і Востоков головно задля двох неґативних прикмет, які уважає характеристичними для західної ґрупи, а саме задля вставки *ж* між *р* і тонкі голосівки: *rzecz* — *рѣчь*, *przy* — *при*, *zwierz* — *звѣрь*. Поляки вставляють так само до *д* ще *з*: *dzień*, *gwozdź*, а змякчене *т* заміняють на *ць*. Правда, Чехи мають на сім місці знов так, як східні Словяни, *дь*, *ть*. Се одно. Другою такою прикметою уважав Востоков вставку (!) *д* перед закінченням *л*: *wiódł*, vedl — *велъ*, *modlić się*, *modliti se* — *молиться*, *sadło*, *mydło* — *сало*, *мыло* і т. д. Хоч сі додатки Востокова, особливо пояснення сих зявищ, не дуже бистроумні, то все таки на них бачимо, як помалу пізнання ріжниць поміж словянськими мовами зростало, як помалу почали зносити цеголки до величавої колись будови. На жаль, ся праця Востокова не була Добровському знане, коли він видавав свої Institutiones.

4. І Шафарик зпершу годився з поділом Добровського (в Geschichte der slavischen Literaturen, 1826), і він говорить в сім своїм творі про «полудневo-східню і північно-західню головну галузу», тільки трохи його змінює. I. 1. Russen: a) Russen; b) Russniaken (Ruthenen, Kleinrussen); 2. Serben: a) Bulgaren; b) Serben; c) Bosnier; d) Montenegriner; e) Slavonier; f) Dalmatiner; 3. Kroaten und 4. Winden (Slovenen); II. 1. Böhmen: a) Čechove; b) Mährer; 2. Slovaken; 3. Polen; 4. Serben-Wenden.

Нема ще тут білоруської мови, а Болгари зачислені тут фальшиво до Сербів, яких Шафарик без потреби роздробив на окремі народи, коли тимчасом це все один сербохорватський народ, назви якого взяті від замешкуваних ним країв. Хорватів не можна відділювати від Сербів, а Словаків від Чехів.

5. Пригляньмося і ми тепер близще поділови Добровського і його 10 язиковим прикметам. Система Добровського виложена найповніще в його граматиці: Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, Відень, 1822*).

*) Цій монументальній праці Добровського присьвятив проф. Вайнґарт з нагоди її столітнього ювілею знамениту моноґрафію. Гл. Додаток I.

«Sermo slavenicus, rectius slovanicus aut slovenicus sensu latissimo sumptus in duo genera idiomatum dispescitur: in idioma ordinis primi (A), et in idioma ordinis secundi (B)». Як бачимо, ділить Добровський словянську мову — словянську в найширшому значінню взявши, т. зн. знані йому словянські мови, на два різко від себе відріжнені роди або розряди мов. На доказ сеї своєї тези наводить Добровський 10 ріжних прикмет словянських мов, які його поділ мають виправдати і уґрунтувати.

Ось вони:

	А	Б
1.	раз: разум	роз: розум
2.	из: издати	ви: видати
3.	*л* епентетичне	–
	корабль	корабь
	земля	земя
	поставлен	поставен
4.	—	*д* епентетичне
	сало, крило	садло, кридло
	правило	правидло
	молити ся	модлити се
5.	пещи, мощи	пеци, моци
	пещ, мощ	пец, моц
	(печи, мочи)	—
6.	звѣзда, цвѣт	гвѣзда, квѣт
7.	тъ (той)	тен
8.	пепел	попел
9.	птица	птак
	студенец	студница
10.	десница	правица

1. Russica	1. Slovacica
2. Slavica vetus	2. Bohemica
3. Illyrica seu serbica	3. Sorabica (vendica in Lusatia superiori)
4. Croatica	4. Sorabica in Lusatia inferiori
5. Slovenica seu vindica in Carniola, Stiria et Carinthia.	5. Polonica

Хто займається студіями словянських мов, той знає далеко більше таких точок, в яких словянські мови відступають одна від другої, а не тільки сих 10. Наведені признаки не відповідають також вповні дійсности і не є так занадто характеристичні. Але у всякім разі Добровський зробив початок дійсно наукового трактовання таких питань і се його велика, безперечна заслуга.

Розберім сі точки докладніще.

1. А. *раз* — Б. *роз (разум — розум)*. Вже в супрасльській рукописі, мова якої належить у Добровського до розряду А., дуже часто подибується не *раз*, а *роз*: **розбити**, **розбоиникъ**, **розвѣ**, **розличенъ**, **розмыслити** і т. д. Тепер ми знаємо, що і *раз* і *роз* треба виводити із спільного коріня *orz*. І так колись увесь словянський нарід говорив. Але настала пора, коли сему народови стало невигідно вимовляти звуки *р* і *л* безпосередно перед иньшою шелестівкою, бо в такім разі мусіло-б таке *р* і *л* замикати склад, а замкнених складів не любили тоді Словяни. Отже показалася потреба сю звукову ґрупу якось змінити і таким чином повстало *роз* побіч *раз*, з чого пізніще перемогло у одних *роз*, у других *раз* (пор. Smal-Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, § 19). Вже Востоков вказав на невірність сього спотереження. Оскілько на нього при клясифікації словянських мов треба звертати увагу, побачимо пізніще. Ми тільки мусимо тут зазначити, що так поєдинчо справа не стоїть, як се собі уявляв Добровський.

2. А. *из* — Б. *ви*: І сеї точки не можна приняти за характеристичну признаку одної ґрупи словянських мов супроти другої. Вже в найстарших памчтниках церковнословянської мови, яка прецінь належить до розряду А., подибуєм не тільки *из*, але також *ви*. Так н. пр. в Псалтирі Синайській: **вънгнати**, **въıдомити**, а в пізніщих памятниках: **вылазити**, **вымести**, **вырвати**, **выгнанъ** і т. д. І тепер подибуєм *ви-* в ґрупі А, а так само в ґрупі Б маємо не тільки *ви-*, але і *из*. Н. пр. польське zbyt, zbawić і т. д. В сих річах одиноке становище може бути правильне, а саме: Усім слов. мовам було колись знане і *из* і *ви-*, але треба знати, що одні слова і форми зникають, другі перемагають, бо і між словами і формами мови йде боротьба за істнування. І так в одній ґрупі мов перемогло *ви-*, а в другій *из*. Отже і сеї прикмети не можна класти в основу поділу.

3. А. *л* епентетичне — Б. —. Се тичиться сполуки губних шелестівок з йотованими голосівками, яка в певній добі почала

спричиняти словянським приладам мовним деякі трудноті так що вони старалися її оминати, між иньшими також вставкою звука *л*. Все те правда, що в ґрупі Б, загально взявши, нема такого *л*, але і се правда, що словянські мови з такими звуковими ґрупами обходяться розмаїто. Буває і так, що викидають *й*, а тоді із *вйе* повстає *ве* і т. д. Розвадовський (Encyklopedya polska, II, 1; Język polski i jego historya, I, 403) ось як висказується про сю справу: «Język polski wraz z innemi lechickiemi i północno-zachodniemi różni się od języków ruskich i (ogółem biorąc) południowo-słowiańskich nieobecnością t. z. *l* epentetycznego w zgłoskach sufiksalnych: *ziemia*, *topię*, *zatapiać*... Że to jednak jest stan rzeczy d r u g o r z ę d n y, że *l* zostało usunięte analogicznie, dowodem dosyć liczne izolowane resztki jak *kropla*, *grobla* itd., dalej fakt, że w nagłosie takie same *l* zawsze pozostało *(pluć, plwać, bluć, blwać, bluszcz*, łuż. *blido* = sterk. *bljudo* itd.). A taką samą ewolucję przedstawia język bułgarski»... «nie może ulegać wątpliwości, że pralechickie posiadało niegdyś *l* epentetyczne także w zgłoskach sufiksalnych» (стр. 404). Отже і се спостереження Добровського не зовсім вірне і тому не може мати такої ваги для поділу словянських мов на ґрупи, як йому надає Добровський. Не тілько се, що учить Розвадовський про *л* епентетичне в праляцькій мові, але і факт, що в найстарших памятниках цксл. мови задержалися ще форми, які що йно пізніще стрічаються з епентетичним *л*, як ось **землꙗ, землѭ** (форми, в котрих губна шелестівка ще не стикається безпосередно з йотованою шелестівкою), відбирають сій прикметі вагу критерія. Для староцксл. мови ся прикмета так якби неважна: одні форми і другі жиють побіч себе. І в болгарській мові, як вже сказано, нема тепер *л* епентетичного: *поставен*, *земя*, так, що ще одна важна вітка ґрупи А його не знає. Таким чином і *л* епентетичне неважний критерій для вирішення справи поділу слов. мов на дві ґрупи.

4. А. — — Б. *д* епентетичне: *крило* — *кридло*. Добровський уважає тут *д* вставленим. Се помилка, бо річ мається навпаки: в крило *д* випало. Наростком в слов. мовах є *-тло* і *-дло* (коли перед сим наростком стоїть голосівка), отже: *число* (чьт-тло), *(о)рало*, *(о)радло*. Але поминувши се, що Добровський помилявся що до самої істоти зявища, можна із слов. мов доказати неправдивість і невірність сього спостереження. В західній части словінської мови задержалося *д*, хоч ся мова на-

лежить у Добровського до ґрупи А: *šidlo, motovidlo*... Се правда, що деякі слов. мови не люблять звукової ґрупи *дл*, *тл*: із *плетлъ* повстає там *плелъ*, але з огляду на наведений факт із словінської мови і се зявище не може мати доказової сили для так важного поділу. Не можна дивуватися тому, що Добровський на такі факти не звернув уваги. За його часів слов'янські мови ще зовсім, можна сказати, не були розсліджені. Се відноситься і до причепленого до сеї точки слова *молитися*. Се неможлива метода на поодинокі слова класти таку велику вагу, коли рішаються засадничі справи. Питання, чим ріжняться словянські мови від себе, можна що йно тоді рішати з виглядом на те, що найдеться п р а в д и в е рішення, коли розслідимо як найдокладніще в с і звукові зявища у с і х словянских мов, ба не тілько звукові; найдокладніщі розсліди треба розтягнути так само і на словотворення, і на відмінювання, а також і на складню, взагалі на всі зявища мови. Того властиво ще й доси не зроблено. Ніодна словянська мова не може повеличатися такою своєю граматикою. Добровського спроба синтези, коли не було ще з чого витягнути синтезу, не могла вдатися, хоч ніхто не заперечить її великої вартости як дороговказа.

5. А. *пещи*, *печи* — Б. *пеци*. Річ іде про зміну звукову *кт*, *гт*, *хт*. Добровський думає, що сі звуки змінюються в мовах першого розряду на *щ*, *ч*, а в мовах другого розряду на *ц*. Тимчасом і се спостереження невірне. В ґрупі А подибуємо всякі зміни: в стцксл. і болгарській мові *-шти (пешти*, *мошти*, *врѣшти);* в србхрв. мові -ћ, ђ- *пеħи*, *мођи*, т. з. дуже мягеньке *ч*, *дж;* в словінській — *ч* — *peči*, *moči*. Крім того в однім цксл. памятнику (Київські уривки) констатуємо таку саму заміну як в ґрупі Б, яка в сій справі виявляє більшу однородність з своїм *ц*. Отже Добровський помилявся і в сій точці головно тому, що він староцерковнословянське *щ* читав з «руська» як *шч*, а не як *шт*. І тому також нема що дивуватися. Тоді не було ще навіть Остромирове євангеліє видане, про иньші стародавні памятники і не згадуючи.

6. А. *звѣзда* — Б. *гвѣзда*. Що сеї точки не можна уважати характеристичною прикметою обох ґруп, показано у мене в наведеній граматиці (ст. 91). В українській мові, що належала-б до ґрупи А, маємо прецінь побіч *цьвітка* також, і то звичайніще, *квітка*, *квітчати*, *квилити*, *проквиляти* і т. д.

7. А. *тъ* — Б. *тен*. До того треба запримітити, що фрай-

зінський памятник має *тон*, отже *тен*. Але не в тім річ, чим теперь словянські мови між собою ріжняться, тілько чи є такі давні характеристичні прикмети, які виправдували-б розділ словянських мов вже в самім зачатку, в самім зародку на дві окремі ґрупи. Ся прикмета рішучо до таких не належить.

8. А. *пепел* — Б. *попел*. І се тілько одиноке слово, на якім основувати такий розділ не можна. Зрештою українська мова знає тілько *попіл*, а не *пепіл*.

Що далі Добровський наводить в точці 9-ій і 10-ій, не паде зовсім на вагу. Слова *птица* і *птак*, *студенец* і *студница* утворені з одного коріня ріжними наростками, як се часто навіть в одній і тій самій мові буває. *Десница* і *правица* конець кінцем также тілько через помилку тут приміщені.

Як ми переконалися, характеристичні прикмети Добровського тілько по части вірно спостережені — коли маємо перед очима теперішній стан словянських мов; але коли йде річ про се — а на сім повинно-б нам властиво залежати — винайти такі признаки, які вже в самім зародку виправдували-б установлення двох ріжних і різко розмежованих ґруп словянських мов, то вони зовсім не вистарчають.

Що тичиться приділення поодиноких словянських мов до обох ґруп, то і тут бачимо помилки.

а) Lingua slavica vetus — це, як з усього видно, староцерковнословянська мова. Її уважав Добровський раніше (1809) прямо за старосербський діялєкт, але тут займає вона у нього, як бачимо, самостійне становище, т. зн. не уважається за приналежну якомунебудь із наведених словянських народів. Маючи на увазі, що церковнословянська мова від найдавніших часів уживалась не тілько в церкві, але служила также довгий час за літературну мову у Болгарів, Сербів, на Руси, ба навіть і у Румунів (Волохів), та що вона — нехай і в змінних своїх видах — так би сказати, не належала нікому з окрема, а всім цим народам докупи, мусимо погляд Добровського уважати в тому змислі оправданим, що вона як така справді займає виїмкове і до певної міри самостійне становище. Та після Добровського слявістика займалася головно найстаршими памятниками церковнословянської мови і перш усього питанням, якому із словянських народів вона первісно належала. Отже тут старалася слявістика поправити погляд

Добровського. Думаю однак, що тим вона свого завдання ще не довершила, та що вже настала пора почати тепер дальші студії і в напрямі погляду Добровського, т. зн. в змислі самостійного становища завжди тої самої, а все таки завжди змінної церковнословянської мови у ріжних Словян і супроти ріжних словянських народних мов, бо від того можна сподіватися розкриття нових обріїв для слявістики загалом, а може і нового осьвітлення дотеперішніх її добутків. Незвичайно цікаво було-б бачити, як мова до певної міри мертва століття живе і розвивається, ба заплоджуе живі народні мови, та пізнати ріжні форми цього розвитку, усі її види, відтінки, відміни, ріжниці. Отак здійснив би ся ідеал Добровського, коли-б на підставі зібраного вже великого матеріялу складено граматику цеї самостійної церковнославянської мови. Це безперечно праця дуже велика, але слявістика повинна-б її нарешті в цілім її обємі бездоганно виконати і тим сповнити завіт її основателя.

б) Під croatica lingua розумів Добровський мову, якою говорили в т. зв. цивільній Кроації. Се непорозуміння. Хорватська мова це сербська, а сербська — хорватська; це одна мова сербохорватська. Далі треба залишити назву «іллірський», бо се назва тільки ґеоґрафічна.

в) Впадає в очі, що Добровський випустив болгарську мову. Се сталося, здаеться, з тої причини, що він уважав болгарську мову за сербську.

г) Цікава річ, що Добровський, сам Чех, відділив мову словацьку від чеської. Правда, дехто ще і тепер уважає словацьку мову окремою від чеської (Флоринський) і не дасться заперечити, що словацька мова має такі прикмети, відмінні від чеської, які наближають її з одного боку до польської, а з другого і до української, ба і до словінської так, що вона дійсно є мостом від чеської мови до иньших, але все таки має вона стільки спільного з чеською, що відділити її зовсім від чеської годі. Се не має нічого до річи, що є окрема письменна словацька мова.

д) Добровський знає тільки одну «руську» мову*), коли тимчасом, як ми бачили, відділює словацьку від чеської, горішносорбську від долішносорбської, хоч стосунково тут ріжниці, можна сказати, мінімальні, далеко меньші, ніж між «руськими» мовами.

---

*) Хоч вже в Slavin-і сам писав про Козаків і Українців, а в Slovan-ці займався Карпатськими Русинами.

Хоч поділ і клясифікація Добровського нас тепер вдоволити не можуть, то все таки се був перший науковий чин і тому ми йому присвятили стілько уваги, бо ним починається історія сього питання.

6. Шафарик в своїх творах Slovanské starožitnosti, 1836, II, 26 і Slovanský národopis, 1842, — сі твори були для цілого словянського світа прямо откровенієм; Українець Бодянський переклав їх зараз на російську мову, Тарас Шевченко захоплювався ними — відмінно від свого давніщого погляду (1826), виходить з політичного і язикового становища при своїй клясифікації словянських мов (політична основа — перебування народу під одною державною владою; язик — ступінь спорідненння мов). В принятті двох основ для поділу нема льоґіки, бо такий поділ повинен основуватися тільки на однім принципі.

І Шафарик, подібно як Добровський, ділить Словян на дві ґрупи:

I. полудневосхідна ґрупа:

1. відділ руський (складається з Великорусів, Малорусів, Білорусів і Новгородців);

2. відділ болгарський (староцерковнословянська і новоболгарська мова);

3. відділ іллірський (а. Серби задунайські, б. Хорвати, в. Словінці або Словіни корутанські).

II. західня ґрупа:

1. відділ ляцький (Ляхи, Поляки, Шлезаки і Поморяни);

2. відділ чеськословацький (а. Чехи, б. Моравани, в. Словаки);

3. відділ полабський (Словяни осілі в північній Німеччині: Лютичі, Велети, Серби лужицькі, Милочани і т. д.).

Тут нема lingua slavica vetus Добровського. Шафарик староцерковнословянську мову примістив вже в відділі болгарськім, з другого боку думав, що Словяни в околиці болотного озера за князювання Коцела приналежали до чеського роду. Приводом до того був памятник Anonymus Salisburgensis (870 р.), в котрім Анонімус старається доказати права єпископа сольногородського на Панонію. В сім памятнику є деякі імена, як Silic, Rastices. Сі і т. п. імена ужив Шафарик на доказ, що словянські мешканці Панонії належали до чеського роду. Він покликується при тім на се, що наросток *itjъ* дає в церковнословянській мові *-ишть* (**Лютомѣришть** від **Лютомѣрь**), а в че-

ській *-иць*, отже сі імена є чеські. Але крім наростка *-itjъ* маємо в словянських мовах ще і наросток *-иць*: гвоздиць так, що і Rastic є здрібнілим словом від Растислав, утворене від пня *Раст-* наростком *-иць* і не доказує нічого в користь чеського характеру сього твору. Крім того назвою жупи Dudlebi, в котрій стоїть *д* перед *л*, а не випало, рад би Шафарик виправдати чеський характер мови сих Словян. Зваживши однак, що Словінці і тепер говорять šidlo, motovidlo, годі з того факту виводити, що Словяни в околиці болотного озера були чеського роду. Пізніще і сам Шафарик відступив від сеї своєї теорії в творі Ursprung und Heimat des Glagolitismus.

В поділі находимо знов назву «іллірський», яка як назва Словян зовсім непридатна. Іллірці не були Словяни. В полабськім відділі не все в порядку, ріжні річи сполучені до купи. Полабські Словяни належать до ляцького відділу, а лужицьких Сербів треба від полабських відділити. Свого поділу Шафарик докладніще не умотивував. В усякім разі бачимо в Шафариковім поділі значний поступ, хоч і тут Хорвати ще відділені від Сербів, Моравани і Словаки від Чехів. Замітне, що в «руськім» відділі відріжняє Шафарик ще і Новгородців. В цім поділі грає отже ролю колишня д е р ж а в н і с т ь.

7. Коли Добровський і Шафарик в основу своїх поділів кладуть все таки мову, то Ц а й с (Z e u s s: Die Deutschen und die Nachbarstämme) — сей твір появився рівночасно з Шафариковими «старинностями» — ділить словянські народи також на дві ґрупи, але на основі найстаршої і с т о р і ї, зважаючи при тім і на найменьші історичні дрібниці. На підставі Йорнанда або Йорданеса і Прокопія, обох для Словян незвичайно важних письменників з половини VI-го віку, які перші згідно подають вістку, що тоді Словяни розпадалися на дві части, Словінів і Антів, будує Цайс свій поділ.

Він представляється так:

O e s t l i c h e r Z w e i g (східна вітка):
bulgarische (mösische) Slawen
illyrische Slawen (Serben, Chorwati)
Alpenslawen (Carantani, Creinarii)
Russische Slawen
W e s t l i c h e r Z w e i g (західня вітка):
Griechische Slawen
Deutsche Slawen

a) Slawen an der oberen Donau und Elbe — Moravi, Czechove, Sorabi, Daleminci, Siusli, Milcieni, Lusici

b) fränkische, türingische Wenden

c) Slawen im Flachlande zwischen der Elbe und Oder — Hevelli, Linones, Bethenici, Morizani, Warnabi, Liuburzi

d) sächsische Slawen — Ucri, Polabi, Wagri, Obodriti

e) Slawen an der Oder über das Weichselland — Poloni, Po morani, Rugiani.

Наведу належну сюди вістку Йорнанда в ориґіналі.

Йорнанд пише в своїм творі De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis: «Quorum (Vinidarum) nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunensi et lacu. qui appellatur Mursianus, usque ad Danastrum et in boream Vistula tenus commorantur. Hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt».

Отся головно вістка лягла в основу Цайсового поділу, бо він її розумів так, що всі Словяни розділені Йорнандом на два народи. Колиб так, то мали-б ми тілько два словянські народи, було-б также тільки дві словянські мови. Але-ж бо сю вістку, а также і належні вістки Прокопія можна і треба тільки так розуміти, що не всі Словяни, а тільки знані їм Словяни називали себе Словінами і Антами. Иньших Словян вони не знали і їх імен нам не передали. Виразно прецінь каже Йорнанд, що імена Словян тоді в ріжних родах і місцях були иньші, змінювалися, та що Словяни тільки головно, переважно (principaliter) називали себе Словінами і Антами. Се були Словяни, які тоді найбільше посунулися на полудень, до границь східноримської держави і своїми военними походами приневолили нових сусідів, щоб з ними ближче познайомилися. Йорнанд означуе докладніще тодішну оселю Словінів і Антів. Словіни становили західну, а Анти східню часть. Північні границі подаються не дуже докладно — аж до Висли, аж до Дніпра. Чи поза тими границями не було вже тоді більше жадних Словян? Назва Словіни жиє по нинішний день в ріжних формах і значіннях, між иньшим также в формі Словяни і в значінню цілости всього Словянства. Се значіння перенесено з части на ці-

лість, як се в історії досить часто буває (Французи називають Німців імям найближчого, сусідного з ними, німецького племени Алеманів. Італіки назвали Гелленів Graeci — по найблищім собі сусіднім гелленськім племени Graeci, а відси принялася для Гелленів назва Греки і у иньших народів). Але що маємо розуміти під назвою Антів, яка далі не задержалася? У всякому разі то одно певне, що Анти становили полудневосхідню часть Словян*). З огляду на дальшу історію полудневих Словян і розміщення Словінів, можна і треба під Антами розуміти тільки Сербів і Хорватів, бо Анти були, а Серби і Хорвати і тепер є сусідами словінського племени. Коли-ж так, то Цайс до своєї східньої ґрупи зачислив і такі народи (Carantani, Creinarii), які туди не належать. І грецьких Словян ніяк не можна відділити від болгарських Словян, тай взагалі не можна ані подумати, щоб грецькі Словяни належали до західньої ґрупи.

8. Оттак то зараз з самого початку з ріжних боків приступали учені до вирішення питання про спорідненя словянських народів і мов. Що се не могло відразу вдатися, річ ясна. Добровський виходив властиво із знаних йому сучасних відносин словянських народів і із спостережених фактів на знаних йому словянських мовах. У Шафарика долучується до того ще і знання найдавніщих історичних даних про правітчину Словян, їх мандрівку із правітчини на нові оселі, творення перших державних організацій, приняття християнства, зародки письменства і т. д. Цайс риється в найдавніщих літописних згадках про Словян, збирає їх як найсумлінніще до купи, порядкує їх і шукає в них розвязки сього питання. Оттак повставали перші системи, які свого часу найбільше були знані і уважалися за наукові, за правдиві. Вони були наукові, бо опиралися на досліджених фактах мови, історії, особливо політичної; але як далеко було їм ще до правди.

9. Майже рівночасно з Шафариком і Цайсом виступає і Словінець Копітар в своїм знаменитім виданню глаголицького памятника Glagolita Clozianus, Vindobonae, 1836 з таким поділом:

Slavismus cisdanubianus:

a) lingua emortua pannonica
b) ,, Bulgarorum hodierna

*) Порів. также погляд Бріннера в Slavi-ї III (1924), стр. 203.

c) ,, illyrica rectius chorvatoserbica
d) ,, slovenica.
Slavismus transdanubianus:
a) lingua ruthenica
b) ,, russica
c) ,, polonica
d) ,, utraque sorabica
e) ,, bohemica cum slovacica.

В сім поділі знаменитого учителя Міклосичового дуже характеристична річ, що між обома ґрупами положено тільки Дунай як межу, а поодинокі словянські мови не поставлено в якунебудь тіснішу звязь між собою, тільки побіч себе, так що властиво не може бути мови про дві ґрупи. Се становище незвичайно цікаве. З нього виходить, що Копітар не визнавав ніякої істотної ріжниці в самім зародку між словянськими племенами, не визнавав її особливо в їх мові, не визнавав біпартиції Добровського, хоч ми знаємо, як дуже Копітар захоплювався його Інституціями. Тому то йому всі словянські мови уявляються прямо сестрами, без всякої залежности одної від другої, і він наводить їх всіх побіч себе. Так тут наведена і українська мова. Про білоруську очивидячки нічого не знав. Новий погляд супроти своїх попередників висловлює тут Копітар і про староцерковнославянську мову. Між самими живими словянськими мовами, де бачимо такі поправки як lingua chorvatoserbica і bohemica cum slovacica, наводить він одну мертву — lingua emortua pannonica. Це стоїть в звязку з його теорією, що мова первісного перекладу богослужебних книг за часів Кирила і Методія не належала жадному тепер живому словянському народови, а тільки тим Словінам, що замешкували тоді Панонію і край кн. Коцела, а які опісля наслідком завойовання Угорщини Мадярами зникли як окремий словянський народ в історії. Таким чином lingua slavica vetus Добровського і староболгарська мова Шафарика у Копітара стається lingua emortua pannonica, яку він уважав потрібним навести між живими словянськими, хоч вона вже нежива, бо вона лишила по собі памятники, які виправдують її окремішність від иньших словянських мов.

10. Велике значіння в дальшім розвитку поглядів на сю справу мав, ба ще й тепер почасти має Шляйхер. Сей знаменитий язикознавець, обзнайомлений з методами природничих наук,

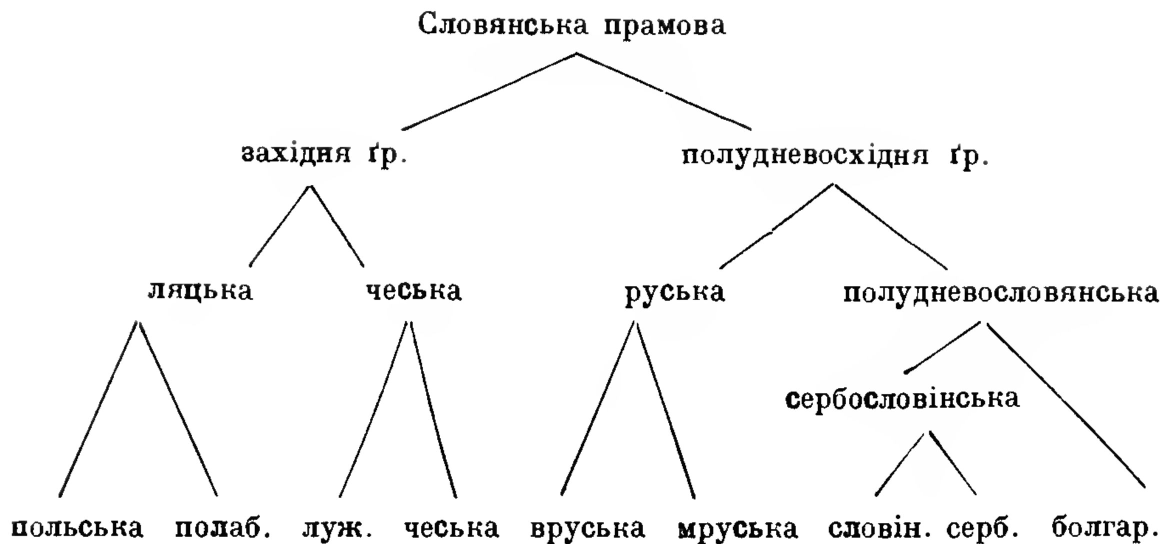
пристосовує сі методи і до язикознавства. Мова у нього се орґанізм, що живе своїм життям, розвивається, дробиться на части ітд. Він придумав свою родословну теорію на се, щоб пояснити, яким чином із праіндоевропейської мови повстали всі иньші індоевропейські прамови, а з них всі мови індоевропейської язикової семї. Він уявляв собі сей процес так само, як повстання все нових поколінь. Одна мова ділиться, розколюється на дві, з яких знов виділюються нові і т. д. так, що можна уложити з усіх немов родословне дерево, з якого можна бачити всякі ступні посвоячення. Очевидячки установляв він зараз окремі прамови для кожної нової ґрупи мов. Ся незвичайно бистроумна теорія, підперта його блискучими здобутками на полі язикознавства, бо Шляйхерів ум був справді незвичайної глибини і ширини, захопила відразу як найживіще всіх язикознавців і прийнялася, можна сказати, зовсім загально. Шляйхер став великим атворитетом в язикознавстві.

Що тичиться слявістики, то Шляйхер р. 1852-го приймав поділ Шафарика без зміни. Але р. 1865-го в своїм творі: Краткій очеркъ доисторической жизни сѣверовосточнаго отдѣла индогерманскихъ языковъ—приложив він свою родословну теорію і до Словян. І так остаючи все ще при біпартиції, відріжняє він а) полудневосхідню ґрупу (**орало, оукажнѫти**) і б) західню ґрупу (**орадло, кѫднѫти**) Перша ґрупа розпалася небагом на полудневословянську і на «руську» ґрупу. Полудневословянська галузь розкололася далі на дві мови:: болгарську (**межда, тысѫшта** і сербословінську *(medja, tisutja)*. Ся сербословінська вітка аж пізно розділилася на дві мови. Руська ґрупа розпалася на великоруську і малоруську галузь. — Західня ґрупа *(miedza, meza, tysąc)* розділилася також зпершу на ляцьку і чеську ґрупу, а потім, досить пізно, кожда з них на дві, разом чотири мови, з одного боку польську і полабську, з другого боку на чеську і лужицькосербську. Графічно ся система представляється так (див. табл. на стор. 18.):

Отся Шафариково-Шляйхерова система оставала довгий час в повній силі, а властиво ще й тепер то більше, то меньше лежить вона в основі теорій Шахматова, Яґіча і и. Про саму систему буде у нас ще мова пізніще.

Але на тім не спинилося шукання правди. Ми її шукаємо далі ще й тепер і будемо все шукати, щоб бодай приблизитися до неї...

11. Серб Даничіч займався також сим питанням дуже

пильно в своїх працях: ћ і ђ u istoriji slovenskih jezika, Rad, I, 1867 і Д и о б а с л о в е н с к и х е з и к а, 1874. Він кладе в основу свого поділу одну-однісіньку прикмету словянських мов, а саме, як вони собі поступають з звуковою ґрупою *tj*, *dj*. З огляду на добутки розвитку сеї звукової ґрупи в словянських мовах виймає Данічіч сербохорватську мову з її ћ, ђ, *tj*, *dj* з усіх словянських мов, бо сі сербохорватські звуки уважає найстаршим станом розвитку і найблищим до первісного стану. Всі иньші словянські мови ділить він далі на дві ґрупи, беручи на увагу, чи *й* сеї звукової ґрупи перейшло у них на *ш*, *ж*, чи на *с*, *з*, отже *тш*, *дж*, або *тс*, *дз*. До першої ґрупи зачисляє отсі добутки звукового розвитку: *тш(ч)* або *шт* і *дж (ж)* або *жд*. До другої: *тс (ц)* і *дз (з)*. До другої ґрупи належить польська, чеська, сорбська і полабська мова, до першої всі иньші мови крім сербохорватської, яка становить для себе окрему одиницю. Шляйхер похвалив сей поділ, який є вже на межі до трипартиції: «Daničić hat mit seinem Merkmal den Nagel auf den Kopf getroffen». Але-ж бо такі поодинокі зявища в розвитку словянських звуків не дають ще доброї і вповні безпечної підстави до того, щоби такі важні питання, як хронолоґічне відокремлення (індивідуалізацію) і мандрівку Словян за одним махом рішати. Л є с к і н поборює сю теорію в Kuhns Beitrage, VII. Сербохорватська мова з своїми звуками намість прасловянських *tj*, *dj*, не дуже так відбігла від першої ґрупи, бо і в ній *й* властиво замінилося на шипячий звук, правда, дуже мягенький. Алеж бо і звуки *ч*, *дж*, *ж*, *шт*, *жд*, які повстали з прасловянських мягких

ть, *дъ*, мусіли бути первісно і в иньших мовах дуже мягкими, а що йно пізніще отвердли.

12. З сею поправкою помирився Бруґман з поглядом Данічіча і в своїй Kurze vergl. Gram. der indogerm. Sprachen, Strassburg, 1904, стр. 17, ділить він слов. мови на східнополудневу і західню, отже на дві ґрупи на підставі двоякого поступовання слов. мов з звуковою ґрупою *tj*, *dj*.

13. Ми бачили, що досі уважалася біпартиція за наукову правду, та ось виринула і трипартиція, т. зн. теорія, що слов'янські мови треба ділати на три ґрупи. Перший виступив з таким поділом славний історик чеський Палацький в своїй Geschichte von Böhmen, 1836, I. 75. Правда, вже Востоков виріжняв, як ми про се вже згадували, третю, руську ґрупу, але ще дуже несьміло. Палацький увів поділ Словян на три ґрупи в науку.

Ось вони:

а) східня (Русь і Болгари)

б) полудневозахідня (іллірська)

в) північнозахідня (ляцька, але сюди мусів Палацький зачислити ще також і Чехів, Мораван, Словаків і Лужичан).

В основу сього поділу лягло, так би сказати, ґеоґрафічне становище. Тілько таким чином пояснюється, що у східній ґрупі примістив Палацький і Болгарів, відділивши їх від полудневих Словян. Зазначити треба, що Палацький визнавав українську мову за самостійну, як про се він виразно висловився в Часописі чеського музею з р. 1830-го, стр. 76 так: «Národ rusinský jest co do jazyka rozdílný jak od Rusů, tak i od Poláků».

14. Се уґрупування Словян дуже сподобалося російським ученим Надеждину і Устрялову, а особливо нашому Максимовичови (пор. Разныя мнѣнія о русскомъ языкѣ, 1838; Объ отношеніи русской рѣчи къ западнословянской, 1845). Максимович богато сушив собі голову сею справою. Против Шафарикової поваги годі було виступити, отже він установляє вправді також тільки дві ґрупи, але инакше розміщує, так що нарешті виходить таки три. Всі Словяни розпадаються у Максимовича нібито на дві ґрупи: східню і західню. Східню ґрупу становлять Руси — північні і полудневі; західня ґрупа — се північні Словяни або Венди і полудневі або задунайські. Максимович займався також розбором прикмет Добровського в р. 1836 (гл. Со-

чиненія, III, 10—24), при чім навів велику масу глибоких спостережень (хоть не зовсім вірно ним пояснених). Наново займається він сим питанням 1845-го р. в своїм творі: Начатки русской филологии (гл. Сочиненія III, 37—155). Там він в перший раз сконстатував зявище «п о л н о г л а с і я», та що повноголос становить істотну прикмету руської ґрупи. Від того часу і доси прикладають тому звуковому зявищу значіння, надане йому односторонно Максимовичом, переціпюючи його над належну міру при клясифікації словянських мов. В нашій граматиці (§ 279, стр. 486) старався я його звести на правдиву міру*).

15. За поділом на три ґрупи стоять далі Срезневський, Григорович, А. Котляревський, Будилович, Соболевський, Флоринський, Лєскін, Ґебауер, Облак, особливо Я ґ і ч, який як найбільше завдає собі праці, щоб його з становища мови як найліпше обґрунтувати, хоть з другого боку Яґіч виразно каже: «Я уважаю погляд Шмідта в своїй істоті за правдивий», т. зн. погляд рішучо противний поділови словянських мов на ґрупи.

Яґіча поділ такий:

1. північнозахідня галузь (Поляки, полабські Словяни, лужицькі Серби, Чехи)
2. північносхідня галузь (руські Словяни)
3. полуднева галузь (Словінці, Сербохорвати, Болгари).

І Н і д е р л є в своїх «Словянських старинностях», І, стр. 122 обстоює поділ Словян на три ґрупи і висловлюється в сій справі так: «Idea jazykové tripartice doznává potvrzení i v h i s t o r i i a g e o g r a f i i, neboť obě nauky nám ukazují, že se rozpoltění celku a spojený s tím p o h y b n a v e n e k d á l p ř e d e v š í m t ř e m i s m ě r y h l a v n í m i: k západu, k jihu a na východ».

Сюди належить ще і Г е р м а н Г і р т: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur, Strassburg, I, 1905 (стор. 121—125). Він ділить словянщину «на три великі діялєкти». Такий поділ, каже він, «виринає сам із себе на

---

*) Цікава річ, що вже Добровський зявищу повноголосу не прикладав такої ваги для клясифікації словянських мов. Він в листі до Копітара (1813) так про це висловлюється: Die Classification der Dialecte konnte ich auf *grad*, *grod*, *gorod* deshalb nicht gründen, weil dieser Unterschied zu gering, nicht durchgreifend ist... (порівн. Weingart, 98). — І Лавровський тай Потебня (1864) займалися звуковим зявищем повноголосу.

основі мовних і історичних фактів». — «Шмідтова кругова теорія, приложена до Словян, показує тільки те, що первісне розміщення словянських мов істотно не змінилося». Ріжниці між сербохорватською і болгарською мовою зводить Гірт на те, що сербська мова розвивалася на первісній іллірській, а болгарська на первісній тракійській основі. «Руське» (das Russische) ділить Гірт «на два великі діялекти, українське (das Kleinrussische oder Ruthenische) на півдні і великоруське на півночи». Білоруське — це відміна великоруського на заході. У західніх Словян відріжняє Гірт польську, кашубську, завмерлу полабську, сорбську і чеську мову.

Згадати-б тут ще і Вондрака (гл. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen) і Будде (Лекціи по исторіи русскаго языка, Казань 1907), особливо-ж Шахматова і Николая Дурново (Очерк истории русского языка, Москва — Ленинград, 1924) як рішучих прихильників трипартиції. Дурново відріжняє окрему кашубську, білоруську і словацьку мову (стр. 138). Але в цілости Дурново остільки займає окреме становище, що рад би все таки якось погодити родословну Шляйхерову теорію з круговою Шмідтовою. Установивши тезу, що «между эпохой распадения о.-сл. языка и эпохой самостоятельной жизни каждого из нынешних славянских языков была общеюжнославянская эпоха для южнославянских, общезападнославянская для западных славянских и общерусская для русских языков, т.-е. можно говорить о существовании в прошлом языков русского, западнославянского и южнославянского» — не може Дурново таки поминути мовчки факту, що «можно заметить существование связи между языками, входящими в разные группы: так напр., чешский и словацкий языки ближе к южнославянским, чем языки польский, кашубский и лужицкий; далее, можно указать черты, сближающие русские языки с одной стороны с западнославянскими, с другой — с южнославянскими. Так как все совпадения русских языков с западнославянскими, отличающие эти языки от южнославянских, и, наоборот, совпадение русских языков с южнославянскими в чертах, отсутствующих в западнославянских языках, равно как, и черты, сближающие чешский и словацкий языки с южнославянскими, нельзя объяснить случайностью, то следует допустить, что эпохе существования общерусского, общезападнославянского и общеюжнославянского языков предшествовали эпохи, когда

группировки славянских языков были другие, причем эти группировки менялись, как показывает близость русских языков с одной стороны к западнославянским, с другой к южнославянским и т. д. Остаётся вопрос, следует-ли эти группировки относить к эпохе после окончательного распадения о.-сл. языка или смотреть на них, как на группировку наречий одного о.-сл. языка, предполагая наличность живой связи не только в пределах каждой диалектической группы, но и между самими группами. Не решая этого вопроса...» — Шкода, що Дурново не вирішує цього питання. Але ми з його міркувань бачимо, що самі мовні факти прямо силують кожного дослідника закинути всякі апріорні теорії а приступати до дослідів без всякого упередження.

16. Нарешті треба тут навести ще і погляд Розвадовського, котрий так само вчить (гл. Język polski, 1915, I. 36): Język polski tworzy wraz z szeregiem innych językową rodzinę czyli grupę słowiańską. Na nią składają się: 1. grupa północnozachodnia, obejmująca języki: polski z kaszubskim, wymarły połabski, łużycki, czeski i słowacki; 2. grupa północnowschodnia albo krótko wschodnia czyli ruska (w ogólnem tego słowa znaczeniu), obejmująca języki rosyjski czyli wielkoruski, białoruski i małoruski (w Galicyi nazywany ruskim w ściślejszem tego słowa znaczeniu, obecnie także ukraińskim); 3. grupa południowa, obejmująca języki: słow(i)eński (słowiński), serbo-kroacki (chorwacki), bułgarski wraz ze starocerkiewnym.

Всеж таки становище Розвадовського значно відмінне від иньших його попередників, які визнавали трипартицію. Се виходить ясно з його: Uwagi до поставленої ним тези. Stosunek wzajemny tych języków oraz tych grup do siebie jest, ogółem biorąc, współrzędny, to znaczy, że język A nie powstał z języka B, ani naodwrót, ani też jedna grupa z drugiej, tylko wszystkie rozwinęły się w ciągu wieków z jednego wspólnego źródła i ciągle się dalej rozwijają i różniczkują, czego wyrazem jest fakt, że każdy z tych języków z osobna wzięty przedstawia się znowu jako grupa całego szeregu narzeczy, a każde narzecze znowu jako grupa podnarzeczy i t. d. bez końca, bo nawet kiedy się zatrzymamy wreszcie na języku jednostki, to i on się

rozwija i przedstawia szereg typów lub stylów (uroczysty, codzienny, żartobliwy, pieszczotliwy, wzburzony itd.).

Відмінне се становище Розвадовського від иньших тим, що коли иньші визнають, то більше то менше явно, родословну, механічну теорію Шляйхера, у Розвадовського є якась мішанина сеї теорії з теорією Шмідта, про яку зараз будемо докладніще говорити. «Всі мови розвинулися протягом віків із спільного джерела». Якраз отся думка Розвадовського ще ясніще виложена в отсих словах: Pokrewieństwo językowe, ustanawianie grup językowych rozmaitego rzędu polega na wspólnych cechach, właściwych danym językom lub grupom. Te wspólności są zarazem, w porównaniu i przeciwstawieniu do innych języków lub grup, różnicami: zatem mówiąc ogółem, cechami charakterystycznemi. Są one oczywiście różnego rzędu: indoeuropejskie, północno-zachodnio-słowiańskie, polskie itd. Cechy językowe, istniejące w danej chwili, mogą w dalszym rozwoju: a) trwać mniej więcej bez zmiany; b) przeobrażać się; c) znikać. Zaś nowe właściwości jakiegoś języka czy narzecza są także rozmaitego rodzaju: a) polegają na przeobrażeniu się dawnych (to jest punkt b) wyżej), czyli są nowe tylko w pewnym sensie; b) na wytwarzaniu nowych tworów z elementów istniejących, są więc względnie nowe; wreszcie c) na przejmowaniu właściwości z innych, obcych języków, a więc dla danego języka w danej chwili są rzeczywiście novum. Dla stwierdzenia pokrewieństwa uważa się za szczególnie dowodowe cechy nowe, wymienione wyżej pod a) i b); można je nazwać pozytywnymi dowodami pokrewieństwa, bo wskazują wprost na spólny rozwój językowy».

Виходить з того, що позитивні докази спорідненя дадуться добути тільки через сконстатування спільних прикмет, які повстали із (нормального) перетворення, переформовання, перелицьовання давних і із витворення нових творів із істнуючих елєментів, т. зн. поодинокі ґрупи не є дані, не є нічим в самім зародку зазначені, а істнування їх треба що йно доказати. Се для пізнання справи річ дуже важна. Се є иньше розуміння слова ґрупа, ніж у Шляйхера.

Характеристичне світло на погляди Розвадовського в тій справі кидає цікава його замітка про словацьку мову (стр. 37): Słowackie mogło było pod względem językowo-ilościowym śmiało

pozostać w stosunku do czeskiego (a ewentualnie i polskiego) narzeczem, ale stosunki rozwoju tak się złożyły, że się wyodrębniło, wytwarzając osobny język (literacki). Ся замітка сама собою — що словацьке могло було сьміло лишитися нарічієм в данім разі і польської мови, вивертає горі корінем всякі поділи на ґрупи в давнім значінню — з їх прамовами і т. п.

І при ближчій дефініції мови польської (стр. 45): Język polski, t. j. ogół narzeczy składających się na pojęcie języka polskiego, kontynuując na równi z innymi językami słow. prawspólny stan słowiański, zaczął się oczywiście wyodrębiać wcześnie, a nie dopiero wówczas, kiedy przodkowie szczepów polskich zajęli ostatecznie swoje siedziby historyczne między Odrą, morzem, dolną i średnią Wisłą, Sudetami i Karpatami. Ten proces wyodrębienia się zaczął się i trwał wieki jeszcze w obrębie jednolitego języka ogólnosłowiańskiego, kiedy wzsystkie późniejsze języki słowianskie istniały tylko jako mniej lub więcej różne gwary i narzecza, kiedy związek językowy nie był między niemi zerwany — випадає Розвадовський зовсім з родословної теорії, а дає пояснення процесу індивідуалізації в дусі теорії Шмідта, при чім однак властиво зовсім неможливо думати про якінебудь ґрупи в змислі Шляйхера.

Мусимо признати, що Розвадовський перший між слявістами умів ясно сформулувати свої погляди в дусі загальних принципів, добутих язикознавством, і пристосувати сі принципи в дефініції польської мови і її розвитку із загальнословянської.

17. Звернемося тепер до теорії Йоганеса Шмідта, яку він виложив в своїх творах Die Verwandschaftsverhältnisse der indogerm. Sprachen, Weimar, 1872, а також Zur Geschichte des indogerm. Vocalismus, Weimar, 1875, II, 182.

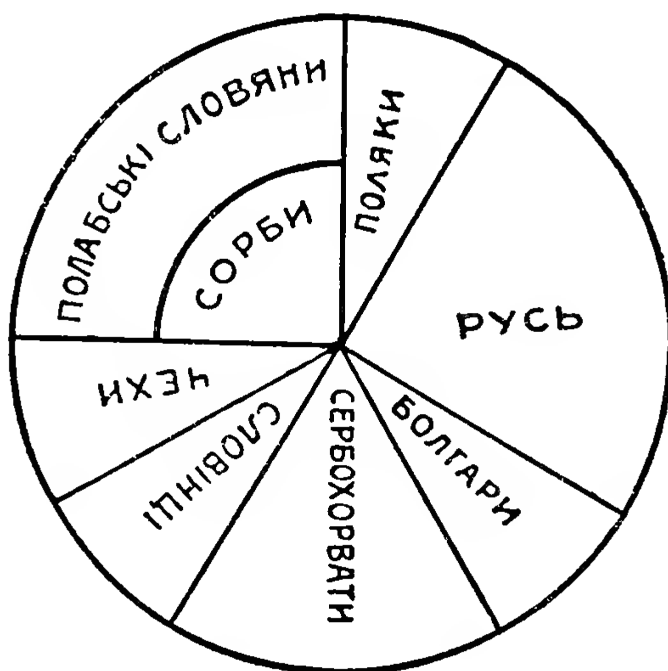
Головна теза сеї теорії така: Серед полоси індоевропейської мови не було первісно ніяких язикових меж, але одно нарічіє переходило непереривними рядами малих відтінків в друге нарічіє. Се т. зв. Wellentheorie, теорія хвильовань або теорія кругова. Назва її взята від образу хвиль води, як вони розходяться, перехрещують себе, коли вкинути до води камінь.

Тут з другого названого твору Шмідта наведу висловлену ним думку про сю річ дословно: Mag man einen Stammbaum entwerfen, wie man will, die speciellen Uebereinstimmungen des

Slovenischen mit den westslawischen Sprachen, des Čechischen und Polabischen mit dem Südslawischen, des Polabischen sowohl mit dem Čechischen als mit dem Polnischen, des Sorbischen sowohl mit dem Polnischen als mit dem Čechischen vermag ich nicht gleichmässig zu erklären.

З тої причини установляє він засаду таку саму і для Словян, як для пояснення відносин споріднення між індоевропейськими мовами (пор. докладніще там і Яґіча в Архіві XX, 21).

Плястично уявляє собі Шмідт споріднення словянських мов так:

18. Л є с к і н поборював теорію Шмідта в одній точці (пор. Die Declination im Slawischlitauischen und Germanischen, Leipzig, 1876). Він не може згодитися на те, щоб була «причинова звязь між відносинами поселення в правітчині і пізніщими, або що пізніщі є безпосереднім продовженням тамтих», але даремно, бо нікому на думку не приходить твердити, що теперішні, т. зн. пізніщі відносини поселення відповідають в п о в н і давним відносинам: вони відповідають тільки в з а г а л ь н и х р и с а х, а се вистарчає.

За те рішучо і без застережень визнає теорію Шмідта болгарський учений Б. Ц о н е в в своїм великім творі: История на българский езикъ, Софія, I, 1919. Взаємини словянських мов уявляє собі Цонев (гл. стр. 16—62) як ретязь з шести кругів,

сплетених довкола осереднього семого круга. Цим осереднім кругом була би словіно-болгарська мова, а шість кругів довкола нього представляли-б головні словянські мови, які між собою витворюють мови змішані: між чеською а польською — мова лужицькосербська, між польською а російською — мова білоруська, між російською а болгарською — мова українська, між болгарською а сербською — мова косовсько-моравська, між сербською а словінською — мова хорватська, між словінською а чеською — мова словацька. А як що конечно ділити словянські мови на ґрупи, то найліпше, думає, на дві: північнозахідну і південносхідну на підставі 1. відмінного розвитку *tj*, *dj* (сичачі — шиплячі), 2. *l* епентетичного, 3. *ř* — *ŕ*, *rj*, 4. *kv*, *gv*, 5—6. *t*, *d*, перед *l*, *n*, 7. звук *ъ (е — ъ, о, а)*, 8. наголос (постійний — вільний). Порів. Polivka, Slavia I (1922) стр. 120—127.

19. Нарешті уважаю своїм обовязком подати тут погляди М і к л о с и ч а на сю річ, т. зн. те, чого я від Міклосича навчився, а потім своїми власними дослідами доповнив.

В р. 1852-ім видав Міклосич Formenlehre der slawischen Sprachen і там без дальшого умотивовання уґрупував мови словянські з огляду на те, як вони з собою споріднені, в отсім порядку: а) старословінське; б) новословінське; в) болгарське; г) сербське (хорватське); д) малоруське (білоруське); е) великоруське; є) чеське (словацьке); ж) польське; з) горішно-сорбське; і) долішно-сорбське. Так і пізніще в своїй граматиці і в етимольоґічнім словарі словянських мов. А учив нас, навязуючи очивидячки до поглядів свого учителя Копітара, так: Як засаду або вихідну точку для установлення ступня споріднення поодиноких словянських мов між собою, які він усі уважав самостійними, треба уважати мову і її дані, а також звертати увагу і на ґеоґрафічне положення поодиноких мов до себе, на їхнє окруження. При кожнім поділі дуже важна річ, з якого становища поділ робиться, та щоб його основою рівночасно не було кілька ріжних вихідних точок, тільки одна. В дотеперішних поділах є саме такі хиби. Робилися поділи з етноґрафічного, а заразом і з політичного становища, але політика тут ні при чому. Основою клясифікації, означення відносин одної мови до другої, становища одної мови в цілій словянській семї, а в данім разі і поділу може бути тільки мова. Коли-ж Міклосич звертає ще свою увагу і на ґеоґрафічне положення мови, а властиво тільки на її окруження, її сусідство, то се діється

лише в тім змислі, що мови ґеоґрафічно собі ближчі, сусідні, мають дійсно більше спільного з собою, отже більше з собою споріднені, ніж такі, що з собою не межують, ба навіть від себе значно віддалені. Таким чином в клясифікації Міклосича, в його поділі нема двох вихідних точок, двох принципів, а тілько один. Виходячи з сеї засади, не можна властиво про поділ словянських мов щось иньшого сказати, як тілько, що кожна мова становить одиницю, індивідуальність для себе; а чи вона більше або меньше споріднена з якоюсь иньшою словянською мовою, про се сьвідчать і рішають факти язикові, а се знов головно залежить від ґеоґрафічних їх відносин до себе. Так отже ціле питання зводиться до того, щоб на підставі мови виказати більше або меньше спорідиення між поодинокими словянськими мовами, а не щоб робити якінебудь поділи. Се головне завдання слявістики — пізнавання і пізнання словянських мов і їх взаїмних відносин. На підставі добутків порівнання, переведеного ним в монументальних творах, заснованих не на спекуляції, а на мозольних джерельних працях, на даних мови, порядкує він словянські мови одну побіч другої, звертаючи при тім завсіди пильну увагу на їх ґеоґрафічні взаїмовідносини так, що можна виходити від контроїнебудь, лиш треба потім порядок задержати. Починати можемо н. пр. Сербохорватами, як осілими на периферії словянської области, то від Сербохорватів якраз через хорватьське нарічіє веде дорога до Словінів (Словінців в норицьких Альпах, колишніх Словінів панонських, дакійських, болгарських), від них через словацьке до Чехів; з Чехами відтак найбільше споріднені мовою лужицькі Сорби, які заразом становлять перехід до польського (горішно-сорбське має *г* як Чехи, долішно-сорбське — *ł* як Поляки!); з польським вяжеться з заходу давне полабське, до нього навязуєтся на схід білоруське. Тут стрічаємся з трудноцами: чи йти далі до великоруського, а потім до малоруського і ним закінчити (на що Міклосич скорше рішався), чи навпаки. Сей порядок не такий, щоб можна від нього самовільно відступити, бо він основуєтся на язикових даних, на язикових фактах. Ми будемо завсіди наше пізнання всякими новими язиковими фактами доповнювати, збираючи до купи і найменьші подробиці, але сам порядок є даний, усталений. Всякі поділи на ґрупи (чи на дві, чи на три) таким чином розбиті як безпідставні. Бо як з одного боку безперечно вяжуться Словінці з Чехами, Чехи через лужицькосорбське

і словацьке з Поляками, так з другого Поляки через білоруське з российським і українським і т. д.

Ся наука стоїть в повній згоді з досьвідами щоденного життя і ніщо краще, як отсі відносини в спорідненню між словянськими мовами не потверджує правдивости теорії Шмідта, що одна мова є немов переходом, мостом до другої. Виходячи з того становища, ми в наших дослідах словянських мов і їх відносин до себе не сковані жадними апріорними теоріями, жадними видуманими системами, схемами, можемо спокійно працювати, наше знання сих відносин поглублювати, не потребуємо безперестанно боротися з уявленими вітраками прамов, і можемо так далеко швидче і певніще дійти до повного пізнання і поодиноких мов і всіх їхніх, нераз і дуже замотаних відносин між собою.

Особливо мусимо зовсім рішучо виключити всякі впливи політики від розвязки сих питань, бо політика зовсім певно веде науку в нетри навіть дуже карколомних теорій, з яких нема виходу. Якраз примішка політики до нашої науки нанесла їй богато шкоди. Тілько тим можна пояснити, що н. пр. українська мова у Яґіча в Росії уважалася нарічієм, в колишній Австрії мовою, що була визнана окрема від сербохорватської босанська мова і т. п.

20. Якраз тут буде на місці навести думку B a u d o u i n a d e C o u r t e n a y, який богато напрацювався на сім полі. Здається мені, що він найкраще зібрав свої думки у вступнім викладі на Карловім університеті в Празі дня 20-го травня 1922-го р. «Про релятивність на полі язиковім», надрукованім в Пражськім Atheneum (стр. 80—87).

На питання, які маємо критерії на відріжнювання і уживання таких термінів як язик, нарічіє, говірка, діялєкт, жарґон, ідіом, patois і т. п., відповідає він жартуючи, що деякі вчені, як от покійний Будилович, «типічний почитатель чисельної сили, кнута і кулака», дуже собі злекшили відповідь на се. Будилович твердить, що право називатися язиком має тілько язик того народа, котрий налічує найменьше 20 міліонів душ. Мова народів меньших, ніж 20 міліонів душ, може називатися нарічієм, говіркою, жарґоном..., але ніколи не язиком. Залежало Будиловичови, каже Бодуен де Куртене дословно, щоб тільки российська мова була віздзначена гідностю язика, а щоб усі инші словянські мови були тілько нарічіями або т. п. Усі ті «братушкі»

Словяни геть далеко від язика! Українці, чи там Малоруси не робили Будиловичови клопоту. Їх мові він надав гідність жарґону, а їх самих зачислив до «русского» племени так, що вони тілько збільшали число «русского» народа, який мав панувати над усіма Словянами.

«Релятивність бачимо ми также при клясифікації мов, чи то маємо на умі клясифікацію порівняно-пописову, яка основується на зіставленню і характеристиці прикмет мов в даній хвилі без огляду на історію, чи то клясификацію історичну, ґенеальоґічну, яка бере на увагу споріднення, основане на спільнім походженню, а также і зміни, які діються в хронольоґічнім поступі. Ізоґлоси, т. зн. розмежні лінії між прикметами, які характеризують певну язикову область для її відріжнення від иньших язикових областий, історично з нею споріднених, виглядають дуже розмаїто як до того, на яку саме прикмету в даній хвилі звертаєм увагу. Опираючи клясифікацію на певні ріжниці фонетичні або морфолоґічні, можемо отримати Словянство передкарпатське і закарпатське. Иньші ріжниці дадуть нам Словянство переддунайське і задунайське. Иньші знов поставлять проти північнозахідних Словян Словян східніх і полудневих. З певного становища мусимо сполучити Болгарів з Великорусами в одну ґрупу і поставити її проти всіх останніх Словян, залічуючи до того і Українців, чи там Малорусів. З иньшого знов становища Поляки і Великоруси становлять спільну ґрупу, відрубну від усіх більше полудневих Словян. Брак якогонебудь сліду мягкого *р* сполучує Сербів, Словаків і Білорусів*) в спільну ґрупу, відрубну від усіх иньших Словян. І так далі без кінця. Хто твердить, що мова словацька ближча польській ніж чеській, або що мова українська ближча польській ніж российській, має повну рацію, оскілько має на думці Поляків і Словаків, або Поляків і Українців, які з собою сусідують, помішані між собою, і жиють з собою в постійних зносинах. Але се не вадить, що із становища основних фонетичних і морфолоґічних властивостий всі Словаки становлять частину одностайної чеськословацької території, та що цілість основних фонетичних і морфолоґічних властивостий каже нам залічати Українців і Великорусів з Білорусами до ґрупи східних Словян для відріжнення їх від останніх Словян».

---

*) Я додав би: і Українців, бодай велику часть Українців.

Безперечно тверезий, неупереджений суд. І тут ґрупи мають иньше значіння, ніж звичайно їх розуміли.

Пригадаймо ще, що Бодуен де Куртене в Ученых Записках имп. Юрьевскаго университета 1893, стр. 23, на підставі факту, що *ы* і *и* злилося в українській мові до купи так, як в полудневословянськім, каже, що «малоруська діялєктична область... належить до полудневого пасма словянського сьвіта в противенстві до північного».

21. З новіщих згадаймо ще К у л ь б а к и н а, котрий звів рішучий бій проти теорії Шахматова про істнування західньословянської і полудневословянської ґрупи і тим підорвав взагалі цілу теорію про ґрупи. Він згідно з наукою Фортунатова бачить у всіх живих словянських мовах колишні окремі говори в прасловянській добі так, що і кашубське і словацьке виводить із окремих прасловянських говорів (гл. Древ. церк.-слов. язык, 1913) — а прецінь — що незвичайно для росийського ученого характеристично — став як вкопаний перед «руською» ґрупою і українську мову уважає одним із трох нарічій «руського»; правда, не подає там ані одним словом якогонебудь умотивовання сеї своєї думки. Аж 1919 р. старається він свій погляд обґрунтувати в виданім в Харкові творі «Украинскій языкъ». Ми повернемо ще до нього на своїм місці.

22. Коли ми згадали про Ф о р т у н а т о в а, то мусимо вже докладніще його становище пояснити. Фортунатов учить, що всі зміни звукові, які пізніще появляються в ріжних словянських мовах, мають свої зародки вже в прасловянській мові. Тою наукою стоїть Фортунатов дуже близько до теорії Шмідта, але вона не находить у Яґіча вподобання (гл. Архів, XXXVII, 177), бо він і його школа (особливо Шахматов) своїми методами, своїми занадто сьмілими комбінаціями і конструкціями справді йдуть рішучо за далеко, як це незвичайно докладно показав B r ü c k n e r в своїм знаменитім творі die Erforschung der indogermanischen Sprachen, II, 3, стор. 50—52.

23. Чеський учений Г у є р висловлює свою згоду і признання Кульбакинови за розбиття теорії ґруп (гл. Rocznik slawistyczny, V, 226), але в критиці на нашу граматику (гл. Listy fililogické, 1917, стр. 444) обстає при тім, що і наш матеріял, коли його належито упорядкувати і виложити, буцім то показує, що українська мова згоджується в кількох давних і засадничих річах з великоруською і білоруською мовою і що отже розвинулася

із спільної з ними основи; коли сю основу хочемо назвати праруською, то отже праруська мова була. Таким чином маємо тут дивну злуку обох дотеперішніх протилежних собі теорій: Усі словянські мови виводяться безпосередно з прасловянської мови — крім «руських» мов, для яких установляється праруська мова за посередника між ними а прасловянською мовою.

Але ніхто ще не зібрав стілько матеріялу, як саме ми в нашій граматиці, на те, щоб сконстатувати всі згоди, розуміється, і всі ріжниці української мови і российської та білоруської. І упорядкували ми його належито і виложили. Та якраз на підставі сього богатого матеріялу і його порівнання з усім даним матеріялом із усіх словянських мов ми ще і сьогодня мусимо обставати при своїй думці, бо простою неґацією Гуєр нас не переконав.

Те, що Гуєр наводить против нашого пояснення перезвуку ікання, основаного якраз на тім факті, що українська мова від найдавніщих часів не знала і не знає довгих голосівок, бо на се нема жадних доказів, що ніби то се наше пояснення «je ve zřejmém odporu s historickým vývojem těchto hlásek, který lze jednak z památek písemných, jednak z nářečí nynějších sledovati» — є що найменьше велике непорозуміння. Памятники не подають нам ані одного-однісінького доказу на те, що в українській мові відріжнялися в історичних часах довгі і короткі голосівки, і з тої то причини і явища дифтонґів в ниніших нарічіях треба доконечно инакше пояснювати. — Про це висловився я докладніше в моїй праці — Поліські мішані говори і поліські дифтонґи — в Slavi-ї. Голословне твердження, що «doklady starých pramenů mluví přímo proti tomu», що *е* не мало звичайно тепер приписуваного йому впливу палятальзацийного на попередні шелестівки, нас зовсім не переконує. Які то саме докази із старих джерел?? То ж бо то і є, що їх нема; ми і ніхто другий їх не найшов, а Гуєр нам їх не показав. Навпаки. Дурново в своїй дуже докладній студії над Архангельським Євангелієм з р. 1092-го (гл. Slavia, II, 599—612) сконстатував, що шелестівки «в положении перед *е* не смягчились или, по крайней мере, смягчились не вполне и продолжали отличаться по степени мягкости от старых смягченных согласных». Так отже тут сконстатоване це зовсім правильне і в українській мові зовсім звичайне явище, це звукове правило української мови — в памятнику XI-го в.

І нічого не поможуть всякі спроби цей мовний факт, задокументований памятниками від XI-го в., зводити на якусь «книжную орфоэпию», щоб тільки захистити «праруську теорію». Даремна праця. — Тут мушу ще звернути увагу на те, що наша наука зовсім несподівано найшла потвердження в незвичайно цікавих добутках аналізи мови Слова о полку Ігоревім, переведеної Сіверсом. Прикладаючи засади своєї аналізи гомону (Schallanalyse) до мови названої поеми (Das Igorlied, metrisch und sprachlich bearbeitet von Eduard Sievers, Berichte der sächs. Akad. d. Wiss. 78. Band, Leipzig, 1926), доходить він в боротьбі з своїми інформаторами до зовсім певного переконання, що при читанню Слова треба «jede Spur von der spezifisch russischen sog. „Erweichung“ der Konsonanten unterdrücken», бо «таке змягчення безперечно не мало місця в звуковій системі мови, якою зложене Слово». Шахматова і иньших твердження лишаються голословними, доки не будуть дійсно доказані. Розвадовський в сій справі далеко осторожніщий (гл. Język pol. I., стр. 43, § 5, 17, b). — Те саме відноситься і до иньших тверджень Гуєра (про *ы*, *г*). Коли наше пояснення не має ніякої опори, то тим меньше всякі иньші пояснення, яких зрештою Гуєр зовсім не наводить. Коли-ж все таки Гуєр каже, що праруська мова була, то він мав би се доказати. На теоретичні видумки Шахматова не мав би він в сім разі класти більшої ваги, ніж на такі самі його видумки про західнословянську прамову.

Але ця суперечка з Гуєром має властиво вже тільки історичне значіння. Бо в другім виданні своєї гарної праці Úvod do dějin jazyka českého (1924), яка і україністам може віддати прямо знамениті услуги, Гуєр на стр. 80-ій так вже вчить: «...byla praslovanských dialektů celá řada —nejméně tolik, kolik nalézáme v době historické slovanských jazyků, jež se právě samostatným vývojem dalším z dialektů těchto vyvinuly. Dialekty ty tvořily nepřetržitý řetěz, dialekty sousední vždy měly některé rysy společné se sousedy s té i oné strany. A shody, jež se dají konstatovati v jednotlivých jazycích, pokud jsou to shody data starého, poučují nás o rozložení praslovanských dialektů a tím ovšem i o vzájemném poměru těchto jazyků samých. V celku je patrno, že dialekty praslovanské rozloženy byly asi tak, jako rozloženy jsou v době historické jazyky, které se z nich vyvinuly. Z toho ze všeho je patrno, že nelze

jazyky slovanské z vnitřních nějakých důvodů děliti na západoslovanské, jihoslo-slovanské a východoslovanské (nebo na skupiny dvě: západní a jihovýchodní). Dělení takové může míti jenom cenu praktickou, nemá však oprávnění vědeckého; vědecká klasifikace jazyků slovanských spokojuje se s jejich výčtem a konstatováním starých rysů společných».

Таке зовсім тверезе становище язикознавця Гуєра відповідає вповні тим нашим науковим переконанням, які ми висловили в нашій науковій граматиці 1913-го р.

Так само і Міккола в своїй Urslawische Grammatik, Heidelberg, 1913, не прикладає поділови словянських мов на 3 ґрупи жадної язиковоісторичної вартости, але придержується його властиво тільки ще як знаного і ґеоґрафічно придатного.

24. В своїм епохальнім огляді слявістичних праць від самих початків нашої науки аж до найновіших часів (Die Erforschung der indogermanischen Sprachen, II, 3, Strassburg, 1917) займається A. Brückner, річ ясна, і питанням поділу словянських мов на основі їх тіснішої приналежности або спорідненння, т. зн. тим, як маємо розуміти відносини словянських мов між собою.

Перш усього відкидає він (стр. 16, 17) «з принципіяльних» причин поділ Міклосича: Старословінське не є мова панонських Словінів, бо окремих панонських Словінів не було. Перед інвазією Угрів сягали Словінці в давний аварський край аж поза болотне озеро і тут панував т. зв. панонський князь а васал німецький Коцел, у якого перебували Кирил і Методій; йому накинули (aufdrängten) вони своє македонське нарічіє, що зпоміж усіх південнословянських — болгарському найблище а якраз словінському найдальше. Отже з огляду на дійсний ступень спорідненння треба поставити новословінське за болгарським і сербохорватським. Не погоджується він також з тим, щоб «малоруське» відділювати від руського (Russisch). Хто не відділює словацького від чеського, тому нема причини відокремлювати «малоруське» від «руського», бо «малоруське» не стоїть до «руського» в такім відношенню, як н.пр. до польського або сербського, але в значно тіснішому (Не вже-ж таки в такому, як словацьке до чеськього?). «Руське», білоруське і «малоруське» це троякий розвиток пра- або староруської мови. Коли «Малоруси» це заперечують, як н. пр. Смаль Стоцький

і Гартнер in ihrer sonst ganz vortrefflichen Grammatik, послугуючися до того компліковаными науковими методами, то падуть у них на вагу тільки національнополітичні, сепаратистичні, а не лінґвістичні моменти. Брікнер визнає таким чином (стр. 41—43) тільки сім словянських мов: болгарськомакедонську, сербохорватську, словінську, чеськословацьку, лужицьку, польськополабську і «руську», прихильно ставиться при тім до трипартиції, який погляд тепер, як він каже, загально панує, але рішучо відкидає «зовсім механічну родословну теорію» Шляйхера, бо вона виходила від строго одностайної праруської мови і розколювала її консеквентно на дві головні ґрупи (велико- і малоруське), а ці далі на дрібніші так, що н.пр. признаки «малоруського» уважались старшими ніж тотожні ($\check{e}=i$) новгородськовеликоруського. Тому противляться факти, н.пр. якраз словацької мови, яка, хоч очивидячки належить до чеської (не зважаючи на брак ř), згоджується в деяких річах з південнословянським і «руським», так що Czambel — не без політичнонаціональних мотивів — свою рідну мову проголосив за південнословянську. Таке-ж вплутування національнополітичних, сепаратистичних тенденцій бачить в невдалій спробі, вилучити «малоруське» з тісного звязку з «руським». Але не бачить національнополітичних тенденцій, коли хто незгідности кашубського у всіх нарічіях — не виймаючи і словінцького — від польського роздуває в «мову». Брікнер відкидає далі безумовно спробу історика Нідерлього і язикознавця Мікколи — пояснювати стрічу тої-ж племінної назви в ріжних сторонах словянського сьвіта так, що нібито «між Сербами над Спревою і Сербами на Балкані, або між всякими Хорватами на сході, на півночи і на півдні словянського сьвіта був колись якийнебудь звязок, та що всі Словіни вивандрували колись з тіснішої спільної батьківщини», уважає неможливим твердження, що у-мови (з *у* замість *ǫ*): північносербська, чеська, сербохорватська і «руська» займали колись непереривну область; йому це все видається «історичнофонетичними романами», з під яких мовні і історичні факти усувають всякий ґрунт; а ті якісь «найстарші вандрівки племен», цебто якісь фантастичні походи здовж і поперек не мають найменьшого значіння для історії словянських мов. Словяни — як виказують їх мови — ще й сьогодня майже так само уґруповані, як були розміщені в своїй прабатьківщині, а їх розширення відбувалося по своїй істоті концентрично і в промінях на всі боки. Коли-ж згадує про трипартицію, то зараз таки застерігається виразно проти всякого розуміння трипартиції

в змислі родословної теорії. Така теорія вимагала-б безперечно посередніх ступнів празахіднословянського, прапівденнословянського і праруського і дійсно навіть модерні дослідники оперують такими термінами. Але-ж бо західнословянської і південнословянської прамови в змислі спільного розвитку в по можности відокремленім просторі і часі ніколи не було. За те можна безперечно говорити про праруську мову, яка виказує спільний розвиток не тільки *č*, *dž* (*ž*) із *tj*, *dj*, повноголос *(torot)*, *u*, *ja* замість *ǫ* і *ę* і *и*. Такої спільности не припускають ані західнословянські ані південнословянські мови (ці вже таки як найменьше!); їх згідности поясню ться доволі із колишнього їх сусідства в праслов'янщині, в якій розвинулися вже були нарічеві ріжновидности (— а згідности в східнословянських мовах так пояснювати не можна? — чому?); у південних Словян можна прямо говорити про безперервний ретязь від Македонії аж ген до Каринтії. У західніх Словян в такому ретязі настали великі прірви таким чином, що посередні члени вимерли. Але кашубське це тільки нероздільне правильне продовження польського із ступнюванням діялектичних прикмет, чим більше віддалюється воно від польського. І словінцьке (в Поморю) стоїть вже дуже близько до польського. Це знав вже і Нестор, залічивши їх до Ляхів. Спільна усім західнім Словянам є заміна *tj*, *dj* на *c*, *dz*(*z*) — це вже в 9- і 10-му століттю; «сильні» півголосівки спливають докупи в звук *e* (чи справді нема тут жадної ріжниці між чеським і польським?); і формами всі собі близькі і деякі спеціяльні слова у них спільні. Деякі спільні риси (*h* замість *g*) розвинулися у них вже в історичнім часі. Між польським а руським нема перехідних нарічій (стр. 56).

Ми старалися передати тут погляд Брікнера здебільшого його-ж таки словами. Названий його твір уважаєм загалом глибокою криницею пізнання, з якої ще довгі літа слявісти черпатимуть; це методичний дороговказ, що вестиме їх до розкриття нових правд; Брікнер розкриває тут нові горизонти і будить нові думки. Тому тим більше дивуємся, що Брікнер в розборі цього питання не умів зберегти повної обєктивности супроти української мови. Ми цього не можем собі инакше пояснити як якоюсь ідіосинкразією супроти всього українського. А щоб дати на це доказ, вкажемо тільки на його книжку Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen von Alexander Brückner, Professor an der Universität Berlin, Tübingen, 1916, VIII+173, видану, як бачимо, майже одночасно, де ця незрозуміла нам нехіть до українського народу виявляється

ще иньшими «запахущими» квіточками, ніж зробленим мені марним закидом національнополітичних сепаратистичних тенденцій. Названий твір Брікнера має політичний зміст і служить пропаґанді не тільки справедливої справи польського народа, але також і неоправданих його претенсій і забаганок. Не місце тут ним займатися. Одно тільки скажемо: Події революції та боротьба і бої за політичну самостійність українського народу дали і Полякам досить доказів на те, що поставлена Брікнером в цім його творі діяґноза і проґноза в українській справі була зовсім невірна. Так і наукова діяґноза, що нею ми тут займаємся, також не устоїться. Моїх арґументів на те, що ґрупова теорія загалом неможлива та що нічогісінько нас не силує, заводити в систему наукових структур праруську мову, Брікнер ані словом не згадує. Не визнаючи прамов для західних і південних Словян, він для східних Словян визнає в праруській мові «посередній ступень в змислі спільного розвитку в відокремленому просторі і часі» і добачає такий спільний розвиток в *č*, *dž*(*ž*) із *tj*, *dj*, в повноголосі (*torot*), *u*, *ja* замість *ǫ* і *ę* і и. Коли-ж з цим зіставимо докупи те, що сказано ним про західних Словян: «Спільна усім західним Словянам є заміна *tj*, *dj* на *c*, *dz*(*z*), сильні півголосівки спливають докупи в звук *e*, і формами всі собі близькі і деякі спеціяльні слова у них спільні, деякі спільні риси розвинулися у них вже в історичних часах», — то не можемо спамятатися з чуду-дива. Стільки спільного розвитку у західніх Словян, а прецінь західнословянської прамови приймати не треба, за те *майже з тих самих причин* мусить нібито бути «праруська мова». Не треба бути аж національнополітичним сепаратистом, щоб для такої арґументації Брікнера не мати зрозуміння. Не вже-ж Міклосич, цей «найбільший граматик 19-го століття» (стр. 23), визнаючи окремішність української мови, був також українським національнолітичним сепаратистом? А Міклосич добре знав і про повноголос і про *u*, *ja* замість *ǫ*, *ę*. — Що обі ці прикмети не силують нас виводити східнословянські мови із праруської, на це подав я в граматиці важкі арґументи. Але і сам Брікнер висловлює зовсім розумну засаду (стр. 72), що новітнє язикознавство відноситься до всяких конструкцій прамов скептично; тепер «говоримо тільки про паралельний, а не спільний розвиток і уважаєм його і без ґенетичного звязку зрозумілим у народів собі близьких». Він згідности в західно- і південнословянських мовах уміє гарно пояснити «з їх колишнього сусідства в праслов'янщині», справедливо звертає увагу на те (стр. 53), що «нема жад-

них границь у діялєктів, а є тільки границі поодиноких діялєктичних фактів; що ізоґлоси, ізофони, ізотони і т. д. ніколи не пробігають паралєльно, а себе постійно перетинають і перехрещують». Він учить про дублєти в польській мові з *ǫ* і *u*, про *l* epentheticum в польській мові, він вміє так гарно справитися з ґрупою *tort* в кашубськім, полабськім і польськім; він справедливо зазначує, що вже «найменьша відокремленість вистарчає, щоб викликати діялєктичне зріжничкування» (стр. 49), та що «проти сьвідоцтва історії нічого не доказують діялєктичні зявища»; він північнозахідноболгарське *č*, *dž* із *tj*, *dj* уміє гарно вмістити в ретязі, що тягнеться від Солуня аж до крайніх границь словінських, а при тім виразно остерегти, щоб ніхто не посьмів тут думати на колишній довший звязок з «Малорусами» (Чому? — Чи може історія тому противиться?). Хто визнає такі загальні засади, той, думаю, повинен би розуміти, що і наведені ним згідности між российською, українською і білоруською мовою не мусять бути «ґенетичними», не мусять бути якраз тілько наслідком «колишньої тіснішої приналежности серед словянської народної цілости», якої історія зовсім не знає. Бо що силує Брікнера не прикладати цих дійсно розумних засад і до східнословянських мов, чому він в тім попадає сам з собою в суперечність, — цього ми справді зрозуміти не в силі. А суперечність тут як на долоні. Бо і цей нібито спільний повноголос в «руській» ґрупі зовсім не такий дуже спільний і однаковий, коли сам Брікнер мусить вказати (стр. 62) на те, що в українській мові *o* в *город* не зміняється на *i*, а *u* і *ja* з *ǫ* і *ę* мають і иньші словянські мови. Перечити тут, що цей розвиток не має нічого спільного з таким же розвитком в иньших словянських мовах, значить попадати знов з своїми власними принципами в суперечність, ба навіть заперечувати до певної міри прасловянську спільність. Ми так само переконані, що і в тім разі Брікнер не має рації, коли так завзято перечить, що еволюція *tort*-ґрупи в чеськім і південнословянськім не має нічого спільного з собою. Бо зіставмо тільки докупи подавані Брікнером факти. З одного боку: «Підчас цілої *tort*-еволюції були Чехи і південні Словяни аварським валом герметично від себе розділені» (стр. 56). Ця еволюція відбувалася між шестим і десятим століттям (стр. 63, 75). — З другого боку: «Перед інвазією Угрів сягала новословінська область в старий край аварський аж поза болотне озеро» (стр. 16). — Число таких історично доказаних фактів звязку і взаємин словінсько-чеськословацьких в означеній Брікнером добі дало-б ся легко

збільшити. В усякому разі де-ж той щільний аварський вал? І як нам при всіх цих методичних засадах і даних мовних фактах розуміти Бріквнерову трипартицію, де дві ґрупи не мають спільної прамови, а одна її має? — Приймаючи науку Брікнера про праруську мову, ми тим кладемо собі тілько колоди упередження в нашім змаганню до наукової правди. Не можу тут не згадати новгородського *ц* замість *ч*, яке явище сам Брікнер констатує ще також у Полабів, Поморян, великопольських і мазовецьких говорах і у Латишів. Може це явище, що тягнеться довгою і досить широкою смугою на побережі Балтику, таки не зовсім припадкове? Чому до цього факту повинні ми ставитися з зазначеним Брікнером упередженням? А *tl*, *dl* в псковськім нарічію в виді *kl*, *gl* чи зовсім таки без ніякого звязку з якимись словянськими говорами? А чи рефлекси *ě* в новгородськім і українськім справді таки зовсім тотожні, хоч нема між ними ніякого ґеоґрафічного звязку? — Отже хоч як це дивно, то супроти Брікнера мушу боронити висловлених Брікнером засад. Тільки як найдокладніші студії словянських мов до крайніх подробиць і дуже сумлінне, зовсім неупереджене порівнування їх добутків з повною увагою до хронолоґії мовних явищ — зможуть нам виясиити колишнє розміщення поодиноких словянських говорів в словянській прабатьківщині, можуть нам також дати відповідь на наше питання що до більшого або меншого споріднення словянських мов між собою. Тут «праруська мова» нічого нам не поможе, нічого не вияснить. Навпаки. Путає думки при дослідах.

25. В знаменитому творі Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, Festschrift fur Wilhelm Streitberg, Heidelberg, 1924, доповняє K a r l H. M e y e r (стр. 649—670) наведену в горі працю Брікнера дуже цінними увагами. З істоти річи виходить, що він мусить займатися і питанням споріднення словянських мов. Привід до того дає йому Шахматов, котрий в своїй оцінці праці Л. В. Щерби: Восточнолужицкое нарѣчіе (Петербург, 1915) — в Извѣстіях отд. русскаго языка, 1916, все ще пропаґує родословну теорію так далеко, що говорить і про прасорбську мову (він її зараз таки і реконструує!), з якої нібито вийшли три сорбські мови а яка з свого боку бере свій початок з празахіднословянської мови. Відкидаючи рішучо цю конструкцію Шахматова як зовсім неможливу, каже Маєр, що і празахіднословянську мову тяжко сконструувати і схарактеризувати, бо все в такій конструкції розпливається, все в ній умовне, непевне. Маєр загалом стоїть на становищі вели-

кого скептицизму до всяких пратворів, праформ, прамов. Тільки одно праслов'янське дасться легко відмежувати і відділити від инших індоевропейських мов, бо ми можемо тут на тісному просторі конструктивно схопити те, що по правді в найріжніших формах розвинулося на широкому просторі і протягом довгого часу (порів. стр. 669). Бо т. зв. праслов'янську мову не можна уважати зовсім механічно за щось одностайного, суцільного; вона фактично уявляє собою довгу періоду розвитку від часу виділення із звязку з індоевропейськими мовами аж до часу зіндивідуалізування поодиноких слов'янських мов, а в цій довгій періоді розвитку мусіли прецінь повстати в ній, як того вимагає життя мови, всякі нарічеві і говорові відтінки, так що вона під кінець свого істнування, перед самим розкладом на поодинокі слов'янські мови, була вже діялектично незвичайно роздроблена, зріжничкована. Таким чином властиво не повинно-б ся навіть говорити про праслов'янську мову, а тільки про праслов'янську добу, про праслов'янський розвиток мови. Треба отже добре відріжняти ріжні фази її розвитку, а особливо старатися як найдокладніше означити, а) в якім виді відокремлюється праслов'янська мовна форма від індоевропейської спільности, б) як вона далі розвивається в праслов'янській добі і в) в якому виді переходить вона в поодинокі слов'янські мови. Доси занадто мало звертали увагу на ці часові ріжниці розвитку в праслов'янській добі. Тому і хронолоґія всяких звукових змін ще й доси докладніше не означена, тому і дотеперішні основні праслов'янські форми, якими звичайно як чимсь певно даним оперують, часто при докладнішім осьвітленню показуються прямо дивоглядами, в яких назвук не погоджується з визвуком, в яких у вокалізмі принято за спільну праслов'янську основу стан може о тисячку літ старший ніж в консонатизмі, які отже ніколи в тім виді не істнували. Нераз треба прямо признати, що певні часові межі ледви чи можна установити. Маєр подає на це (стр. 650) кілька характеристичних прикладів. І так в деяких слов'янських мовах, що ґеоґрафічно з собою звязані, змінюється зубна шелестівка в африкату: *dě* в білоруськім, польськім і сорбськім — отже в частині східно- і західнослов'янських мов переходить в *dźe*. Ніхто чей не скаже, що така зміна всюди розвинулася самостійно і незалежно аж по відокремленню т. зв. ґруп східнослов'янської від західнослов'янської та що нема між цим явищем в названих мовах жадного внутрішнього звязку. З того виходить, що ця зміна мусіла зчинитися на тій ґеоґрафічно обмеженій території вже в праслов'янській,

нехай і пізній добі. Коли-ж в колишній прасловянськiй формі *dervo* африката в названих мовах не подибується, то це знак, що метатеза *derv*—> *drev* — мусіла наступити раніше, ніж витворилася із зубної шелестівки африката — очивидно все ще в прасловянській добі. Або возьмім це звязле пасмо на словянській території, на котрім первісне *g* заступлене звуком *h*: в українськім, білоруськім, чеськім і горішносорбськім — отже в південній частині східнословянських і в південній частині західнословянських мов. Ніхто не заперечить звязку в цьому явищі, і тому треба установити пояс з *h* вже в пізній прасловянській добі. Коли-ж в граматиках і в словниках установляється як прасловянська форма *dědъ*, *dervo*, *gora*, то це хиба форми з найстаршої прасловянської доби. Для пізнішої, все ще прасловянської доби, треба би отже, як бачимо, установляти иньші і ріжні форми. Таких прикладів можна навести дуже багато (я їх зібрав в моїй граматиці стр. 471—477), а з них усім чим раз стає ясніше, що не самими механічними конструкціями, не фантастично установлюваними празвуками, праформами і праеченнями, а глибоким і докладним розпізнаванням *ріжнородности прасловянських форм в часі і просторі*, хронологічним і просторовим розміщенням поодиноких мовних явищ, їх розмежовуванням від одних мов а споюванням з иньшими мовами зросте правдиве наукове пізнання споріднення словянських мов між собою. Причинитися до того не можуть всякі ґрупові теорії з своїми здебільшого неможливими, а в усякім разі гіпотетичними апріорними вигадками.

В своїй Historische Grammatik der russischen Sprache (Bonn, 1923) Маєр для поділу словянських мов на три ґрупи: східну, південну і західну находить ще деяке оправдання, бо «кожна ґрупа має деякі такі особливости, які походять з часів перед історично засьвідченою традицією і тільки її властиві» (стр. 3), але вже і тут зараз таки додає, що «границі між ріжними ґрупами розпливаються так, як границі між поодинокими діялєктами і говорами, і ціла словянська язикова область від Адрії аж до північного ледового моря і тихого океану, від фінського морського заливу аж до чорного моря дасться радше порівняти до великого схвильованого моря». Рік пізніше вдалось йому отже, як ми переконалися, далеко ясніше сформулувати цей свій погляд: *установлення молодших прамов ніж прасловянська не має ніякої ані практичної вартости* (стр. 669).

По тій самій лінії іде і погляд проф. Павла *Кречмера* (Die indo-

germanische Sprachwissenschaft von Paul Kretschmer, Göttingen, 1925).

«Словянська мова, каже він (стр. 13), протягом свого розвитку діялєктично чим раз більше роздробилася; діялєкти розвинулися в самостійні мови, яких відріжняємо *девять*: 1) великоруська з білоруським діялєктом, 2) українська, 3) польська, 4) сорбська, 5) чеська, 6) словацька, 7) словінська, 8) сербохорватська, 9) болгарська. — У нього виступає отже словацька як самостійна мова, а білоруське спопює він з великоруською мовою як її діялект. Сорбське наведене як останок словянських племен в східній Німеччині і без розділу на горішно- і долішносорбське.

26. В кінці згадаймо ще одну цікаву річ з найновіщого часу. Meillet помістив як першу статтю нового слявістичного орґану Revue des études slaves, Paris, 1921 — De l'unité slave. Сю розправу обговорює Weingart в названім вже нами Пражськім Atheneum, I, 1—12, а з нагоди її написав А. Беліч маленьку замітку в Слявії «O praslovenskom jeziku».

Виймаємо з того те, що тут для нас важне. Мейє каже: Il subsistait encore au XI-e siècle une communication linguistique entre les Slaves, et il y avait, dans chaque dialecte, adaptation des formes qui se transmettaient. А далі: La rupture définitive de l'unité linguistique slave est donc postérieure de plusieurs siècles à la dispersion des tribus slaves.

Так отже ще в девятому століттю істнувала язикова спільність між Словянами, а дефінітивний розпад язикової єдности словянської є кілька століть пізніщий, ніж розселення словянських племен. На те Беліч констатує, покликуючися на Щепкина, що спільноболгарська єдність істнувала найдальше в семому віці, а до того сам додає, що се треба би покласти на ще раніщу добу; так само думає, що розвиток позитивних спільних рисів сербохорватського і словінського мусить кластися в добу до приходу на Балкан, а сі факти не допускають, щоб праслованську язикову єдність продовжати аж до кінця осмого або до початку девятого віку. Що сказано про полудневих Словян, се mutatis mutandis відноситься і до західних і до східних нарічій.

Цікаво, що Мейє в своїй розвідці каже, що руська мова була первісно блища полудневословянським, та що від девятого століття кожний із словянських народів розвивався самостійно, не дбаючи про иньші, кожний підлягав иньшим впливам відповідно до відносин і часу. В такім разі, де є місце і час на ту

славну праруську добу з її славним, Шахматовом в своїх викладах зреконструованим, праруським язиком?? Згадаймо власне ще те, що Мейє в своїй критиці на нашу граматику виразно зазначив, що і українська мова від девятого століття майже зовсім відокремлена від великоруської (гл. Bulletin de la société de linguistique de Paris, № 62, 1914, 120—122).

Маючи на увазі наведений тут погляд Мейєта, поділ Словянства на три головні ґрупи, поданий ним в Einführung in die vergl. Gram. стр. 33, мусимо ми инакше розуміти. Сі ґрупи не мають певно своїх прамов.

27. Так отже поглядів і поділів маємо багато, бо майже кожний учений висловлює инший погляд і дає свій поділ і свої на це арґументи. З того одно тільки ясно, що всякі поділи словянських мов чи на дві, чи на три ґрупи основані на дуже хиткій підставі і мати муть завсіди на собі з н а м я ч о г о с ь ш т у ч н о г о, о п е р т о г о т і л ь к и н а к і л ь к о х п р и к м е т а х; дійсне пізнання ступня споріднення м у с и т ь опертися не на одній або декількох прикметах, а н а с у м і в с і х п р и к м е т. Коли надавати мемо одній або другій прикметі якусь більшу вагу, мусимо безнастанно попадати в колізію з иньшими. Признаючи н. пр. повноголос за таку характеристичну прикмету руських мов, мусіли-б ми послідовно і переміні *трат*, *трът* признати таку саму вагу і в наслідок того чеське сполучити з полудневословянськими мовами в одну ґрупу і т. д. Алеж бо сього не можна робити.

При всім тім прихильники ґрупової теорії на одну, а саме найважніщу річ не звертають найменьшої уваги. Хто говорить про ґрупи, мусить для кожної ґрупи установляти с п і л ь н у п р а м о в у, т. зн. мусить не тілько приймати, але і доказати істнування окремого спільного пожиття ґрупи, яке конечно мусіло-б тривати хоч к і л ь к а століть десь вже в відокремленій від иньших ґруп, від иньших словянських народів відмежованій території. На се нема найменьших історичних сьвідоцтв. Всі знані нам сьвідоцтва вказують на се, що і по вивандрованню із прабатьківщини словянські народи в и с т у п а ю т ь в і с т о р і ї щ е я к п о о д и н о к і п л е м е н а б е з т і с н і щ о г о з в я з к у. Що йно пізніще почали творитися звязки, державні орґанізми, а тим то і почала переводитися сполука поодиноких племен в народи, а так само обєднуватися мова ріжних племен в мову народну. Що при тім не тілько можливе і правдоподібне, але майже певне і помішання всяких, навіть не зовсім собі близьких пле-

мен, се правдивому язикознавцеви річ зовсім ясна. На се вказують ріжні відступлення від так зв. звукових законів і багато дечого иньшого.

Родословна теорія виходить з того становища, що ніби то був собі один словянський народ і той розпадався, розколювався на ґрупи, а сі знов на поодинокі народи. Тимчасом треба собі сей процес уявити — по анальоґії взятій із дійсного, живого процесу, який відбувається прямо таки на наших очах н. пр. в українській мові, зовсім противно. Була собі маса людий, що говорила мовою, яку ми по її з а г а л ь н и х п р и к м е т а х, що відріжняли її характеристично від иньших індоевропейських мов як окрему індивідуальність, так що порозуміння з ними стало неможливим, називаємо мовою словянською. Ся маса довгий час не була з собою тісніще сполучена в один нарід иньшим способом, як тільки тою, меньше більше однаковою мовою. Орґанізаційні одиниці сеї маси були насамперед р о д и, які пізніще розвинулися в п л е м е н а. Аж як настала доба мандрівок, може вже за часів Ґотів, Гунів, а зовсім певно за часів Аварів, обставини, приклад сих чужих народів — вплинули на се, що поодинокі словянські племена почали гуртуватися до купи (може і помішані) аж до обєднання в народи в хвилі, коли повставали словянські державні орґанізми, а пізніще, і то далеко повільніще, до обєднання мови через письменну мову. Племінні назви забуваються, а мова, хоч вона не зовсім одностайна, бо в ній живуть нарічія, починає називатися назвою народа або державного орґанізму, що повстав із племен згуртованих в народ, в державу (порів. від Київської Руси — руська мова, від Болгарії — болгарська і т. д.).

Се правда, що при розгляді взаїмних відносин спорідненя виринає поняття прамови, праспільности, і ми говоримо про мову прасловянську, праіндоевропейську і т. п. Сі поняття є конечні вимоги науки, без яких вона обійтися не може. Але треба добре уважати, що саме під такими поняттями маємо собі уявляти, як маємо їх розуміти. Безперечно мусів колись бути такий стан мови, коли цілість того, що ми тепер називаємо українською мовою, представлялася як нарічіє словянської мови, або коли всі словянські мови до купи були також тільки нарічієм індоевропейської мови. Але ся спільність чи там єдність прасловянської, чи праіндоевропейської мови могла бути т і л ь к о р е л я т и в н а. Т. зн. у внутрі і на зверха прасловян-

ська мова була вже на стілько відмінна від иньших індоевропейських мов, що її иньші не розуміли або дуже мало що розуміли; в ній, як се і тепер скрізь помічаємо н. пр. на живій українській мові. мусіли бути ріжні говори, нарічія і то зовсім виразні, довгий час — очевидячки — в такій мірі, що цілість можемо уважати сяк так за одностайну мову, бо вона виказувала спільні прикмети і якусь загальну подібність так, що люди себе, не зважаючи на зазначені ріжниці, все таки розуміли. Потім ріжниці робилися чим раз більше виразніщі. Тому коли ми представляємо науково такий прастан, мусимо мати перед очима, що се є тілько зіставленням до купи того, що словянським нарічіям чи мовам в означеній давніщій чи пізніщій добі їх розвитку було спільним, а що аналіза язикова добуває із прикмет, удержаних в пізніщих часах, а не затрачених (пор. Розвадовський, тамже 38). Тим отже наш погляд є відмінний від погляду прихильників ґрупової теорії, що ми собі і прасловянську мову уявляєм як живу мову в устах народа — ще тоді не розкинутого, ані розбитого на части, хиба тілько на деякі соціяльні слої відповідно до заняття — так би сказати в пливкім стані, зі всіма говорами, які виказували вже меньше або більше значні ріжниці, так, що можна-б їх при докладних розслідах і ґеоґрафічно докладніще ізоґлосами означити, як ми се тепер можемо ґеоґрафічно означити в українській мові. Тимчасом вони уявляють собі її немов мертвою, як от н. пр. до певної міри є кожда літературна мова. Вони говорять про те, що ся мова розпалася, розкололася на ґрупи і мови. Ми кажемо, що первісні говори обєднювалися в нарічія, т. зн. в цілість говорів, хоч з собою не тотожних, то все таки таких, що в них показуються спільні властивости і загальна їх подібність, яку відчували ті, що сим нарічієм говорили. Із сих нарічій в дальшім їх розвитку повставали серед даних обставин мови. — У них головний принцип є роздроблення, ріжничковання цілости, у нас — обєднання людий, найменьших частин, в чим раз більшу і в собі солідніщу цілість. Наш погляд уважаємо згідним з природним розвитком суспільности, з соціяльним розвитком людства — а мова є прецінь витвором соціяльним! — противну науку штучним твором, видумкою, незгідною з даними розвитку людства.

*

II.

28. В тіснім звязку з обговореним нами питанням стоїть також розвиток поглядів про відносини української мови до російської.

Вже з наведеної клясифікації словянських мов знаємо, що тільки Копітар, Міклосич і Йоганес Шмідт стояли на становиші повної самостійности української мови в семї словянських мов. Всі прихильники теорії ґруп установляють руську або східнословянську ґрупу, яка розпалася або розкололася на дві або три руські мови. Всі вони в останнім часі то більше, то меньше виходять із Шляйхерової родословної теорії.

Ізпоміж українських учених стоїть на тім становищі, як ми бачили, М а к с и м о в и ч. Він учив, що щойно по татарськім погромі і в наслідок того погрому східня руська ґрупа розпалася на великоруську і малоруську мову. Тепер навіть між тими, що визнають теорію ґруп, нема вже нікого, хто клав би відокремішнення названих мов на так пізну добу.

29. І П о т е б н я признається до родословної теорії Шляйхера. Свої погляди про історичний розвиток руської мови висловлює він насамперед р. 1866-го в своїй праці: Два изслѣдованія (стр. 136) так: Руська мова як цілість і совокупність всіх нарічий — се абстракція; але як зведем теперішні руські нарічія на їх давніщі ціхи, то основою їх появиться к о н к р е т н а, н е р о з д і л е н а м о в а, відмінна від усіх иньших словянських мов. Від церковнословянщини відріжняється вона: 1) голосівкою *о* замість *е* в назвуку деяких слів (*один*); 2) *у*, *я* замість ѫ, ѧ; 3) повноголосом; 4) великою мягкостю сичачих і *ц*, нарешті 5) своїм *дж* замість *жд* і *ч* замість *шт*. Розділ на нарічія певно давніщий ніж XII-ий вік, бо на початку XIII-го в. є вже безперечні сліди розділу великоруської мови на північно- і полудново-великоруське нарічіє; отже відокремішнення української мови мусіло скластися вже давніще. — Далі каже Потебня: Недокладна є думка Срезневського, що що йно вік XIII—XIV-ий є часом творення нарічий та що перед тим були тільки говори. Потебня зачисляє білоруську мову рішучо до полудневовеликоруської і думає, що великоруське вже в X-ім в. або ще раніще виділилося з руської, особливо-ж через мягкість звуків *ѣ* і *е* і через *ж* замість *дж*. За головну ціху української мови супроти великоруської уважає Потебня те, що українська мова відріжняє довготу і короткість голосівок *о* і *е*, які вже в XIV-ім віці і своєю якостю пізначні. Звук *ѣ* виражає

звук відмінний від звичайного *е* (але ще не зрівнявся з *і*, або *ˡі*, *йі*). Перезвук *е* на *о* по шипячих не був залежний від наголосу. Що тичиться шелестівок, підносить Потебня, що *ґ* сталося *г*, *у* стає *в*, *w*, *л* стає *w*, а закінчення 3-ої особи *-ть* зникає. Перехід *к*, *г*, *х* на *ц*, *з*, *с* задержався.

Р. 1878-го при оцінці твору Житецького Потебня ще раз говорить про сю справу. Нарешті в оцінці твору Соболевського (Очерки изъ історіи русскаго языка) є місце, з котрого можна виснувати, що Потебня був противний думці деяких учених, буцім то давня Київська земля мала характер великоруський.

Зі всього виходить одно ясно як на долоні: Потебня, сей знаменитий язикознавець, тільки тому мусів помилятися, бо був спутаний блискучою, але нічим недоказаною родословною теорією Шляйхера, теорією, що її законність треба би що йно доказати, а яку він уважав аксіомом, доґмою так, що в правдивість її не вірити означало йому стільки, що статися єретиком.

Про характеристичні ціхи, якими руська мова відріжняється від церковнословянської, висловився я докладно в нашій ґраматиці і показав, що на сих прикметах годі збудувати руську мову хочби тільки як абстракцію, а вжеж ніяк не можна говорити про істнування конкретної, нерозділеної мови, відмінної від усіх инших словянських мов, яка в Х-ому в., а може вже давніще розпалася на велико- і малоруську мову в спосіб, показаний Потебнею. Повноголос в 56 українських пнях не може уважатися спільною ціхою української, російської і білоруської мови супроти церковнословянської мови так само, як ческе *трат*, *трът*, *тлат*, *тлът* ніхто не уважає спільною ціхою ческої мови з церковнословянською. Ще меньше можна се сказати про рефлекси давних носових звуків ѫ і ѧ, бо-ж такі самі рефлекси бачимо в ческій і лужицькосербській мові. Велика мягкість сичачих і *ц* се характеристична ціха української мови, а не великоруської. Що *дж* замість *жд* було спільне, се треба би що йно доказати. Ціху *о* замість *є* в назвуку кількох слів обговорив я в ґраматиці (гл. § 9, 18, стр. 49, 69), де доказав, що вона ніяким чином не може падати на вагу. Мусимо однак дещо із науки Потебні підкреслити. Потебня був переконаний, що руська мова не знала мягкого *е* і *ѣ*, знала тільки *дж*, бо що йно великоруська мова своєю мягкостю звуків *е* і *ѣ* і заміною *дж* на *ж* відокремилася від руської мови. Ми знаємо, що тепер Шахматов учить якраз навпаки. Сей факт цікавий

нам тілько з того боку, що наша слявістика і в таких простих річах не може дійти до повної згоди, а то з тої причини, що сідлає коня з заду, замість, як треба, з переду: що береться вирішувати катеґорично вже тепер питання, які можуть бути вирішені по докладнім підготованню ґрунту. Бо чи справді вже таки зовсім ясно доказана річ, що руська мова (а так само і праслов'янська) знала тільки мягке *е* і *ѣ*, як учить Шахматов, знала тільки *ж*, а не *дж*? Чим наука Шахматова ліпша, ніж наука Потебні? Чи може вдалося Шахматову доказати незбито, що наука Потебні фальшива, а його власна правдива? Зовсім ні. А прецінь перш усього треба би такі питання вирішувати, заки приступимо до вирішення питання, чи була праруська мова, чи ні.

30. Супроти таких українських учених, як Максимович і Потебня, було становище Огоновського дуже трудне. В своїм творі Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache (1880) ставиться він на становище окремішности і самостійности української мови від российської, на становище двох мов і двох народностий, але в докази тої окремішности, ба навіть в характеристику української мови супроти российської не запускається (гл. критику Брікнера в Архіві); він боронить самостійність таким способом, що покликується на авторитети як Міклосич, Шляйхер, Лавровський, Даль, Пипін і т. д. Констатую тут велике непорозуміння, що між авторитетами за самостійність наводяться і Шляйхер і Пипін і т. д. Так пізніще (1907) і Петербурська академія наук висказалася за те, що українську мову треба уважати окремою від российської, але ті члени комісії (Шахматов) рівночасно учать, що була праруська мова, з якої вийшли всі «руські» мови. Зрештою і сам Огоновський признається до родословної теорії, бо н. пр. білоруську мову виводить він з української. Він каже, що білоруське має з українським стільки спільного, що не можна його від українського відлучити: і лексикальним матеріялом, і словотворенням, і відмінюванням, і складнею не відріжняється білоруське майже нічим від українського. І вся народня поезія виявляє однаковий сьвітогляд, однакові мотиви. — Тут правда по середині. Сумцов доказав, що думка Огоновського про народню поезію неоправдана. Так само не дасться доказати, що білоруське пішло з великоруського. Діло в тім, що доки зовсім напевно не доказано, що білоруське є нарічієм сеї чи тої мови, а сего годі доказати, треба в науці уважати білоруське окремою словянською мовою.

31. Далі назвати мусимо Соболевського, котрий в своїх Лекціяхъ по исторіи русскаго языка (1888) в перший раз рішучо проголосив на самім чолі своєї книжки, що всі т. зв. руські мови (велико-, мало- і білоруська) з антропольоґічного і лінґвістичного становища становлять одну цілість. В другім виданню з р. 1907-го не покликується він вже більше на антропольоґію, бо самі великоруські учені його навчили, що се абсурд, але від чого-ж лінґвістика? Вона мусить йому служити, щоб піддержати його науку про єдність, пущену в сьвіт як аксіом. Коли-ж і се не виходило зовсім чисто, уважав він потрібним відновити давний, залагоджений спір Поґодіна з Максимовичом про те, чи Київська Русь була первісно великоруська, чи малоруська. Але в тім так само не мав щастя, як колись Поґодін, бо хоть йому до помочи прискочив Шахматов, то не тілько історики Антонович і Грушевський, але і Яґіч і Кримський і Розов, а також, як вже сказано, Потебня зовсім в незбитий спосіб доказали, що первісні мешканці Київщини не були Великоруси, та що теперішні українські мешканці не зайшли туди пізніще з Волині через кольонізацію, бо Київщина не була так зовсім спустошена, і що Українці мешкали там первісно і без перерви мешкають аж доси.

32. Другим і найбільшим борцем за єдинство, за праруську мову стає Шахматов. Вже р. 1894-го (Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій, Варашва, РФВ) стає він Соболевському до помочи. В поглядах його грає велику ролю державність. Він виразно каже: Брак сполучних засад між руськими племенами — він говорить про Деревлян, Вятичів, Кривичів, Словінів — повів би був в своїх наслідках до цілковитого відокремлення одного від другого, а далі до витворення відрубних нарічий, якби в X і XI-ім в. історичні події не були того спинили; історичні події спричинили повстання сильної власти поміж руськими племенами, яка сполучила увесь руський народ в одно і далі утримувала поміж поодинокими складовими частинами політичну, культурну і релігійну єдність. Сі слова Шахматова мусимо собі добре затямити, бо де-ж і коли-ж була та праруська мова, про яку він опісля з такою певностю і рішучостю говорить, коли він сам тут констатує брак сполучних засад між племенами? А про сю сильну власть, яка ніби то сполучила названі племена (Шахматов говорить зараз таки про «увесь руський народ»!) в одно і далі утримувала політичну, культурну

і релігійну єдність, як і про сю єдність в X і XI-ім в. мають н. пр. історики, як от Ключевський, зовсім иньшу думку.

Ми не перечимо, що політичний чинник для одностайного розвитку мови річ дуже важна, але не сьміємо перецінювати його значіння в тих давних часах, в самих початках творення Київської держави. З другого боку не треба забувати, який великий неґативний вплив мала у нас церква і її мова, яка хоч словянська, все таки була чужа і не допускала, щоб місцево забарвлені иньші словянські індивідуальности виринали на верхи. Церква і її мова не давала народній мові можливости сконсолідуватися в свою рідну народну письменну мову, яка обєднувала-б в собі всі говори і нарічія. Таким чином церква і її мова довгий час закривали дійсний стан річий у нас на Руси.

Яґіч збиває основно сей погляд Шахматова, особливо-ж рішучо перечить, що політичний чинник при творенню нарічій має таку силу, яку приписує йому Шахматов (гл. Архів, XX, Einige Streitfragen).

Шахматов пізніще, коли появилася наша граматика 1913, уважаючи, що тим загрожена дотеперішня российська наука про єдність руського народу, ще більше пірнув до того питання, а свої ще більше рішучі думки про праруську мову формулує: 1) в критиці на нашу граматику (Україна, Київ, 1914); 2) в розправі: Краткій очеркъ исторіи малорусскаго (украинскаго) языка, поміщеній в другім томі енцикльопедичного твору «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ», Петроградъ, 1916, а также 3) в окремім творі: Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка. Петроградъ, 1915, що становить окремий том енцикльопедії словянської фільольоґії, видаваної Петроградською Академією Наук. Річ ясна, що особливо сей останній твір Шахматова мусимо уважати його посліднім словом в сій справі, тим більше, що невмолима доля забрала нам того великого, невсипущого робітника на ниві словянської фільольоґії.

Шахматов є завзятим представником родословної теорії. Безперечно під впливом нашої граматики, в котрій ми виказали богато однакових рисів в українській і сербохорватській мові так, що ми посьміли ствердити близьке споріднення між обома мовами, всуває він між прасловянську і праруську добу ще добу спільности і єдности язикової полуднево- і східнословянських мов, що Яґічови дуже не подобається. Але-ж бо і праруську добу ділить Шахматов

ще на двоє: добу общеруської прамови і добу староруської мови, т. зн. мови тої доби, яка безпосередно попередила розпад руської мови на три великі нарічеві ґрупи: полудневоруську, східноруську і північноруську, що почали дуже зарання творитися, довго перед тим, заки повстало письменство і заки сформувалася Київська держава так, що історія сих поодиноких руських нарічій може починатися з VIII- і IX-им віком, але з другого боку ще в XII-ім столїттю руська мова не стратила своєї єдности, хоч нарічеві ріжниці вже остро зазначилися так, що історія руської мови як одностайної цілости сягає аж до кінця XII-го століття, бо в тім часі єдність ще не зовсім була перервана. Але не сьміємо думати, що в часі від IX—XII-го в. істнували сі нарічія, чкі ми знаєм. Зовсім ні. Нинішні три нарічія: велико-, біло- і малоруське — повстали із старших нарічій — з полудневo-, східно- і північноруського нарічія. Але не безпосередно. Бо н. пр. нинішне північно-великоруське нарічіє повстало із сполуки північних і східних Русів. Полудневo-великоруське нарічіє не можна уважати прямим нащадком східноруського нарічія, бо воно вийшло з тої його галузи, якч увійшла в тісну сполуку з північноруським нарічієм і разом з ним витворила великоруську язикову ґрупу. Білоруське не є прямим нащадком східноруського нарічія — воно уявляє собою сполуку східньоруських елементів з полудневоруськими і ляцькими. Про одно українське можна на підставі характеристики Шахматова полудневоруських язикових зявищ сказати, що воно є прямим нащадком принятого Шахматовом полудневоруського нарічія, котре по його теорії обіймало нерозділену ще мало- і білоруську цілість.

Вже з того огляду бачимо, яка то фантастична, штучна, скомплікована і до неможливости замотана, нереальна конструкція. Сею теорією і розбором цілого твору займатимуся докладно иньшим разом. Тут зверну увагу на критику Яґіча на сей твір Шахматова, поміщену в Архіві, т. 37 (1918). При великім ідейнім спорідненню обох сих визначних слявістів прямо дивуватися мусимо, чк часто в детайлях Яґіч чується приневоленим заявити свою незгоду з теоріями Шахматова, як часто мусить констатувати, що дуже бистроумні теорії Шахматова нічим не доказані, що Шахматов виконує теоретичні насильства та що ліпше було-б обертатися на реальнім ґрунті. Але і про цілість сього твору суд Яґіча при всій стилістичній звин-

ности, щоб нічим не діткнути великого співробітника на ниві слявістики, є неприхильний. Яґіч каже дословно: «Його (Шахматова) виклад робить враження пляново і стильово збудованого будинку, в котрім кожний будівельний камінь займає своє належне місце, та все таки ц і л і с т ь в и г л я д а є т р о х и ш т у ч н а, і д е ї м и с т ц я з а с и л ь н о н а с и л у ю т ь м а т е р і я л д а н и х ф а к т і в... Такі заміти маю і проти провідних думок вступу, в котрім автор свої погляди про повстання руської мови в її трох головних нарічіях звязує з дуже карколомними комбінаціями про правітчину Словян зпершу на півночі від Балтів, а потім в Привислянщині».

Коли Яґіч все таки ще дуже обережно відкидає результати дослідів Шахматова, то Брікнер в названому вже нами творі Die Erforschung der indogerm. Sprachen (стр. 51—53) дає знамениту з а с а д н и ч у к р и т и к у методи російської язикознавчої школи Фортунатова і його учеників, між якими Шахматов займає безперечно найвизначніше місце, і рішучо ставиться проти неї, закидуючи її занадто сьмілі, замотані і неправдоподібні комбінації, прештудерні конструкції змін звукових, які зовсім не даються провірити, отже то більше то меньше самовільні а далі доктринаризм, по якому всі мовні явища повинні геть до решти найти вже в прамові свій зародок, а який прямо силує конструувати безліч празвуків, прапроцесів і празмін, що не можуть устоятися, бо як тільки заперечити дуже сумнівні передпосилки таких конструкцій, то вся арґументація сама собою розпадається в нівець. Засадою цеї методи є безвиїмковість звукових норм. Все повинно цій засаді сяк чи так піддатися. Тому все, що її противиться, поясняється таким способом, що прамові надекретовується безліч найріжніших звукових процесів і змін (історичні сьвідоцтва тут зайві), щоб тільки дійти до б а ж а н о г о, або вже з а г о д і у с т а н о в л е н о г о результату. Але-ж очевидячки це така-ж самоволя, як і нехтування звукових норм. В подробицях бистроумність і старанність дослідів дали деякі величаві успіхи, але в цілому така метода хибка. А прецінь російська школа оперує отак безконечними звуковими відтінками і ріжновидностями не тільки в правіку, але і на близшій до нас ниві.

При тім всім ніхто не подивується мому зовсім неґативному становищу до теорій Шахматова, твори якого зрештою дуже богаті в ріжний фактичний матеріял. І я був, здається, першим, що р. 1913-го в своїй граматиці відважився виступити проти його

«скомплікованих, самовільних і штучних гіпотез» (стор. 50). Розумною засадою уважаю — стояти на реальному ґрунті язикових фактів і від знаного поступати до незнаного, а не класти підвалин на нерозяснених, недоказаних ще фактах, на самім тільки теоретичнім леду або піску. Будова поставлена на таких підвалинах мусить завалитися. Конструкції Шахматова занадто фантастичні. З лябіринту незвичайно сьмілих його думок годі найти виходу. З одного боку констатує він брак сполучних засад між поодинокими «руськими» племенами (вони очивидячки були ще тільки племенами, бо тоді ще і Руси не було!) аж до X-го в., та що аж історичні події (орґанізація Київської держави) сполучили їх в одно і утримували далі між ними єдність, з другого-ж боку переносить праруську і староруську мову (чим оправдана ся ріжниця?) на довгий час перед тим, заки повстало письменство і заки сформувалася Київська держава. Як се з собою погодити?

33. Нарешті треба тут навести Яґіча. Він займається сими питаннями особливо в названій вже нами розправі Einige Streitfragen. Цікаво, що Яґіч питання про відносини української мови до великоруської прецінь мусів зачислити до спірних питань. Він рішає його дословно таким способом: «Що всі руські нарічія супроти иньших словянських нарічій — кому не подобається вираз нарічіє, може замість того сказати мова, в науці се справа побічна — становлять цілість, випосажену богатьма пізначними рисами внутрішньої єдности, се між язикознавцями не є жадне спірне питання. Всім руським нарічіям отсі важні риси спільні — я подаю коротко тільки приклади:

а) одинъ, олень, осень;
б) сонъ, день, огонь, сестеръ;
в) торгъ, гордый, держати, кровь; крестъ;
г) волкъ, долгъ, блоха, слеза;
д) городъ, голосъ, дорога, голова;
е) береза, дерево, молоко, жолобъ;
ж) мясо, пять, святый — святой;
з) межа, свѣча;
і) двинуть, везъ, могъ (замість двигнути, везлъ, моглъ);
и) городам, городами, городах;
к) доброго (добраго), доброе;
л) той — тотъ;

м) береть — беретъ, беруть — берутъ;

н) наголос непостійний, брак ріжниці між довгими і короткими.

Серед сеї єдности лишається досить простору для розвинення нарічевих питоменностий, хоч в стосунку до великого поширення руської мови можна сказати, що руська мова в своїй цілости не витворила дуже богато нарічій з сильно вираженими рисами. Найбільшим числом типічних рисів випосажене малоруське (Ruthenisch), особливо якщо мати перед очима нинішний кінцевий результат.

Малоруське відріжняється від велико- і білоруського отсими головними прикметами:

а) вітер, ліс (*і* замість *ѣ*);

б) ніс, нарід, біб (*і* зам. *о*);

в) лід, мід (*і* зам. *ё*);

г) бик, язик, мило, крити (*и* зам. *ы*);

д) бути, був (*у* зам. *ы*);

е) тверде *е* і *і*: несу, беру, тихо — вимовляється: nesu, beru, ticho (!) (без змягчення шелестівки);

є) наросток *-ьць*, *-ьця*, *иця* мягкий; отець — вітця, вівця, рукавиця;

ж) повним визвуком дієіменника *-ти*.

Малоруське згоджується з білоруським в противенстві до великоруського:

а) захованням складу *ый*, *ій* (супроти великоруського *ой*, *ей*: дорогий, крутий, пий, шия, крию, мию);

б) уживанням *ір* зам. *ор* (старорус. *ър*) і *ри* (*ры*) зам. *ро* (старорус. *ръ*): гірло (горло), задрижати, ябличка;

в) значінням *г* = *h*;

г) вимовою *в* як ў: ўнук;

д) частим уживанням *дж* зам. *ж*: уроджай, меджа;

е) збереженням зміни *к*, *г*, *х* на *ц*, *з*, *с* в закінченнях: руці, чоловіці, порозі, горосі;

є) збереженням вокатіва: куме, жоно;

ж) уживанням закінчення 3-го відмінка *-ови*: лисови, чоловікови;

з) закінченням 1-ої ос. мн. *-мо* (побіч *-м*);

і) творенням футура через *иму* (*му*): робити му (рабициму).

Таких точок, в яких білоруське згоджувало-б ся з великоруським, не так богато, все-ж таки:

а) ненаголошене *о* звучить як *а* так, як в полудневеликоруськім;

б) *е* і *и* є мягкі голосівки, тому і ріжниця між *и* і *ы* як в великоруськім;

в) *ѣ* як звук злилося з *е*;

г) любується в перезвуку *е* на *я* як полудневовеликоруське.

Характеристичне для білоруського є далі, що *р* ствердло: зара (зам. заря) і асиміляція шелестівок *т*, *д* на *ц*, *дз*; дзѣци, цихо, будзець і т. д. Остання риса переводить руські нарічія в область польської мови, а все таки нема ніякої розумної причини, уважати сю прикмету білоруської мови за результат польського впливу.

Коли бачимо, як руські нарічія так дивно в згоді з своїм ґеоґрафічним положенням помалу переходять одно в друге, то маємо враження, що рухи пізніщих століть властиво таки не завдали смертельного удару первісному уґрупуванню руських племен за їх нарічевими властивостями. Малі пересунення і поширення рамців могли статися, але не в наслідок політичних комбінацій, тільки в наслідок властивого руху народного».

Я вмисно навів дословно сей погляд Яґіча, щоби показати, як поверховно і плитко такі річи розбираються, а як при тім авторитативно висловлюється такий погляд, як останнє слово науки, буцім то між язикознавцями про се не може бути жадного спору.

В нашій граматиці ми докладно розібрали всі наведені точки Яґіча (§ 277—280, стр. 479—489) і показали, що вони не мають майже ніякої доказової сили в користь установлення руської ґрупи так, що Яґіч в своїй критиці на нашу граматику (гл. Arch. slav. Phil. т. 37, 1918, стр. 204—211) про сю річ немов води в рот набрав, ані слова не писнув. Розуміється само собою, що при самім кінці своєї критики мав сьміліість дуже з висока заявити, що на уступ нашої граматики «Становище української мови в семї словянських мов» він зовсім не входить, бо-ж прецінь се питання вже давно вирішене в иньшім змислі, ніж ся т е н д е н ц и й н а с п р о б а бажала-б. Як воно доси вирішувалося в с і м и слявістами за порядком, се мали ми нагоду пізнати із наведених тут, а так само і в нашій граматиці зовсім не тенденцийно, тільки дословно — хиба що в дословнім наведенню добачається

тенденція — всіх поглядів в сій справі. Річ ясна кожному, що того хаосу думок, який ми в сих справах мали нагоду пізнати, тих собі скрізь противорічних арґументів, того способу трактування справи, де всі своє говорять, а ніхто того не слухає, де один і той самий чоловік, не заїкнувшися навіть і не виправдавшися, як ми нераз бачили, раз се, то знов те видає за послідне слово науки, за рішення питання, — ніяким чином не можна уважати науковим рішенням тай ледви чи наукою взагалі. Сей стан можна тілько назвати хоробливим, бо він означає, що тут запанувала недуга авторитетська, недуга неомильности. Яґіч н. пр. уміє рівночасно визнавати в згоді з родословною теорією три словянські ґрупи, а з тим погодити і таке становище, яке в критиці на наведений твір Шахматова супроти установлення Шахматовом східньо-полудневословянської язикової єдности висловлює отсими словами: Mir gefällt besser die Schmidtische Theorie, weil sie gewisse Berührungspunkte zwischen je zwei benachbarten (in Gegenwart oder Vergangenheit) slawischen Sprachen besser zu erklären imstande ist [Мені подобається ліпше теорія Шмідтова, бо вона годна краще пояснити певні точки, в яких стикаються дві (в теперішности чи в минулости) сусідні з собою словянські мови]. Се відноситься до однакового трактування шелестівкової ґрупи *тл*, *дл* і *кв*, *гв* у східно- і полудневословянських мовах. Шахматов бодай консеквентний, Яґіч — як і коли йому хто ліпше подобається: раз Шляйхер, то знов Шмідт. І стиль його відповідає вповні такому станови нашої науки. Тут все читаєте: я думаю, я рад би, можна-б, могло-б, мені здається, мені здавало-б ся, мені подобається, не дуже мені подобається, ледви чи, се досить загальний погляд, можна-б не сумніватися і т. п., безнастанно самі якісь умовні гадки, до того часто залежні від особистої прихильности або неприхильности.

34. Все те спонукало мене нарешті поставити справу ясно, недвозначно і се я в спілці з покійним вже моїм приятелем Ґартнером зробив в нашій граматиці, де зведено до купи весь знаний матеріял, нічого не поминено, нічого не замовчано, і на його основі переведено доказ, що нічогісенько нас не силує визнавати теорію ґруп, що навпаки сліпа віра в ґрупи, бо тут хиба тілько про сліпу віру може бути мова, незвичайно шкідливо відбивається на слявістичних працях, силуючи авторів до ріжних теоретичних штучок, ріжних карколомних конструкцій, які прецінь не можуть

устоятися, а вносять тільки баламуцтво, заставляють пусто-дурно боротися з фантастичними вітраками, забирають час од дійсно позитивної праці на реальнім ґрунті даних мовою фактів тому взагалі невеличкому числу учених в порівнанню до величі завдань, які перед ними лежать, бо-ж прецінь ґруп не можна уважати реальним фундаментом, на якім наукова будова повинна стояти.

Я зовсім не дивуюся, що поки що критики нашої граматики в сій точці не дали себе переконати, бо-ж се люди, як Яґіч, Вондрак, Шахматов, що ціле своє життя в противнім напрямі працювали. Як скрізь, так і на науковім полі тяжко розставатися з своїми поглядами. Надії покладаю на молодше покоління учених, які не заанґажовані ще так дуже в певнім напрямі і мають можність зовсім обєктивно всі арґументи pro і contra sine ira et studio як найдокладніще провірити, надії покладаю ще й на те, що нарешті і в слявістиці приймуться і запанують загальні принципи, а тим то і методи, добуті з тяжким трудом загальним язикознавством.

35. І індоевропейське язикознавство блукало всякими манівцями, займалося довгий час реконструкцією індоевропейської прамови, потім всякими иньшими подібними комбінаціями і конструкціями, аж доки не виринуло питання за принципами в лінґвістиці, якими кермуючися язикознавці виконують тепер дійсно позитивну працю, бо не спутані ніякими апріорними теоріями, не кидають собі колод під ноги.

Короткий перегляд розвитку порівняної граматики подає M e i l l e t - P r i n t z: Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1909, 272—295. Дуже добре орієнтує в історії порівняної граматики також D e l b r ü c k: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, 5-те видання, Leipzig, 1908. Безперечно добрі услуги може подати також V. P o r z e z i n s k i: Einleitung in die Sprachwissenschaft (Teubner), 1910, хоч що до цілі, завдань і методи язикознавства з ним, а властиво з поглядами його учителя Фортунатова, які Поржезинський передає, не зовсім можна згодитися. Тут наука Мейєта стоїть на реальнім ґрунті.

Більше популярний, але дуже добрий, особливо для молодих адептів науки, є огляд S a n d f e l d - J e n s e n: Die Sprachwissenschaft (Aus Natur und Geisteswelt (B. 472). Назву тут ще і кілька найновіщих знаменитих творів, які незвичайно тверезо прочищують лінґвістику від всяких уроєних і нетривких поглядів, а саме N o r r e n - P o l l a k: Wissenschaftliche Betrachtung der

Sprache, Halle, 1923, S c h u c h a r d t - B r e v i e r: Ein Vademekum der allg. Sprachwissenschaft, Halle (Saale) 1922, названий вже нами незвичайно важний твір: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, Heidelberg, 1924, а далі H e r m a n n G ü n t e r t: Grundfragen der Sprachwissenschaft, Leipzig, 1925, O. F u n k e: Innere Sprachform, eine Einführung in A. M a r t y s Sprachphilosophie, Reichenberg, 1924, і нарешті знаменитий твір J e s p e r s e n: Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung, Heidelberg 1925. Річ ясна, що также і старші твори: P a u l: Prinzipien der Sprachgeschichte, W u n d t: Die Sprache, і D e l b r ü c k: Grundfragen der Sprachforschung конечно потрібні для повної орієнтації.

36. Хто познайомиться докладніще з історією і розвитком порівняної граматики, а також з методами і загальними принципами сеї науки, виложеними в наведених вище творах, той може переконатися, що наша граматика, хоч появилася 1913-го р., вповні відповідає тим вимогам науки. Нашим старанням було як найдокладніще придержуватися сих засад.

Ми уважали своїм завданням розслідити розвиток української мови від того часу, коли всі словянські мови були ще одною мовою в тім змислі, як се вище виложено, аж до найновіщих часів, маючи перед очима сю головну засаду язикознавства, що українська мова уявляє собою тільки добуток дальшого розвитку праслов'янської, раніще колись дійсно говореної мови, уявляє собою тільки переобразовання, перетворення праслов'янської мови (її говору) на специяльний український лад так, як усі иньші словянські мови уявляють собою перетворення праслов'янської мови (її говорів) на їхній питомий лад.

Форма праслов'янської мови нам однак незнана. Тим то слявістика находиться в гіршім положенню, ніж романістика, яка може послугуватися всіми історичними засобами, щоб як найдокладніще стежити за перетворенням латини на поодинокі романські мови в кожній поодинокій добі. Таке джерело пізнання для слявістики зовсім висохло. Остається їй одно-однісіньке джерело пізнання, а саме як найстаранніще збирання і означування всіх відносних фаз перетворювання, переобразовування перш усього кожної поодинокої мови, а далі і всіх словянських мов, зазначування всіх сих відносників, які дадуться сконстатувати. С е о д и н о к і ф а к т и ч н і я з и к о в і д а н і, якими слявістика може і повинна займатися, якими вона може орудувати.

Сі відносні, належні до себе фази розвитку двох форм, які в одній мові по собі наступають так, що одна з другої правильно розвивається, або таких форм кількох мов, які собі докладно відповідають, з собою кореспондують, становлять підставу для установлення звукових законів так, що сі закони є тілько формулками для того, що собі в нормальнім розвитку мови, чи мов, правильно відповідає. Таким способом доходимо до пізнання, що кожна мова становить для себе систем, в котрім всі части тісно з собою звязані.

Всі добуті належні до себе відносники вказують ясно на якусь спільну мову. Але ся спільна мова незнана. Хиба тілько на основі гіпотез, про які треба бути сьвідомими, що їх ніхто не в силі доказати, можемо собі уявити її образ. Тому сі відносники і тільки вони одні і можуть бути предметом науки. З р е к о н с т р у в а т и п р а с л о в я н с ь к у м о в у н е м о ж н а і с е н е є а н і п р е д м е т о м, а н і з а в д а н н я м н а у к и.

Коли мати мем перед очима всі кожній словянській мові питомі закони, тоді можна сказати, що якийсь праслов'янський звук дасться означити на підставі правильного систему всіх відносників. Число сих системів дасть нам найменьше число праслов'янських звуків, які треба і можна відріжняти. Може були в ній і иньші звуки, але порівняна граматика не має способу їх означити, тай не має в тім жадного інтересу їх означувати, бо ціль її не є химера реконструкції заниклої мови, а тільки м е т о д и ч н и й р о з с л і д в с і х з г і д н о с т и й п о м і ж д а н и м и м о в а м и.

Совокупність всіх згідностий в звуках, формах, словотворі і складні дасть нам загальний перегляд всього спільного в словянських мовах і тим мусимо вдоволятися. Подробиці праслов'янської мови і її розвитку від часу релятивної її єдности аж до даної форми поодиноких словянських мов останутья в значнім числі невідомі. Всіх законів язикознавці не в силі схопити, не в силі їх збагнути. Є і незнані закони, які і лишаться незнаними, бо нема неперeривного звязку сьвідоцтв, які нам помогли-б їх пізнати. Але все таки мати мем тривкий систем всіх відносників поміж історично переданими мовами.

В сих моїх засадах, перенятих з загальної лінґвістики, найдеться пояснення мого незвичайно скептичного, ба неґативного відношення до всяких конструкцій Шахматова, до всяких ґруп і до того способу, яким трактуються сі справи в слявістиці.

Російська школа (Фортунатов, Шахматов, Поржезинський) признає ще взагалі велике поле фантазії і любується в комбінаціях і теоретичних конструкціях, які на наш погляд переступають межі науки і сягають в область поезії. Ми не можемо н. пр. погодитися з засадою, висловленою Поржезинським в названім вище творі ось як: Man darf nicht etwa denken, dass zuverlässig nur die Resultate sind, die sich bei vergleichendhistorischer Betrachtung verschiedener Perioden einer Sprache ergeben, die in schriftlichen Denkmälern vorliegt, und dass, wenn wir durch Vergleichung der verschiedenen Dialekte der Sprache die Epoche ihres gemeinsamen Lebens, als diese noch ein Ganzes bildeten, rekonstruieren, wir uns in das Gebiet der Hypothese verlieren, namentlich wenn wir bis in eine entlegene Vorzeit eindringen, als die Sprache noch ein Ganzes bildete mit anderen Sprachen desselben gemeinsamen Ursprungs. Das wäre ein grobes Missverständnis: wenn die vergleichende Methode verlässliche Resultate für die im engsten Sinne historischen Perioden des Lebens einer Sprache gibt, so haben die bei richtiger Anwendung der vergleichenden Methode für die vorhistorischen Perioden gewonnenen Daten denselben Wert (стр. 6). Коли ми реконструкцію доби якоїсь прамови уважати мем чимсь більше як гіпотезою, позбудемся твердого ґрунту для нашої науки, допустимо можність, щоб всякі, нераз і неможливі такі гіпотези уважалися тезами, чимсь даним, конкретним і певним та щоб ними орудувати як доказами, на них покликуватися як на сьвідків. Се може завести нашу науку в нетри фантазії. Вимога правильного пристосування порівняної методи не вистарчає. До того треба контролі, а контроля неможлива з виїмкою романських мов, як се показує Мейє в наведенім творі стр. 16, 17.

37. Не дасться заперечити, що блискучість помислів, бистроумність та мистецтво Шахматова в орудуванню великим матеріялом мовним дають його творам чарівну силу, і нема що дивуватися, що вплив його науки неабиякий. Добутки її прямо дословно переповідаються особливо в викладах, що мають на меті популяризацію науки. Це бачимо у І. С в є н ц і ц ь к о г о (Нариси з історії української мови, Львів 1920), П. О. Б у з у к а (Коротка історія української мови*), Одеса 1924), Аг. К р и м с ь к о г о (Нариси

*) Порів. критику Вс. Ганцова в Записках іст.-філ. відділу Укр. Акад. Наук, кн. V, Київ, 1925.

з історії української мови та хрестоматія, Київ 1924). Ол. Колесса (Погляд на історію української мови, Прага 1924) виминає вправді, як може, ґрупове питання, але залежність від Шахматова таки слідна в його поглядах. Найбільше самостійної думки виявляє К. Німчинов: Український язик у минулому й тепер, Харків 1925*), що в названій гарній праці подає «популярне резюме дослідчої роботи в Науково-Дослідчій Катедрі Язикознавства» в Харкові (проф. Синявського).

І на найновішім томі монументального твору Нідерлього Slovanské Starožitnosti (Dr. Lubor Niederle: Původ a počátky Slovanů východních, v Praze 1924) відбилася, і то дуже некористно, гіпотеза «прарусскаго языковаго единства», бо погодити з нею історичні факти річ зовсім не легка. Особливо дивне це у історика, що Русь уявляється йому не так тим, чим вона дійсно була, — державнополітичною орґанізацією, до якої належали і несловянські племена, а більше етноґрафічною одиницею і виразником єдности східнословянських племен (Rus = všichni ruští kmenové, стр. 144, 211). Це упередження не дало йому навіть правильно зрозуміти слів т. зв. Несторового Літопису: «Се бо токмо словѣнескъ языкъ в Руси: Поляне, Деревляне, Ноугородьцы, Полочане, Дреговичи, Сѣверъ, Бужане, . . . Велыняне». На підставі цього місця твердить Нідерле зовсім невірно, що «autor kijevských Pověstí vrem. lět všechny ruské kmeny, severní i jižní, a všechny jejich jazyky shrnoval v XI. století v pojem jednoho národa, jedné Rusi». Якраз навпаки. З того місця виходить ясно, як на долоні, державнополітичний термін слова Русь, а вступних слів не можна инакше розуміти, як тільки: «Бо це тільки є словянські народи в Руси», т. зн. в державі Русь, де були і несловянські народи. Тут отже відріжняються в Руси ріжні словянські народи (языкъ!), а не якась єдність. — Крім того ще один момент затемнює Нідерльому ясний погляд: Становище Словаків і словацької мови та їх відношення до Чехів і до чеської мови. Він очивидячки аж тремтить, але зовсім без потреби, що колиб розбилася уроєна єдність «руська» і українська мова була-б і наукою визнана зовсім самостійною словянською мовою без посередництва праруської мови,

*) Друге видання цеї праці, доповнене і розширене, появилось 1926 в Харкові. — При цій нагоді нехай ще в останній хвилі буде зазначено, що Німчинов помістив оцінку першого видання «Розвитку поглядів» в Червоному Шляху, Харків 1926.

то і Словакам може самостійности захотіло-б ся, а це щоб не захитало чеськословацької єдности. Тому то він більше прикро, ніж хто иньший, виступає проти «novějších ukrajinských theorií», бо нібито ними Українці грішать проти себе і проти Словянства. Та це вже не наука, а політика.

38. Як тяжко визволитися з пут наложених російською школою або хоч вимотатися з її могутніх впливів, бачимо наглядно на працях С. М. Кульбакина (Украинскій языкъ. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологіи. Харьковъ 1919), Лєр-Сплавінського (T. Lehr-Spławiński: Stosunki pokrewieństwa języków ruskich. Rocznik slawistyczny IX, 1921, стр. 23—71) і Н. Трубецького (Fürst N. Trubetzkoy: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. Zeitschrift für slavische Philologie I, 1925, стр. 287—319).

К у л ь б а к и н раніше, як ми знаємо, поборював ґрупову теорію. Тут відступає він до певної міри від свого давнішого погляду і відріжняє крім східньої ще також південну і західню ґрупу та думає, що «единственно правильной точкой зрѣнія является признаніе научной гипотезы прарусскаго языковаго единства» — на основі ч о т и р о х познак: повноголос; ъг, ъl, ьг; ч, ж; о-. Критик його твору Б. Л я п у н о в (Slavia, III, 1925, стр. 684—694), хоч сам визнає теорію «объ исконномъ единствѣ русскихъ нарѣчій или русскихъ языковъ», покликуючись на свою працю «Единство русскаго языка въ его нарѣчіяхъ, Одесса 1919», збиває число виключно східніх познак на т р и (елімінуючи другу познаку). Про це ще буде мова.

39. Л є р-С п л а в і н с ь к и й написав в Roczn. slaw. VII (1914—1915, стр .74—111) річеву критику на нашу граматику, де говорить про її «trwałą wartość naukową», та що вона «wypadła dobrze». Кінцевого її уступу «Становище української мови в семї словянських мов» він тоді не розбирав. Тепер сконстатувавши, що «dla Rosjan jedność narodu i języka ruskiego ma zbyt wielkie znaczenie narodowe i państwowe... przeto niejednemu uczonemu rosyjskiemu teoretyczna chociaż obrona jedności języka wydawała się wprost obowiązkiem narodowym... aby w ten sposób dowieść, że (українська і білоруська мова) są to tylko narzecza jednego, niepodzielnego języka «ruskiego«, і зазначивши, що «Szachmatow jest całkowicie bezstronny», а «Stocki dąży w sposób zupełnie wyraźny do udowodnienia z góry powziętych twierdzeń, popełniając niezliczoną ilość błędów metodycznych», висловлює своє переконання, що «praca

Szachmatowa jest najbardziej przekonywającem i ścisłem uzasadnieniem teorji o wspolności językowej praruskiej», хоч рішучо застерігається проти методи школи Фортунатова-Шахматова (nadmierne mnożenie zasobu przyjmowanych dla prajęzyka elementow głosowych... tworzenie długiego szeregu nieraz czysto hipotetycznych stadjów przejściowych, które... pozbawione są wszelkiego historyczno-językowego uzasadnienia, n.p. twierdzenie, że w języku «staroruskim» istniało aż 18 samogłosek...).

Мені закидує Л.-Спл-ий таку методичну хибу: «czysto mechaniczne zestawienie cech i sumowanie ich... bes wszelkiej próby oceny ich znaczenia i wartości dowodowej z punktu historycznojęzykowego». Закид неоправданий. Бо хто не поверховно запізнався з моєю граматикою, той мусить признати, що я в ній з великим притиском відріжняю «давні зміни звукові» (стр. 58—75) і «молодші зміни звукові» (стр. 75—87), а крім того при кожній зміні звертаю увагу на її хронолоґію (чого досі в граматиках словянських мов не роблено). Коли-ж я нібито мішаю давні і пізні познаки, то це я і виправдую в § 266. Можна з основою мого погляду не погоджуватися, хоч я переконаний, що вона вповні правильна, але в такім разі треба мені доказати, що ця основа фальшива, а не вільно закидувати мені з тої причини незгідних з наукою тенденцій. Зверну ще увагу і на те, що Яґічови ніхто не закидував таких тенденцій, хоч при виліченню характеристичних познак «руської» єдности і спільности є і такі молоді, як *-ам*, *-ами*, *-ах*, *огонь*, *сестер*, против чого знов ніхто иньший, а я *перший* застерігся словами, що ці закінчення, поминувши те, що вони в муж. роді є і в сорбській, а *-ами*, *-ах* також і в польській і словацькій мові, це «розмірно молоді аналоґічні твори, з яких не можна виводити праруської мови» (стр. 482), а знов такими «молодшими аналоґічними творами, як *огонь*, *сестер*, не можна обґрунтовувати установлення праруської доби» (стр. 485). Сумлінний критик повинен би мати перед очима, що при самім кінці моїх арґументів сказано: «Так відріжняється російське від найдавніших часів аж до тепер своїм розвитком голосівок гостро від українського» (стр. 488). При тім обстаю я і сьогодня, бо ніхто із критиків мене не переконав в фальшивости такого мого погляду. Навпаки. Богато нових арґументів знесли в новіших часах иньші дослідники, між ними і Л.-Спл-ий, на його ще більше обґрунтування, про що ще буде мова. — Але хто зрештою

возьме на увагу і оцінить вірно та порівнає докладно закиди методичних хиб, зроблені мені а Шахматову, той без вагання мусить признати, що мої хиби, виказані Л.-Спл-им, зовсім марні в порівнанню з засадничими хибами методичними Шахматова, і мусить дивуватися, що при таких хибах Л.-Спл-ий може говорити про Шахматова «silnie ugruntowane i logicznie wysnute wnioski» і про «najbardziej przekonywające i ścisłe uzasadnienie teorji wspólności językowej praruskiej».

Бо зараз таки на першім кроці попадає Л.-Спл-ий в конфлікт з лоґікою Шахматова, відкидаючи його науку про переходовий час між праслов'янською а праруською добою, «w którem języki ruskie (sic! — отже вже в тій добі języki ruskie, а аж потім праруська мова?!) stanowić miały wspólną całość z językami południowosłowiańskiemi, бо fakta*) przytoczone przez Szachmatowa... nie można przecież uważać za wystarczający dowód istnienia wspólnego okresu rozwoju tych języków po rozbiciu jedności prasłowiańskiej... widocznie chodzi tu o ugrupowanie dialektyczne należące jeszcze do epoki wspólności prasłowiańskiej». Так думає і Wiktor Porzezinski: O stosunkach wzajemnych języków zachodnio-słowiańskich. Slavia occident. t. III-IV, 1924. Далі Л.-Спл-ий находить, що znaczenie i wartość dowodowa цих пяти головних явищ мовних, які повинні бути доказом праруської спільности (1. повноголос, 2. *tj dj* < *č dž (ž)*, 3) *je* < *o*-, 4. *e* < *ö*, 5. *r̥ l̥*) nie jest jednaka. I так зовсім справедливо елімінує точку 4., бо rozwój małoruski nie pozwala przypuszczać już dla doby praruskiej zmiany *e* < *ö*. А з огляду на міркування Л.-Спл-го про точку 2. і 5. (uważać można, trzeba uważać)**), а також і про точку 3.***) мусимо ми, як це показано в нашій граматиці, і ці точки відкинути, так що лишається тілько один повноголос, в котрім ми знов таки не можемо з огляду на те, що звукова норма перезвуку ікання не має сили в укр. *город* і т. п.,

---

*) 1) *tl dl* < *l*, 2) *kv gv* < *cv zv*, 3) *l* epentheticum.

**) Порів. Porzezinski: O stosunkach wzajemnych.

***) Згадаймо тут, що Brückner (Die Erforschung, 52) говорить з тої нагоди про «die verwickeltsten und unwahrscheilichsten Kombinationen» у Шахматова. Порів. Г. Ильинскій: Къ вопросу о чередованіи гласныхъ ряда *о*, *е* въ началѣ словъ въ славянскихъ языкахъ (Slavia II, 1923, стр. 232—276), а до того Ник. Дурново: Спорные вопросы о.-сл. фонетики (Slavia III, 1924, стр. 225) і відповідь Ильинського (Slavia IV, 1925, стр. 387—394). А також Karl H. Meyer: Histor. Gramm. d. russ. Spr. 42.

добачати такої **z u p e ł n e j** zgodności, як Л.-Спл-ий.*) Тим меньшу вагу мають чотири додаткові точки таких зявищ, які подибуються і поза межами «руських» мов. Z zakresu morfologji nie da się przytoczyć **a n i j e d n e j** zmiany, którаby całkiem niewątpliwie odnosiła się do doby wspólności praruskiej — констатує далі Л.-Спл-ий. — Невже-ж схарактеризовані отак познаки мали-б бути **t e g o r o d z a j u** wspólne cechy, któreby dowodziły, że po zerwaniu wspólności językowej prasłowiańskiej języki te przeżyły okres rozwoju wspólnego, zanim uległy dalszemu zróżniczkowaniu?? Мені це не промовляє до переконання. А все-ж таки Л.-Спл-ий вислід своїх міркувань закінчує словами: Istnienie doby wspólności językowej praruskiej uważać można za udowodnioną. (Таку доґму приймає і Трубецькой без найменьшої провірки за правду.)

При великій слабкости наведених ним арґументів вплинув очивидно на таке вирішення питання «pierwszy rzut oka» (стр. 23). Супроти такого арґументу позволяю собі вказати на ось які мої досьвіди, що мають, думаю, силу прямого експериментального доказу і кидають ярке сьвітло на це питання загалом: 1) Українці вояки з Галичини (а також і селяни) не могли порозумітися з такими російськими вояками, що походили з «глибокої» Московщини, за те дуже легке було порозуміння з вояками Хорватами; 2) За дві, три неділі Українці вояки, що стояли постоєм в Боснії, говорили вже по сербськи; 3) Про дуже дивовижні непорозуміння російських Українців селян, особливо жінок, з російськими судовиками при судових розправах читав я свого часу звідомлення в київській «Раді». До того можна взяти на увагу ще такі факти: 4) Від часів цісаря Йосифа II. жиють на Буковині російські старовірці Липовани між українським народом, а не поукраїнщилися; 5) Колишні сербські кольонії на Україні геть до чиста поукраїнщилися. — Думаю, що такі і подібні експерименти, переведені раціонально і сумлінно слявістами з ріжними Словянами, причинили-б ся дуже до вирішення спірного питання, а що найменьше показали-б нестійність арґументації на pierwszy rzut oka з професорської катедри.**)

---

*) Порів. Brückner: Die Erforschung, 62; **Н і м ч и н о в**: Укр. язик, 24, 34; **Т р у б е ц к о й**: Über die russ. Lautentwicklung, 299.

**) Подібний арґумент у Нідерлього. Він «instinktivně cítí, že to je jedna řeč» (Původ 211).

40. Всяка будова на такій хибкій основі, як доґматична праруська мова, мусить хитатися. Тому і висновки властивої праці обох названих дослідників, що відносяться до питання, коли і як ця «всеруська» єдність розпалася, якими шляхами йшов мовний розвиток на території східньої Словянщини, що від первісної праруської єдности довів аж до теперішнього поділу на три мовні комплекси: великоруський, малоруський і білоруський, — своїми штудерними комбінаціями і непевними конструкціями не причиняються до вирішення поставленого питання. Оба дослідники добре відчувають труднощі свого завдання. Z konieczności obracać się trzeba w s f e r z e m n i e j l u b w i ę c e j p r a w d o p o d o b n y c h h i p o t e z — каже Л.-Спл-ий, а Тр-ой, уважаючи неможливим установити це на підставі історії мовного скарбу, яка одна могла-б показати, коли заступники ріжних діялєктів перестали себе розуміти, думає, що як вдасться йому означити час, коли поодинокі діялєкти стратили здібність спільно партиципувати на важних звукових змінах, то він цим саме питання вирішить тим більше, що історія звуків і форм з матеріяльного і методолоґічного боку нібито справді вже добре розроблена. Це однак йому не вадить, що він зараз таки мусить заявити, що і в історії звуків і форм для дослідника лишається ще досить труднощів, бо «староруська традиція для дослідів розвитку живої мови мало що придатна, тому на заваді стоїть консервативна ортоґрафія, вплив південнословянських первописів і штучна традицийна вимова церковнословянщини». Але Тр-ой має на це «р е к о н с т р у к ц и й н у к о м п а р а т и с т и ч н у м е т о д у», яка «в зясованню руської звукової історії грає далеко більшу ролю ніж чисто філолоґічна». Нею гадає він всі труднощі побороти. Отже знов та славетна російська метода, що в науці накоїла вже стільки лиха, і до якої ми назагал ставимося неґативно, бо ми хочемо орудувати тільки фактами, а не видумками.

Такою методою Шахматов stworzył m i s t e r n ą teorję про т р и мовні ґрупи: південно-, східно- і північноруську, з яких ріжними комбінаціями виводить три нові мовні комплєкси: великоруський, український і білоруський. Такою-ж методою і ріжними новими комбінаціями і конструкціями Л.-Спл-ий, перевівши доказ, що наведені Шахматовом характеристичні познаки кожної з цих ґруп зокрема не відповідають вимогам, щоб були своїм походженням одночасні (т. зн. сягали часів VIII—X в.), тай щоб ґеоґрафічне їх поширення годилося з територіями, на яких Шахма-

тов їх розміщує, і найшовши, що koncepcja plemiennojęzykowych grup południoworuskiej i wschodnioruskiej, tak jak je Szachmatow pojmuje, nie ma dostatecznego uzasadnienia z punktu widzenia historyczno-językowego, ... opiera się na zbyt kruchych podstawach, і що ця теорія okazuje sie znów typowym produktem myślenia językoznawczego właściwego szkole Fortunatowa, творить нову теорію поділу на **д в і** ґрупи: невелику північну і значно більшу південну (т. зн. стягає докупи дві ґрупи Шахматова — південну і східну в одну південну ґрупу), з яких опісля виводить поділ na **t r z y** dzisiaj istniejące kompleksy... Obecny podział dialektyczny Rusi na trzy kompleksy: małoruski, wielkoruski i białoruski zarysował się już wyraźnie w ciągu w. XIII. А Тр-ой зараз таки приймає теорію Л.-Спл-го як «одиноку, яка відповідає історичним фактам і станови текстових дослідів», але зараз же з ним і розходиться — «в подробицях».

41. Пригляньмося близче. Отже ґрупа північноруська і південноруська відріжнялися від себе в часі перед XII-им в. чотирма звуковими познаками: 1. *ś́ć́ ź́dź́* — *ś́χ́ ź́j́* (Тр-ой: *š̀χ̀ ž̀γ̀*) 2. зміна слабих півголосівок в сполуці *t+rъ rь lъ lь* в сильні, 3. *tl dl > kl gl — l* 4. *g—h*.

Зараз таки треба зазначити, що Тр-ой елімінує другу точку Л.-Спл-го, а натомість кладе *č—c*, яку знов Л.-Спл-ий елімінує зміж характеристичних познак. Далі з виводів обох дослідників довідуємося:

1. W najdawniejszych zabytkach nowogrodzkich i pskowskich z w. XI i XII odpowiada *ždž šč* konsekwentnie pisownia *жг* i *щ*... W dzisiejszych gwarach połnocnoruskich bezpośrednią kontynuacją tej wymowy jest długie *š̄ ž̄* w takich pozycjach... Z punktu widzenia geograficznego jak i chronologicznego niema żadnej przeszkody dla uznania tego zjawiska za jedną z cech, które odróżniały jeszcze w **c z a s a c h p r z e d h i s t o r y c z n y c h** dawne narzecze północnoruskie od reszty obszaru ruskiego... W **p o ł u d n i o w o r u s k i m s p o t y k a s i ę r ó w n i e ż n i e j e d n o k r ǫ t n i e p o d o b n e u p r o s z c z e n i e** ... — так учить Л.-Спл-ий, а Тр-ой добачає в тім зявищу ту-ж тенденцію, що при *č—c* — усунути африкати *ž č* із звукової системи. — Цей факт ріжного розвитку, і то вже в передісторичних часах, не перший раз констатується. Він безперечний. За те зведення його на тенденцію усунення африкат не так безперечне. Чи **жг** в **дъжгь** справді повстає прямо із

ždž? Думаю, що ми поступаєм методично правильно, коли установимо тільки оці відносники: на одній лінії стцксл. *дъждь*, блг. *дъжд*, вр. *дъжгь* = *дождь*, схр. *дажд*, плб. *dazd*; на другій лінії укр. *дождж*, *дощ*, сл. *dəždž*, стч. *dešč*, п. *deszcz*, сорб. *dešć*. Сконстатоване podobne uproszczenie w południowowielkoruskim прямо валить теорію двох ґруп. Але для нас ще важніше це, що в жаднім разі цей відмінний звуковий розвиток не може бути підпорою теорії праруської мови; він її прямо заперечує.

2. Про *g* — *h* вчить Тр-ой, що ця зміна мусить бути дуже давна та що прямий звязок з такою-ж зміною в чехословацькім, горішносорбськім і «південностароруськім» дуже правдоподібний. Коли пригадаєм собі, що і Маєр висказав такий погляд, то в усякому разі бачимо на східньословянській території розвиток, який прямо противиться установленню праруської мови. Так само з огляду на *g* в середновеликоруськім (Дурново: Очерк, 84) і теорія поділу праруської мови перш усього на дві ґрупи Л.-Спл-го тратить свою підставу.

3. Zachowanie grup *tl dl* stoi z pewnością w związku z sąsiedstwem zachodniosłowiańskiem... Rozwój *tl dl* > *l* przeprowadzony zresztą we wszzystkich językach południowosłowiańskich... oraz na większości sąsiadującego niegdyś z niemi obszaru ruskiego, należy niewątpliwie do zjawisk bardzo starych, sięgających w każdym razie doby przedhistorycznej... był jedną z dialektycznych zmian przeprowadzonych jeszcze na gruncie prasłowiańskim — учить Л.-Спл-ий. І Тр-ой уважає конечним приймати прямий звязок зміни *tl dl* > *l* у південих і східних Словян: «Центральнословянська змінка *g* > *h* і південнословянська зміна *tl dl* > *l* стояли може одночасно в повній силі». «Обі зміни звукові, каже Тр-ой, які південностароруське перебуло віддільно від північностароруського, стоять в безпосередному звязку з відповідними звуковими змінами сусідних словянських мов і треба їх уважати діялєктичними зявищами пізної прасловянської доби». — Ці сконстатування виключають прямо можливість теорії праруської мови, бо коли наведені познаки відмінного розвитку північно- і південноруських ґруп ведуть нас аж в прасловянську добу і в тій добі мають свій корінь, і той відмінний розвиток є діялєктичним розвитком прасловянської мови, то його ніяким чином не можна уважати діялєктичним розвитком аж якоїсь праруської мови. Відчуває це добре Л.Спл-ий і старається вратувати праруську

фікцію заміткою, що z w i ą z e k między odłamem północnoruskim a resztą obszaru ruskiego był już w dobie praruskiej d o s y ć l u ź n y. З одного боку отже: вже від пізної праслов'янської доби так зовсім розбіжний розвиток, а з другого боку: праруський związek, діялектичний розвиток праруської мови! Це противиться лоґіці.

4. Що поставити як четверту точку розбіжного діялектичного розвитку обох ґруп, про те між обома названими дослідниками нема згоди. Тр-ой противиться тому, щоб ріжну зміну слабих півголосівок в сполуці *t+rъ rь lъ lь* класти як познаку двох ґруп головно з тої причини, що ця ізоґлоса розбігається з ізоґлосами виключно північноруськими, а п о к р и в а є т ь с я з в е л и к о р у с ь к и м и і з о ґ л о с а м и в з а г а л і. Безперечно. Розвиток цеї звукової сполуки нічим не підпирає, а прямо валить теорію двох ґруп Л.-Спл-го. А сам факт цього знов таки дуже давного розбіжного розвитку*) говорить проти теорії праруської мови.

5. Що-ж тичиться *č* — *c*, то ми вже мали нагоду висловити про це зявище свою думку. В усякому разі річ ясна, що цей звуковий розвиток не підпирає ані одної, ані другої теорії.

42. Так отже наведені Л.-Спл-им і Тр-им мовні факти показують зовсім ясно, що розвиток північностароруського і південностароруського в ж е в с в о ї м п р а с л о в я н с ь к і м з а р о д к у пішов иньшими шляхами, та що з огляду на цей і иньші такі факти ніяким чином не можна ані думати про якийсь спільний їх розвиток поза праслов'янською добою в якійсь нібито окремій праруській добі. Тоді, зовсім природно, звязку між ними не було, а кожне розвивало далі свої в зародку із праслов'янської доби винесені прикмети на свій лад.

Усі ці зявища мовні, так само як і наведені вище познаки праруської мови, ц е в с е щ е з а г а л ь н о с л о в я н с ь к і д і я л е к т и ч н і з я в и щ а. В загальнословянській добі мають вони свій корінь і зародок, а саме в загальнословянській, т. зн. спільній усім Словянам і ще назагал однаковій фізичній і духовій вдачі

*) З поясненням звука *у* (в *глитати*) як вставного (Einschubvokal) погодитися не можу, бо *у* в українськім ніколи так не вживалося. Придумувати-ж звукові закони ad hoc — це самоволя, а не наука. Бернекер справедливо уважає цей звуковий розвиток як ітеративний ступінь (Iterativstufe), або пояснює ті явища природно иньшим способом (порів. Slav. Et. Wtb. під належними пнями).

і тенденції — певні сполуки звукові, які з часом зробилися їм усім немилими, оминати і якось змінювати. Ще в загальнословянській добі зарисувалися отже виразні напрями цих змін в говорах прасловянської мови. Тільки дальше, більше або меньше послідовне переведення і завершення їх на свій питомий лад припадає в індивідуальне історичне життя кожної словянської мови.

Виходячи з такого, бачся, вірного, бо згідного з життям мови погляду, думаю, що до тих завсіди ще загальгословянських звищ мовних належить також і спільне всім Словянам та зарисоване вже в говорах в прасловянській добі, а до кінця доведене па свій лад аж в індивідуальнім життю кожної словянської мови поступовання з півголосівками ъ і ь. В усіх словянських мовах зникли або змінилися ці півголосівки назагал однаково. Це для мене доказ, що зародок, напрям і тенденція розвитку цеї звукової зміни сягають ще в прасловянську добу. Зарисовані вже в цій добі діялектичні її відтінки розробили опісля поодинокі словянські мови на свій лад в свої спеціяльні норми в своїм індивідуальнім життю. Сюди належить ще також своїми початками, своїм зародком в говорах прасловянської мови звище змягчення шелестівок перед звичайним *е*, *і*, яку вимову зустрічаємо в российськім, білоруськім, польськім і т. д., коли тимчасом українська і південнословянські мови (почасти і чеськословацька мова) більше зберегли первісну прасловянсько-індоевропейську вимову.

Тому усі ті явища поодиноких словянських мов, що мають в засаді хоч не зовсім однаковий, то все таки аналоґічний розвиток і тим то обіймають усю Словянщину, так що усі словянські мови в них сяк чи так партиципують, не можна виводити одно з другого, а тільки з одного спільного прасловянського пня. Їх можна і треба порівнювати з собою, зазначувати правильні їх відносники в часі і просторі, але фальшиво було-б установляти якийнебудь тісніший ґенетичний звязок одного з другим, хиба тілько усіх їх докупи. Однаковий на око або подібний розвиток звукового явища — вповні однаковий він властиво ніколи неє — в поодиноких мовах не дає нам ніякого права, виводити з того якийсь спеціяльний ґенетичний звязок між ними, бо властива ґенеза такого розвитку, властивий його зародок, лежить поза фіктивним звязком — в прасловянській мові. Він кидає тільки сьвітло на колишнє розміщення говорів прасловянської мови в прасловянській добі, а більш нічого. Тільки зародок спільний, а дальший розвиток

відмінний. Укр., рос. або бр. *torot* і т. д. не можна отже виводити від якогось праруського *torot* і т. д., коли це праруське *torot* і т. д. саме бере свій початок в ж и в і м праслов'янськім під кінець праслов'янської доби відповідно вже зміненім *tort*, бо таке поступовання противило-б ся біолоґічним принципам і лоґіці. З другого боку так само фальшиво було-б, виводити рос. і бр. акання, йокання (*ťomnyj* = темный) або укр. ікання (*кінь — коня*) з праслов'янської мови, бо ці явища мають своє джерело, свій зародок виключно тільки в належних мовах, це рідні твори цих живих мов і нема ніякої підстави инакше думати. З огляду на безперечний факт, що квантитативна ріжниця голосівок довгих і коротких затратилася напевно в богатьох говорах праслов'янської мови вже в праслов'янській добі (гл. Розвадовський: Język polski, I, 310) — вона ж задержалася досі тільки у Сербохорватів, Словінців і Чехословаків, — годі подумати, щоб в українській мові наслідком затрати ъ і ь могло витворитися в досить пізній добі історичній противне природі цеї мови і в памятках зовсім непримічене здовження звуків *о*, *е* (чому такого здовження не слідно на иньших голосівках?), яке повело до ікання в закритих складах. Це звукове явище з досить пізного індивідуального життя української мови треба пояснювати в згоді із цілою звуковою системою цеї мови, отже фонетично (з закритости цих звуків), а не инакше. На поліських говорах бачимо, що здовження наголошених голосівок взагалі є наслідком занесеної з сусідних білоруських говорів зміни загальноукраїнського с и с т е м у н а г о л о ш у в а н н я, по якому склади є координовані, на той новий білорусько-російський систем, по якому склади субординуються одному з великою експіраторною силою наголошеному складови (порів. Herm. Güntert: Grundfragen der Sprachwissenschaft, Leipzig, 1925, 19. Karl H. Meyer: Slavische und indogerm. Intonation, Heidelberg, 1920, 43). — Отак живе є зародком иньшого нового життя. А що сплодила, що зродила, чому дала життя праруська мова? — Це мали-б перш усього доказати ті, що обстоюють її істнування, бо аж це був би доказ її істнування. Такого доказу дати не можна і тому праруська мова — це тільки фікція, яку крайня пора вже раз викорінити в нашій науці.

В тім то і лежить головна хиба методи Фортунатівської школи, що вона і для тої частини мовних явищ, які очивидячки можуть найти своє пояснення т і л ь к и із самої системи належної мови, бо є витвором виключно тільки тої живої мови,

шукає зародку і пояснення поза нею аж в прасловянському, або навіть аж в позапрасловянському стані мови (гл. Brückner: Die Erforschung, 52). Шукати причинового і ґенетичного звязку там, де його ніяк не може бути, це марна праця, яка не веде до розкриття наукової правди. Треба нам отже добре відріжняти дві фази розвитку кожної словянської мови: 1. як говору самостійної живої прасловянської мови в прасловянській добі, який назагал партиципує (враз з иньшими говорами цеї мови) на напрямах і тенденціях розвитку цеї живої мови; 2. як зіндивідуалізованого такого говору в самостійну мову, яка від хвилі перетворення колишніх говорів прасловянської мови в самостійні словянські мови і зірвання між ними тісніших звязків, та від виразного зарисовання свого окремого розвитку — тим прасловянська мова кінчить своє індивідуальне самостійне життя — напрямом і тенденцією того свого власного розвитку не звязана вже далі з иньшими так само зіндивідуалізованими самостійними мовами, а живе своїм власним життям, з своїми власними говорами, які назагал партиципують на напрямі і тенденції вже тільки її власного розвитку. Відповідно до того одні явища мови находять своє пояснення в причиновому і ґенетичному звязку з такими-ж явищами иньших словянських мов в прасловянській добі, другі — в самостійному її розвитку, т. зн. в тім питомім системі, який в ній витворився в самостійному її розвитку. Нема найменьшої підстави установляти якусь ще третю фазу розвитку н. пр. в виді праруської мови. Тому противляться всі дані і знані нам мовні факти.

В цім змислі і з того становища більше зрозумілим і оправданим стає погляд Мейєта, висловлений в згаданій вже праці De l'unité slave (1921), що дефінітивний розпад язикової єдности словянської є кілька століть пізніший, ніж розселення словянських племен, та що ще в девятому століттю істнувала язикова спільність між Словянами. Хоч і розійшлися — значить — словянські племена вже в пятому і шестому століттю, то їхні мови опановували ще довго напрям і тенденції мовного розвитку, винесені ще з словянської прабатьківщини; в них довершуються в тім часі — на свій лад — зміни, започаті в говорах прасловянської мови в прасловянській добі і вже тим самим кладеться нова основа для дальшого їх самостійного розвитку.

43. Надаремне отже силуються Л. -Спл-ий і Тр-ой вдержати

цю фікцію. Даремна також праця Тр-го, установити сакраментальну добу 1164—1282, в якій нібито праруська спільність дорешти розпалася. Вона в тій добі не могла розпастися, бо її ніколи не було*). Не врятують її придумані ad hoc звукові норми, ані всякі дуже замотані комбінації, нічим не підперті здогади. Подрібно розбирати пояснення Тр-го таких мовних явищ, як 1. *sudja* — *suďďa*, 2. *mòju*, *slěpòj*, — *šèja*, *kostèj* — *myju*, *slipyj*, *šyja*, *kostyj*; 3. *ky* > *ki* і т. д. тут не місце. Скажу тільки одно: На перепоні правильному розумінню і поясненню таких явищ стоїть фікція праруської мови. Нехай би Тр-ой спробував пояснити їх в кожній мові окремо із звукової системи, питомої і рідної кожній мові, без всякого огляду на фіктивну праруську мову, без всякого упередження сакраментальною добою, тоді певно дійшов би до иньшого і правильного результату. Це-ж явища — крім точки 2-ої, яку треба пояснювати в звязку з розвитком ъ, ь, виходячи з праслов'янської мови, — які зросли на иньшому ґрунті в кожній мові окремо і тільки з самої тої мови можуть бути правильно пояснені.

В усякому разі зазначити можемо, що в голосі оборонців праруської мови не чути вже такої самопевности, як то бувало у Соболевського, Яґіча і Шахматова. Вони ще тільки слабо боронять позиції перед неминучою її здачею. А Лєр-Сплавінський зовсім нехотячи своєю критикою Шахматівської теорії та своїм власним поділом праруської мови перш усього на дві ґрупи підкопав її дорешти. Показується як на долоні, що люди не знають, як вивести із праруської мови теперішні мовні комплекси, як побороти всі труднощі, які ставляє при тім та-ж сама праруська мова. Всі штудерні конструкції, всі бистроумні комбінації і вигадки нічого не помагають, треба буде нарешті таки відкинути саму теорію а тим то відкинути і ту велику колоду, що затарасовує дорогу до пізнання наукової правди.

44. Тут місце зазначити висловлений в згаданій вже критиці на Кульбакина «Украинскій языкъ» засадничий погляд Ляпунова, бо в нім при всій вірі Л-ва в праруську мову очевидячки пробивається слід якоїсь еволюції думок в напрямі до нашого становища. «Мнѣ кажется, однако, — каже Л-ов, — что не слѣдуетъ придавать значенія

*) Історія її не знає.

безусловной точности теоріи «родословнаго дерева»: необходимо не упускать изъ виду, что пограничные говоры восточно-славянскаго праязыка на западѣ и югѣ могли уже издревле переживать зачатки тѣхъ языковыхъ явленій, которые въ историческое время характеризуютъ западно-славянскую и южно-славянскую языковыя области. Въ этомъ смыслѣ я предпочитаю говорить не о различныхъ вѣтвяхъ, выдѣлившихся изъ единаго праславянскаго языка, а объ объединенныхъ рядомъ фонетическихъ и морфологическихъ признаковъ «языковыхъ областяхъ», примыкая въ этомъ отношеніи ко взглядамъ проф. Бодуэна-де-Куртэнэ, при чёмъ отдѣльные общіе признаки діалектическихъ областей могутъ совпадать съ отдѣльными общими или частными признаками другихъ, различаясь въ подробностяхъ историческаго развитія. Но — какъ понимать появленіе или древнее существованіе той или другой діалектической черты въ какой-нибудь небольшой части цѣлой языковой области, другія части которой характеризуются именно отсутствіемъ данной черты, требуетъ въ каждомъ отдѣльномъ случаѣ спеціальнаго изслѣдованія: въ одномъ случаѣ это можно приписать заимствованію изъ говора сосѣдней языковой области, въ другомъ — общему переживанію въ извѣстную болѣе или менѣе отдаленную эпоху, въ третьемъ — совпаденію результатовъ разныхъ звуковыхъ процессовъ, въ четвертомъ — независимому развитію въ сходномъ направленіи вслѣдствіе сходства или тожества фонетическихъ условій. Такіе вопросы возникаютъ, напр., при сужденіи о бѣлорусскомъ и діалектическомъ великорусскомъ дзеканьѣ, о бѣлорусскомъ и сѣверо-малорусскомъ отвердѣніи мягкаго *р*, о звуковыхъ сочетаніяхъ *гл*, *кл* въ говорахъ старой псковской области соотвѣтственно западно-славянскимъ *dl*, *tl*, о количественномъ и качественномъ измѣненіи *о* и *е* въ новыхъ закрытыхъ слогахъ въ малорусской языковой области, подобномъ такому же при тожественныхъ или сходныхъ условіяхъ, съ индивидуальными для отдѣльныхъ языковъ ограниченіями, въ языкахъ западно-славянской языковой области». — Хто очивидячки заперечує «ріжні галузи», визнає тільки «обєднані низкою фонетичних і морфолоґічних познак мовні области», а при тім добре розуміє, що «отдѣльные общіе при-

знаки діалектическихъ областей могутъ совпадать съ отдѣльными о б щ и м и или частными признаками другихъ»; хто визнає можність «заимствованія», споконвічного «общаго переживанія» мовних явищ спільних з иньшими мовними областями, «совпаденія результатовъ разныхъ звуковыхъ процессовъ», «независимаго развитія въ сходномъ направленіи», — той мусить визнати за такі мовьі області: українську, российську і білоруську мову; той мусить нарешті рішучо заперечити фікцію східньословянської прамови, бо вона зовсім противиться висловленим засадам, а трома «познаками» ця фікція вратувати не дасться.

45. І коли Л-ов покликується на Бодуена-де-Куртене, то і ми не можемо краще закінчити цього огляду, як вказуючи на його важке слово в тій справі в останній праці: J. B a u d o u i n d e C o u r t e n a y: Kilka ogólników o objektywnej i subjektywnej odrębnosci «Ukrainy» pod względem językowym, plemiennym, narodowym i państwowym в Ювілейнім Збірнику наукового тов. ім. Шевченка, Львів, 1925. — «Dzięki zastosowaniu nazwy R u s, r u s k i zarówno do Wielkorusów czyli Rosjan wraz z Białorusami, jako też do Małorusów czyli Rusinów, czyli d z i ę k i s u g i e s t j i z e s t r o n y t e r m i n o l o g j i, przeciwstawia się wszystkie te plemiona, ludy i narody, razem wzięte, jako całość, rozmaitym innym plemionom, ludom i narodom słowiańskim. Tymczasem jest to n i e d o k ł a d n o ś ć k l a s y f i k a c y j n a i w o g o l e l o g i c z n a... Jeżeli mówimy o Słowianach ruskich czyli o «Rusach» wogóle, to jedynie w tym sensie, że nazwa «Rusowie» jest dla nas synonimem terminu «Slowianie wschodni», w różnicy od «Słowian zachodnich», «południowo-zachodnich i polnocno-zachodnich». Na tem wspólnem tle z b i o r o w i s k o j ę z y k o w e u k r a i n s k i e w y b i t n i e s i ę o d r ó ż n i a o d z b i r o w i s k a j ę z y k o w e g o w i e l k o r u s k i e g o z b i a ł o r u s k i e m w ł ą c z n i e... W każdym razie jest to różnica bardzo znaczna, każąca nam u z n a ć o s o b n e p l e m i ę u k r a i n s k i e, o s o b n y l u d u k r a i n s k i, a... t a k ż e o s o b n y n a r o d u k r a i n s k i». —

Так учить слявіст, загально знаний з своєї незвичайної обєктивности, своєї незвичайної лоґічности думання, і зазначивши, що на т. зв. спільних познаках східнословянських, яких наводить пять, не можна опирати tego rodzaju z e s p o ł y z b i o r o w i s k j ę z y k o w y c h s ł o w i a ń s k i c h, бо це противило-б ся лоґіці і історії, подає вязаньку мовних познак, які

відріжняють українську мову від усіх иньших словяньских мов, або спільні українській і иньшим словянським мовам з виїмкою Росіян і Білорусів: 1. «jednoczłonowość» палятальности, 2. цілковитий брак впливу наступних шелестівок на диспаляталізацію попередущих голосівок, 3. «swoiste, sobie tylko właściwe kontynuacje» праслов'янських півголосівок ъ і ь, 4. dążność do zwężenia samogłosek nieakcentowanych, 5. wzdłużenie wtórne samogłosek *(o, e)* kontynuuje się dotychczas jako rozróżnianie jakościowe, і т. д.

46. Моїм ідеалом в науці є досліди без упереджень, без апріорних дороговказів, які мають хиба ту силу, що путають дослідників і зводять їх на манівці. Спостерігаймо спокійно і як найсумлінніше мовні факти, гуртуймо їх до купи,порядкуймо хронолоґічно і систематично, робім з того строго лоґічні висновки, а так самі мовні факти покажуть нам усю наукову правду. Це і є наука (порів. Jespersen: Die Sprache, Heidelberg, 1925, стр. 2, 24, 53, 61). Все иньше — пусті видумки, а більш нічого.

Велика праця чекає ще слявістів. Безперечно бачимо поступ, але мусимо осьвідомитися також і з хибами, щоб можливим став дальший поступ. Нехай же слявістика розпічне друге століття свого істнування як науки докладною провіркою своїх хиб, означить докладніще свої завдання і постарається зорґанізувати всі сили до якоїсь більше плянової праці, щоб тим забезпечити більший успіх нашої науки.

Нехай і україністика, де все лежить ще облогом, сповнить також своє велике завдання, якого ніхто не в силі виконати так, як самі україністи, бо живе чуття мови незвичайно важний чинник в наукових дослідах мови.

Прага, дня 6-го серпня 1926.

Додаток I.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНОСЛОВЯНЩИНА.

Знамениту моноґрафію про твір Добровського з нагоди його столітнього ювілею видав проф. др. Милош Вайнґарт в Збірнику філософічного факультету університету ім. Коменського в Братиславі, число 16 і 38 (Prof. Dr. Miloš Weingart: Dobrovského Institutiones, část I. 1923. Církevněslovanské mluvnice před Dobrovským; část II. 1925. Rozbor institucí; стр. 232). Вона визначається незвичайним богацтвом змісту а особливо знаменитою методою опрацьовання предмету. Тому захвалюю її як найгоряча нашим молодим слявістам і україністам. Там найдуть вони также дуже докладний огляд перших граматик, виданих на українській території, особливо славної граматики Мелетія Смотрицького з 1618-го р.

Але якраз з тої причини не можу мовчки поминути одної важної хиби твору Вайнґарта. «Технічним причинам», отже чистому припадкови, завдячуємо, що розкрились нам в усій наготі помилкові погляди Вайнґарта — та не тільки його самого — на деякі річи, які в слявістиці мають засадниче значіння. Транскрипція латинкою текстів наших граматик виявила:

1. що і такі визначні слявісти як Вайнґарт не вміють їх як слід читати. Усім слявістам треба би вже раз знати, що на Україні в 16-му і 17-му століттю — розуміється: перед тим і потім — зовсім напевне читали і церковнословянські тексти не з російською, а українською вимовою. Так їх читали і тепер читають галицькі, буковинські і прикарпатські Українці, так їх читав і Смотрицький, так треба читати і Зборники Святослава і Архангельське Євангеліє і т. зв. Несторову і Київську і Волинську Літопись і т. д. і такій українській вимові

церковнословянських текстів дав він вираз в своїй граматиці. Тому у нього а) *г* = *h* не *g*; на *g* має він окремий знак *ґ*, або на означення того звука уживали у нас також *кг* (порів. цитовану ним видану в Вільні 1586 граматику, яка має в заголовку «Кграматика» = Gramatyka). Отже незгідне з дійсним станом річи є твердження Вайнґарта, що Смотрицький мав «два знаки для g». б) *и* зовсім не *i*, а українське *и*, яке найліпше може-б транскрибувати латинським *y*. Отже н. пр. Hramatyka, а не Gramatika. Треба мати завсіди на увазі, що *и*, згідно з українською вимовою, де воно злилося докупи з *ы*, і в церковнословянських текстах не мягчило на Руси-Україні попередущих шелестівок. в) *е* це ческе «pouhé e», яке не мягчить попередущої шелестівки. г) *ѣ* треба читати як *i*, що мягчить попередущу шелестівку, як що вона може мягчитися. д) *щ* вимовляється на Руси від прадавна тілько як *šč*, отже зовсім фальшиво транскрибувати його *št* і т. д. (порів. Смаль-Стоцький і Ґартнер: Граматика української мови, 1914, стр. 192; Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache; І. Огієнко: Як треба вимовляти букву *ѣ* в церковнословянських текстах, 1921)*). Транскрипція Вайнґарта показує, що за буквами не чує він мови і представляє мову фальшиво.

2. Нехай Вайнґарт і иньші слявісти не баламутяться тим, що Смотрицький свою мову називає руською, нехай тому не дивуються. Українці від часів київської Руси називали себе завсіди і правильно Русинами, а свою мову руською. Так називали себе ще до недавна звичайно галицькі і буковинські Українці, так називають себе ще і тепер Українці Підкарпатської Руси, розуміючи докладно – як і за часів Смотрицького — відрубність своєї руської мови від російської (московської). Відси то і Поляки з давендавна та ще і тепер уживають виразів Rusin, ruski на означення (бодай галицьких) Українців і їх мови. А те, що Чехи розуміють під словом ruský називається не від тепер московським (гл. цитовану Вайнґартом Граматику з р. 1706: Руковеденіе въ граматику во славено-россійскую или Московскую ко употребленію учащихъ ся языка Московскаго). Вайнґарт відчуває суперечність між наведеними ним фактами і своїми поглядами (стр. 31), але пояснює її дуже незручно, так що може повстати нове баламуцтво. «Tento ruský

*) Порів. також Ів. Огієнко: Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, Варшава, 1926, що появилася підчас друку цеї праці.

jazyk, jejž Smotrickij míní, není ovšem ruský literární jazyk (všeruský či velkoruský), nýbrž jeho vlastní živá mluva, kterou je proniknuta hlavně jeho předmluva, a která probleskuje místy i ve výkladech mluvnice samé... Tato vlastní mluva Smotrického není ovšem nic jiného, nežli maloruština, ukrajinský dialekt kraje podolského». Це не так. Ця «vlastní mluva Smotrického» — це є фактично тодішній «ruský literární jazyk» — очивидячки не «všeruský», якого ніколи не було, ані не «velkoruský», якого тоді властиво ще не було, а саме руський, т. зн. літературний язик Руси, яка була в державному звязку з Литвою і Польщею, яка одна завсіди називалася Руссю, яку одиноку всі знали як Русь, яка мала свої школи, свою богату літературу і свій руський — не инакший, а таки руський, в великій мірі вироблений літературний язик. Бо літературним язиком Московщини аж до Ломоносова була властиво церковнословянська мова з московською вимовою і з деякими пристосованнями до московської народної мови і називався в самій таки Московщині, як ми от хотьби з цитованої Вайнґартом граматики знаємо, московським, а не руським. Здивовання Вайнґарта, що Смотрицький «nikde neužívá termínu «ukrajinský» ani «maloruský», показує тільки, як він зовсім не визнається в цих справах. Таже сам факт (цитований ним з праці Макарушки), що «teprve v pozdějších přetiscích moskevských z r. 1684 a 1721 jsou jeho překlady označeny jako maloruské» повинен би йому отворити очі. Терміни «Україна», «український» замість давних термінів «Русь, Русин, руський» почали більше вживатися аж від часу злуки цеї Руси Смотрицького з Московщиною після Переяславського договору 1654, щоб так зазначити свою етнічну ріжницю від Московщини.

3. Як Вайнґарта баламутить на кожнім кроці слово «ruský» — він все має на умі ческе його значіння, а не те, яке це слово мало у Смотрицького — виходить прямо як на долоні із цих його слів (стр. 38): «S pochvalou třeba připomenouti, že zejména tvary s druhou palatalisací u fem. a-kmenových (vlazě, snosě a pod.) jsou uvedeny náležitě, třebaže vliv soudobé mluvy ruské mohl sváděti k užití tvarů analogických». Таже на Руси Смотрицького, цебто на Україні, ніколи не вживалися такі російські аналоґічні форми як лок. ногѣ, рукѣ. Смотрицький їх навіть не знав. І чому тут дивуватися?

4. На основі цих непорозумінь виникли у Вайнґарта ще иньші непорозуміння. Н. пр. невірно сказано (стр. 30): Jeho (цебто Смотрицького) církevněslovanský jazyk... je, jak uvidíme, ruská forma církevní slovanštiny, a tedy zde Smotrickij mluví vlastně na prospěch domácího, starého literárního jazyka zemí ruských». Замість ruská, ruskych мусіло-б і тут, щоб оминути в науці всяке непорозуміння, або правильно стояти ukrajinská, ukrajinských, або треба би якимсь иньшим способом зазначити, що в тім разі чеське слово ruský ужито в иньшому, не звичайному значінню, бо нормально всі розуміють під чеським словом ruský тільки, що российський, московський.

5. І в словах «slovanština Smotrického náleží t. zv. redakci ruské» (стр. 48) є велика недокладність. Треба вже раз знати, що та «словянщина» Смотрицького є «руська» тільки в змислі Смотрицького, а це значить — українська. Українізми в церковнословянщині Смотрицького не обмежуються тільки на форми тыхъ, тыми, двома і т. п., а на звуки і їх безперечно українську вимову, на мову граматичного викладу, на акцент, синтаксу і т. д. Це розуміли тоді в Московщині дуже добре і сам Вайґарт констатує, що «mluvnice z r. 1648 (видання московське) byla podrobena russifikaci»! А ще більше і всі дальші видання граматики Смотрицького в Московщині. Якби мова Смотрицького була «ruská», то пощо в Московщині мали-б її «русифікувати»? — Треба вже раз перестати говорити про «руську редакцію церковнословянщини», бо всі факти цеї мови виразно сьвідчать, що від прадавна, від первопочатку мусимо відріжняти не одну, а дві і ще більше «руських» редакцій на Руси, цебто київську, новгородсько-псковську, московську, галицьковолинську... Одним словом: всякі «теорії» про одну «руську» редакцію церковнословянщини і т. п. мусять вже раз зникнути в науці. Науку треба будувати на кріпких підвалинах мовних фактів.

Додаток II.

Приготовляючи друге видання цеї моеї праці, не міг я ще покористуватися замітками *van Wijk-a* Remarques sur le groupement des langues slaves в Revue des études slaves IV, 5 (1924). Підчас друку появилася в Slavi-ї, V (1926) стр. 139 ще і критика того-ж шановного слявіста на перше видання «Розвитку поглядів». Уважаю своїм обовязком тепер в цім додатку враз з щирою подякою за критику вияснити ще оці засадничі питання, щоб тим способом може досягти порозуміння.

а) Van Wijk навязуючи до Яґіча, «вірить, що обі теорії (ґенеалоґічна Шляйхерова і кругова Шмідтова) мають своє оправдання». Моє неґативне становище супроти механічної родословної теорії Шляйхера я нераз зазначив, все-ж таки, як бачу, не так докладно, щоб виключене було всяке непорозуміння. Отже я не відкидаю ґенеалоґічної методи, але розумію її инакше, ніж Шляйхер, а за ним особливо Шахматов і и., розумію її так, як розуміють її тепер загально найповажніші представники індоґерманістики*). Я висловився про цю річ ще также в Slavi-ї, III-1924, стр. 466) ось як: «Фундаментальною методою наукових дослідів і в мовознавстві мусить бути засада, щоб виходити від теперішности, як дійсно даного і докладно спостереженого, відси, відтепер. Перш усього мусимо наші спостереження без усякого упередження як найвірніше схоплювати, їх поширювати і поглублювати, щоб добути як найбільший засіб спостережень, щоб зявища мови станули як найвиразніше перед нашим духовим оком, щоб ми їх вповні опанували. Далі наша метода може

*) Порів. Güntert: Grundfragen der Sprachwissenschaft стр. 130; Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft стр. 588, 590, 596, 610, 616, 396, 399, 414, 511.

бути індуктивна і дедуктивна: одна має на меті із теперішнього порозуміти минуле, друга — із минулого вияснити теперішнє. Але вони обі себе тільки доповняють і повинні себе зрівноважувати. Нерівномірне береження цих провідних методів, захитана рівновага між ними перетяженням одної з них на некористь другої виходить тільки на шкоду науки. При такім методичнім поступованню не лишається, що правда, богато місця для фантазії. Тим більша користь буде для науки. При наших висновках із безпосередніх наших спостережень мусимо бути обережними і уміти себе обмежувати. Треба мати перед очима, що субстратом мовознавства бувають не так занадто, або не в тій мірі самі процеси мовних зявищ, як далеко більше і переважно добутки, результати цих процесів. Незамітні переходи дають в мові як і в життю зовсім замітні добутки, але причини всяких таких процесів і зявищ безмежно розмаїті. Тому занадто натягнені системи, схеми, таблиці і т. п. в мовознавстві річ дуже проблематичної, зовсім непевної вартости, бо тут з природи річи може бути мова тільки про лагідні переходи (порів. в тій справі Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allg. Sprachwissenschaft, Halle, стр. 211, 237, 345)». Цю думку хочу тут ще ось так доповнити. Поодиноку мову можна в двох ріжних напрямах досліджувати і представляти: в поперечному і поздовжньому перерізі.

Досліди поперечного перерізу мають на меті, дати нам повний опис стану мови на певному ступні її розвитку. Досліди поздовжнього перерізу мають подати нам не тільки опис фактів розвитку і змін мови на протязі її цілого життя, але ще і таке пояснення, щоб ці факти розвитку і змін стали зрозумілими. Щоб оминути всякі непорозуміння, Ґінтерт і и. зовсім справедливо називають обі методи, якими при таких дослідах треба послугуватися, «синхроністичною» або «синхронічною» (для поперечного перерізу) і «парахроністичною» або «діяхронічною» (для поздовжнього перерізу). Тільки синхроністичною методою дасться представити ясний образ якоїсь мови (в цілости з усіма її говорами і и.) в теперішній, як і кожній иньшій означеній добі, а так теж і образ словянської мови з усіма її говорами в тій добі її розвитку, коли словянські племена стояли безпосередно перед розвязанням словянської спільности, перед розселенням, перед розходом в ріжних напрямах із своєї спільної прабатьківщини, перед послабленням звязків спільности між собою. В такому образі словянської мови з тої доби як ще

одностайної, концентрично і тільки звільна, ступінь за ступнем, від говору до говору змінної мовної области уявляється Шмідтови спорідненння словянських мов. Це Шмідтова теорія. І про спорідненння словянських мов можна тільки в цім розумінню цеї теорії говорити і рішати. Бо хоч пізніше в добі зіндивідуалізовання словянських говорів в самостійні словянські мови поміж Словян клином вбилися чужі народи, то основа первісного спорідненння між словянськими мовами тим не могла змінитися, якесь иньше нове спорідненння на цім новім тлі не витворилося. Обовязком слявістики уважаєм, всі говори словянської мови цеї доби скільки мога докладно зясувати, їх відповідно до найліпшого пізнання в словянській прабатьківщині розмістити і таким чином цей первісний образ спорідненння всіми і найтоньшими рисами домалювати. Цього в такому повному обємі дійсно ще не зроблено, а все таки саме питання вирішувано, нераз, як ми знаємо, навіть дуже катеґорично.

Коли-ж хочемо розкрити звязок між мовними творами поодинокої, із словянської спільности вилученої і в самостійну мову зіндивідуалізованої мови, показати лінії і історію її розвитку на далекі віддалення, та до опису мовних фактів подати ще зрозуміле їх ґенеалоґічне пояснення, або коли ми це хочемо досягнути в одностайній ще прасловянській мові, то послугуємся парахроністичною методою. Це і є, як хто хоче, ґенеалоґічна метода. Але вона ріжниться, як бачимо, від Шляйхерової теорії тим, що субстратом її є тільки поодинока мова, спорідненння якої з иньшими мовами вона сама вияснити не може і таких претенсій зовсім не має. Вона, розслідивши по своєму всі належні мови, доставляє тільки матеріял до того, який синхроністичною методою треба спрацювати, т. зн. з мовними фактами, добутими парахроністичною методою також і з иньших споріднених мов, належито порівнати, щоб відносини їх спорідненння вірно вийшли наверхи.

Так ми дійшли аж до компаратистичної методи. Це та метода, при помочі якої зродилась наша наука: індоґерманістика, слявістика, ґерманістика, романістика — усе порівняне мовознавство. Хоч результати компаратистичної методи величезні, то ми не можемо не згадати і великих хиб при її пристосовуванню. Бо вона тільки тоді дає зовсім певні результати, коли буде заразом синхроністичною. Треба все зводити па спільний знаменник, тоді порівнання буде правильне. Проти цеї засади

ще богато грішиться, особливо в слявістиці, так що Мейє уважав потрібним, як бачу із його знаменитого твору, який в останній хвилі найшовся в моїх руках (A. M e i l l e t: La méthode comparative en linguistique historique, Oslo, 1925), питання компаратистичної методи докладно обговорити.

Крім того, коли займаємося звуками, то не можна тепер забувати, що і нова н а у к а ф о н е т и к и має тут своє дуже важке слово сказати.

Як вже нераз зазначено, наші і то визначні слявісти не вміють ще навіть старих текстів т. зв. «руської редакції» правильно читати, читають їх звичайно без ріжниці з российською вимовою, за буквами не бачать иньших звуків, як российські. Тому то і van Wijk твердить зовсім незгідно з дійсним станом річи: «La langue des textes russes du XI-e siècle est encore un «russe commun» à peu près sans differénces regionales», або «Wenn in XI. Jh. Südrussland eine bedeutend von den nördlichen Provinzen abweichende Sprache gehabt hätte, so würde das sich aus den Handschriften nachweisen lassen. Wenn das nicht der Fall ist, so ist das eine — allerdings überflüssige — Bestätigung der Annahme einer allgemein-russischen Grundsprache». Так доси слявісти загально говорили і вірили, але це ще не доказ, що це правда. Коли-б вони спробували ці тексти ф о н е т и ч н о т р а н с к р и б у в а т и, віддаючи с п р а в ж н ю ї х в и м о в у, то переконали-б ся, яка велика ріжниця була тоді в мові між поодинокими східнословянськими племенами, що скривається за буквами цих текстів. Це дасться наглядно змірити на подібнім факті з теперішности. І тепер ще уживається більше-меньше одна що до буквального тексту церковнословянська мова в церкві в Московщині, на Україні, в Білоруси, в Сербії, в Болгарії і т. д. Коли-б хто завдав собі труду, фонетичною транскрипцією представити д і й с н у вимову цеї мови в ріжних сторонах тої великої словянської території, то аж тоді уявило-б ся йому дійсне чудо: як відмінно аж до непізнання ця одна мова гомонить в устах цих ріжних словянських народів, ба і одиниць зпоміж них! Він здивував би ся также, як дуже не по российськи гомонить в устах Українців российська вимова церковнославянщини, заведена наказом Петра Великого на Україні. А це треба би, думаю, перед усім зробити, щоб зрозуміти, як дуже обережно треба приймати і тепер ще звичайно в слявістиці висловлювані твердження про єдність «руського» народу і про недостаток ріжниць в мові південної Руси і північних провінцій в XI-му в.,

бо добуті докладними дослідами факти їх заперечують. Подібно ніякому романістови не впаде на думку твердити, що латинська мова Плявта і Августина, хоч на око виглядає вона однаково, однаково вимовлялася. Таке треба мати перед очима, коли, послугуючися порівняною методою, хочємо говорити про давні тексти; а крім того не забувати, що дотеперішні досліди старих памятників якраз з тої причини та з причини упередження про єдність усіх «руських» мов були навіть дуже односторонні. Бо коли порівнювати мем невірні, гіпотетичні, сумнівні, з пальця виссані факти, то і результат порівнання буде такий-же. Отже перш усього треба установити зовсім або скільки мога певно і в згоді з звуковою системою кожної мови ті факти, які хочемо з собою порівнувати, і аж тоді порівнувати їх, маючи на умі хронолоґію змін звукових і їх ґеоґрафічне поширення.

Здається, що тепер вдалося мені вже зазначити зовсім ясно своє становище до усіх методолоґічних питань і ґенеалоґічних теорій. Ясно буде также, чому я при означуванню спорідження словянських мов Шляйхерову родословну теорію рішучо відкидаю. Тим самим відкидаю не тільки його ґрупову теорію, але ґрупову теорію для словянських мов взагалі, бо не маємо ніяких доказів на те, що вже в прасловянській добі були якінебудь ізольовані ґрупи. Всякі спроби установити їх на Шляйхерівський лад мусимо вже з самих методолоґічних причин уважати невдалими тим більше, що і знані нам доси факти мовні, тому, як ми вже нераз бачили, рішучо противляться.

Від часів Шляйхера погляди на мову, на її істоту, життя і розвиток дуже значно змінилися. Маючи на увазі, що в мові властиво все є індивідуальне, що дійсність незвичайно скомплікована, що з тої причини такі мовознавці як Шухардт уважають прямо неможливим, подати якунебудь клясифікацію романських мов (хоч їх прамова добре знана), що Шляйхерова клясифікація в ґерманістиці не удержалася*), рад би я цими моїми замітками досягнути, щоб і в слявістиці принялися нові погляди на мову і враз з тим закинулися незгідні з тими поглядами теорії і методи.

б) Із «Заміток» виходить, що van Wijk придержується ґрупової теорії: «on peut distingeur quelques groupes ou familles de langues qui, à une époque très reculée, ont été des unités plus ou moins isolées». Правда, він сьвідомий того, що »les données que nous fournissent la

*) Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft стр. 468 сл.

linguistique et l'histoire sont tellement insuffisantes que même le nombre de ces groupes n'est pas établi d'une façon acceptable pour les savants». Так він сам не від того, щоб враз з Лєскіном відріжняти і чотири ґрупи (відділити — бодай на якийсь час — болгарське від сербохорватско-словінського), але нарешті, покликуючись на Яґіча, приймає три ґрупи. Велику ролю грає у нього і з о л ь о в а н і с т ь, відокремленість, і тут висловлює він аж кілька комбінацій, що відносяться до ріжних часів. Але-ж бо вірний образ про відносини спорідненння можна мати, як вже сказано, тільки з доби спільности словянських говорів в праслов'янській добі. Пізніша ізольованість словянських мов (оскілько про неї можна говорити) на тім нічого не змінює. Нема найменьшої підстави думати, що Словяни, переступаючи межі своєї прабатьківщини і посуваючися з неї на в с і сторони, робили це зорґанізованими ґрупами, які довший час жили спокійно для себе с п і л ь н и м життям і аж в тій добі витворили в спільній своїй ґруповій мові щось нового, щось тільки собі спільного, а від усіх иньших ґрупових мов відмінного. Усі знані нам доси історичні і мовні факти рішучо говорять проти такого погляду. Під конець V-го і в VI-ім в. південні племена, що пустилися масово з прабатьківщини до Дунаю і за Дунай, бачимо в воєнних походах на цілому Балкані. Яке-ж могло бути тоді між ними спільне ґрупове життя від Солуня аж ген до границь Баварії? Про західні племена меньше з тої доби знаємо, але факт є, що вони розлилися на великій території і якогось одного спільного звязку між ними тоді не було, і тут в новій батьківщині жили вони довго кожне про себе. Про східні племена каже van Wijk, що вони жили довгий час в ізольованости від иньших Словян: «Quant aux Slaves de l'Est, nous constatons que toutes les langues et tous les dialectes russes ont subi une telle quantité de changements communs, qui n'ont eu lieu dans aucune des langues slaves limitrophes, qu'il est impossible de douter d'une période de développement isolé du domaine russe entier... Le russe s'est développé pendant quelques siècles indépendantment des autres langues slaves. Cette période, antérieur à la différenciation régionale qui donnera plus tard naissance à trois langues distinctes (grand-russe, petit-russe, blanc-russe), a duré jusqu'au X-e siècle, s'est-à-dire jusqu'à l'époque où les relations directes entre les Slaves mériodionaux et occidentaux avaient cessé». Такий погляд не має найменьшої підстави. Бо а) усі познаки нібито відокремленого того розвитку, яких van Wijk наводить аж девять, можна розуміти тільки із с п і л ь н и х ще

тенденцій і напрямів звукового розвитку прасловянської мови під сам конець прасловянської доби, зазначеного вже в говорах цеї мови, а тільки розвиненого далі в індивідуальному життю кожної словянської мови. Нічого-нічогісінько між цими познаками нема такого, чого не було-б в засаді однакового і одпородного, а тільки видом сяк-так відмінного в усіх словянських мовах, або що не було-б поширене поза межами східнословянських мов у значної частини иньших словянських мов. І так вже в прасловянській, а не що йно в праруській добі зазначилась в спільній ще прасловянскій мові тенденція, оминати комплекс звуковий tort ріжними способами, так теж замінювати якось недогідний шелестівковий комплекс *tj*, *dj* в якусь тісніше асимільовану сполуку його частин і т. д. Тут і тільки тут, а не що йно в ізольованих ґрупах, треба шукати зародку, завязку і тенденцій розвитку цих і тим подібних змін, бо всі ті зміни обіймають сяк чи так усі словяньскі мови, а цей безперечний факт є невбитим доказом на це, що вони зродилися ще в часі словянської спільности і належать до історії прасловянської мови. То більше то меньше однакові познаки поодиноких словянських мов не є отже доказом якогось їх специяльного спільного розвитку в якійсь ізольованости від иньших мов, а вказують тільки на ґеоґрафічне розміщення в прасловянській спільній батьківщині тих говорів прасловянської мови, з яких опісля вийшли ріжні словяньскі племена і їх мови. Доба принятої van Wijk-ом ізольованости східніх Словян від VIII—X-го в. не зазначилася ніяким специяльним спільним розвитком їх мови, відмінним своїм напрямом і тенденцією від усіх иньших словянських мов. Це є факт, стверджений дальшим розвитком російської, української і білоруської мови. Ніхто не в силі нічогісінько навести такого, що в цих мовах витворилося або є спільного поза те, що спільного вони винесли як говори спільної прасловянської мови із спільної прасловянської доби. Але і це спільне перетворили вони в дальшім своїм розвитку на свій питомий лад і витворили далі свої окремні звукові системи.

б) Що-ж тичиться самої ізольованости, то нема на це жадного доказу, що по поширенню словянських племен в ріжних напрямах поза межі давної спільної прабатьківщини ця прабатьківщина зовсім опорожнилася і всякі звязки між ними зараз таки перервалися. За те можна подати докази, що між поодинокими західними і східними племенами, а так само західними і південними,

східними і південними довгий ще час не було ніде китайського муру хотьби в виді чужоплемінного клина. Про Радимичів і Вятичів наш літописець оповідає, що вони прийшли в свої нові оселі «от Ляхов», иньші східні племена оставали і далі безпосередними сусідами ляцьких племен. І між південносхідніми та південними, а так теж між західними та південніми племенами довгий ще час не було ніякого такого чужоплемінного клина, який спричинив би пірвання всяких зносин між ними, наскільки такі зносини в часах, де не було нинішних комунікацій, були можливі. А з другого боку не можна собі ніяким чином уявити якогось спільного розвитку східнословянських племен в VIII—X-го в. при недостатку комунікацій і при родовім та племіннім устрою на просторі від Новгорода аж ген до Тмуторокані. Тут і орґанізація Київської держави не богато могла змінити. Найстарший наш літопис не виссав з пальця оповідань про ріжні звичаї і обичаї східніх племен та про їх відокремлене, а не спільне життя. Він констатував лише дійсні факти. Який-же серед таких обставин міг бути спільний розвиток їх мови на тій обширній території, яку вони займали? Коли-ж і почали зараз таки творитися якісь осередки спільного життя у східнословянських племен — а це для розвитку мови річ дуже важна, то ми знаємо з найстаршого літопису, що їх відразу було кілька, було їх більше, а не один, було їх більше навіть в добі Київської руської держави. Це є факти, яких заперечити не можна. А з тими фактами ніяк не можна погодити теорій про спільну усім східнословянським племенам праруську мову, про її ізольований спільний розвиток і т. п. тим меньше, коли і історія української, российської і білоруської мови ні одної н о в о ї, с п е ц і я л ь н о ї, тільки їм спільної познаки спільного розвитку не виявляє, отже всякі такі теорії рішучо заперечує.

Іменний покажчик.

(Числа означають сторінки.)

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

Адреса: Ukrajinskyj Hromadskyj Vydavnyčyj Fond,
PRAHA-VRŠOVICE, 665. ČESKOSLOVENSKO

1. С. РИНДИК — **Міцність матеріялів,** курс високих технічних шкіл: технологічних інститутів, механічних та інженірних відділів політехнікумів. **Зміст:** Розтяг, стиск, скіс, кручення, гнуття, динамічний обтяж. 364 ст., 8°. З додатком термінологічного словника та 214 рисунками. Ц. $ 3.00.
2. С. РУСОВА — **Теорія і практика дошкільного виховання.** 128 ст., 8°. Ц. $ 0.60.
3. Проф. Др. В. ЯНОВСЬКИЙ — **Сучасне лікування венеричних хороб,** з чеської мови перекл. Др. А. Гончаренко. 118 ст. Ц. $ 0.50.
4. Др. Ф. БУРІАН — **Пластична хірургія,** з 24 ілюстр., з чеської мови перекл. Др. А. Гончаренко. 32 ст. Ц. $ 0.30.
5. Проф. О. ШУЛЬГИН — **Нариси з нової історії Европи.** 220 ст. Ц. $1.00.
6. Др. А. ГОНЧАРЕНКО — **Загальна гігієна.** 204 ст. Ц. $ 1.00.
7. Проф. Ф. ЯКИМЕНКО — **Практичний курс науки гармонії** в 2-х част. підручник для шкіл ріжних типів. **З задачником.** 132 ст. Ц. $ 1.00.
8. І. ІВАСЮК — **Кубань,** економічно-статистичний нарис. 120 ст. Ц. $ 0.75.
9. М. ПАВЛІЧУК — **Коротка анатомія для студентів медицини.** З передмовою акад. А. Старкова. 116 ст. Ц. $ 0.75
10. Проф. Д. АНТОНОВИЧ — **Триста років українського театру** (нарис історії українського театру). 276 ст. Ц. $ 1.35.
11. Др. ЯКИМ ЯРЕМА — **Провідні ідеї філософії Т. Г. Масарика.** Ц. $ 0.30.
12. Проф. Є. ІВАНЕНКО — **Курс аналітичної геометрії.** 424 ст. Ц. $ 3.50
13. Проф. Ф. ЩЕРБИНА — **Статистика — Історія статистики і статистичних установ.** 288 ст. Ц. $ 1.50.
14. К. МИХАЙЛЮК — **Молочарство.** Підручник для вищих сільсько-господарських шкіл. Ч. І. Молокознавство. 164 ст. З 63 мал. Ц. $ 0.90.
15. Проф. М. ЧАЙКОВСЬКИЙ — **Алгебра,** курс середньої школи і для самонавчання. Кн. І. Ст. XII + 452. Ц. $ 3.70.
16. **Модерне українське мистецтво:** Вип. І: Проф. Д. Антонович — **Група Празької Студії.** Франц. і укр. текст з 32 репродукціями. Ц. $ 0.90.
17. Проф. С БОРОДАЄВСЬКИЙ — **Історія кооперації.** Ст. 448. Ц. $ 2.50.
18. М. РАШЕВСЬКИЙ — **Рафінація цукру,** під редакцією і з додатками інж. Л. Фролова та з 30 мал. 224 ст. Ц. $ 1.50.
19. ЮРІЙ ДАРАГАН — **Сагайдак.** Вірші. Ст. 64. Ц. $ 0.45
20. Акад. А. СТАРКОВ — **Загальна біологія,** з малюнками. Ст. 184 Ц. $ 1.00
21. М. ГАЛАГАН — **Атомістично-молекулярна теорія.** (Нарис еволюції наукових поглядів на тонку будову матерії). З малюнками. Стор. 188. Ц. $ 1.35.
22. Проф. М. ЧАЙКОВСЬКИЙ — **Алгебра,** курс середньої школи і для самоосвіти. Кн. II. Стор. VIII+300. Ц. $ 2.50.
23. Проф. Д. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ — **Українське мистецтво, т. II.** Старі церкви, надгробки й придорожні камені на Українськім Поділлю, Буковині та на Покутті. (Ілюстровано таксамо багато, як і І том). Текст і підписи укр. та франц. мовою. Стор. 40+64 стор. ілюстрацій. Ц. $ 2.—
24. Гр. ЧУПРИНКА — **Твори, перше посмертне видання** під редакцією П. Богацького (коштом фундації ім. Гр. Чупринки) Стор. XXIV+544. Ц. $ 2.10
25. **Українське мистецтво:** В. СІЧИНСЬКИЙ — **Архітектура старокнязівської доби** (X—XIII ст.) Стор. 50+24 стор. ілюстрацій. Ц. $ 1.50.
26. Др. В. ГАРМАШОВ — **Шкільна гігієна,** з малюнками. Ст. 144. $ 0.80.
27. Інж. Л. ФРОЛОВ — **Цукроварство,** з малюнками. Ст. 440. Ц. $ 3.—.
28. Акад. Проф. Др. Ст. СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ — **Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаїмне споріднення.**
29. Проф. Л. БІЛЕЦЬКИЙ — **Основи української літературно-наукової критики.** Ст. 312. Ц. $1.90.
30. Проф. Хв. ВОВК — **Студії з української етнографії та антропології.** З малюнками, таблицями й мапами.
31. Проф. М. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ — **Політична економія.**

3 ам. цент. = 1 к. ч.

Tiskem »LEGIOGRAFIE« Praha - Vršovice, Sámova ulice č. 665